

ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ

И МЯСТОТО
НА БЪЛГАРИЯ
В НЕЯ

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ**

ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ

Научни рецензенти:

Проф. д-р Никола Иванов Аврейски

Полк. (оз) доц. д-р Захарин Страхилков Марков

София • 2025

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

**ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И
МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ**

Съставител: *проф. д.ф.н. Борислав Градинаров*

Научен редактор: *проф. д.ф.н. Борислав Градинаров*

Авторски колектив:

- © Атанас Димитров Димитров, 2025
- © Благовеста Илиева Николова, 2025
- © Богдана Йорданова Тодорова, 2025
- © Борислав Николов Градинаров, 2025
- © Васил Костадинов Проданов, 2025
- © Вихра Иванова Павлова, 2025
- © Владислав Александров Спасов, 2025
- © Емил Иванов Люцканов, 2025
- © Иво Бойков Цеков, 2025
- © Камелия Петкова Цветкова-Недялкова, 2025
- © Мариана Георгиева Тодорова, 2025
- © Любомир Недков Кючуков, 2025
- © Христина Георгиева Амбарева, 2025
- © Христо Василев Проданов, 2025

ISBN 978-619-245-555-2

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЦЕНЗИЯ ЗА СБОРНИКА „ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ“ ОТ ПРОФ. Д-Р НИКОЛА АВРЕЙСКИ.....	6
РЕЦЕНЗИЯ ЗА СБОРНИКА „ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ“ ОТ ДОЦ. Д-Р ЗАХАРИН МАРКОВ.....	10
ПРЕДГОВОР: НОВИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОТБРАНАТА И СИГУРНОСТТА (Борислав Градинаров).....	12
П Ъ Р В А Ч А С Т	19
ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕПЯТСТВИЯ ПРЕД ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА (Борислав Градинаров)	20
ЕВРОПЕЙСКА СИСТЕМА ЗА СИГУРНОСТ ИЛИ ПРОСТО ТРУПАНЕ НА ОРЪЖИЯ? (Любомир Кючуков).....	34
ИДЕЯТА ЗА ЕВРОПЕЙСКО ЯДРЕНО СДЪРЖАНЕ: РЕАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНИ СЦЕНАРИИ (Иво Цеков).....	43
ПОЗНАВА ЛИ ЕВРОПА ВРАГА СИ?(Вихра Павлова)	57
МИГРАЦИЯТА КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД СИГУРНОСТТА И ОТБРАНАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ПРОЧИТ (Камелия Петкова).....	78
МИГРАЦИЯТА И НЕЙНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ ДЕМОГРАФСКИЯ ФАКТОР В СИСТЕМАТА ЗА ОТБРАНА НА СТРАНАТА (Емил Люцканов)	93
КРИЗИ, ИНДУСТРИАЛНИ РЕВОЛЮЦИИ, МИЛИТАРИЗАЦИЯ И СВЕТОВНИ ВОЙНИ (Христо Проданов).....	105
В Т О Р А Ч А С Т	129
ДОНАЛД ТРЪМП, РАЗПАДАНЕТО НА ЕВРОАТЛАНТИЗМА И ПРОМЕНИТЕ В СИГУРНОСТТА НА ЕС И БЪЛГАРИЯ (Васил Проданов).....	130
„БЯЛА КНИГА“ ЗА НОВИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ, (Богдана Тодорова).....	148
РОЛЯТА НА БЪЛГАРИЯ В ПОДДЪРЖАНЕТО НА МЕЖДУНАРОДЕН МИР И СИГУРНОСТ – ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА (Атанас Димитров)	161

ДЪЛГОСРОЧНО СТРАТЕГИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ В ОБЛАСТТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ – ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА (Благовеста Николова).....	180
ПРИЛОЖЕНИЯ НА ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И БАЗИРАНИТЕ НА ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ СИСТЕМИ ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ВЗЕМАНЕТО НА РЕШЕНИЯ ВЪВ ВОЕННИЯ И ОТБРАНИТЕЛНИЯ СЕКТОР (Мариана Тодорова)	206
ХАНА АРЕНТ, ВЪПРОСЪТ ЗА ЛИЧНАТА НЕПРИКОСНОВЕНОСТ И КРАЯТ НА УДОБСТВОТО (Христина Амбарева).....	234
ТЪРГОВСКАТА ВОЙНА САЩ-КИТАЙ И ПОЗИЦИОНИРАНЕТО НА ЕС И БЪЛГАРИЯ (Владислав Спасов).....	256

**РЕЦЕНЗИЯ ЗА СБОРНИКА „ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА
ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В
НЕЯ“ ОТ ПРОФ. Д-Р НИКОЛА АВРЕЙСКИ**

Сборникът „Общата европейска отбрана и сигурност и мястото на България в нея“ съдържа 14 студии и статии, излезли изпод перото основно на сътрудници на Института по философия и социология на БАН, но като автори са привлечени още преподаватели от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, УНСС и УниБИТ, сред които бивш представител на България в НАТО (вицеадмирал Е. Люцканов), директорът на Тракийския научен институт (чл.-кор. В. Проданов) и ръководителят на Института за икономика и международни отношения (посланик Л. Кючуков).

Третираната от авторите проблематика е разнообразна. Търсейки корените на проблема за Обща европейска отбрана, доста автори са анализирали аналогични усилия от миналото на Обединена Европа, насочени ако не към стратегическа независимост, поне към стратегическа автономия в рамките на Западния съюз - неосъществената Европейска отбранителна общност, проблематичната Европейската отбранителна общност, разпуснатия Западноевропейски съюз, формираните съвместни бойни единици. Задълбочено са разкрити причините за досегашните провали на намеренията, да се разделят с базисния елемент на националния суверенитет (вътрешната и външната им сигурност), липсата на непосредствена външна опасност, с която НАТО да не може да се справи, нежеланието на Обединена Европа да върви по пътя на конфедерация или федерация, както и демотивиращото членство в НАТО на повечето държави на ЕС (проф. Б. Градинаров). С пълно основание посланик Л. Кючуков добавя, че съгласно действащия Договор от Лисабон, външната политика и политиката на сигурност са общи, но не и общностни. Хвърляйки поглед към още по-отдалеченото минало, доц. Х.Проданов анализира резултатите от предишните цикли на милитаризация, довели до Тридесетгодишната религиозна война,

Наполеоновы войни, Първата и Втората световна война, и на тази база очертава рисковете сегашната милитаризация да доведе до нова световна война. Тъй като ЕС не е Европа, както напомня посланик Кючуков, особено значение има ОССЕ, в която са представени всички европейски и двете натовски северноамерикански държави. Опитът на тази организация да се утвърди като обща рамка и платформа за гарантиране на европейската сигурност е анализиран от д-р В. Павлова. Друг изключително съществен проблем, протичащият след световната финансова криза от 2007 – 2008 г. процес на трансформация на глобалния неолиберален капитализъм и появата на пукнатини в трансатлантическия съюз, както и свързаната с тях несигурност във всички сфери, е анализиран от чл.-кор. В. Проданов. Няколко автори коментират очертаващите се проблеми в Стратегията на НАТО за изкуствения интелект (доц. М. Тодорова), Европейската стратегия за сигурност (доц. Б. Николава), „Стратегическия компас за сигурността и отбраната” на ЕС (д-р К. Петкова), Военната стратегия на Република България (проф. Б. Тодорава) и актуализираната Стратегия за национална сигурност на Република България (доц. Б. Николова). Във връзка с необходимостта от актуализиране на Глобалната стратегия за сигурност на ЕС и на Стратегията за сигурност на Република България различни автори обръщат внимание на действащите ядрени доктрини на САЩ, Великобритания и Франция (И. Цеков), както и на стратегии за национална сигурност на САЩ и Япония (доц. Б. Николова), а също на Китай (докторант В. Спасов). Особено внимание е отредено на лансирания от председателя на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен план „Да превъоръжим Европа”, на публикуваната от ЕК „Бяла книга за европейска отбрана” и на инициативата на Емануел Макрон за разпъване на френски ядрен чадър над Европа (д-р Л. Кючуков). По този повод проф. Б. Градинаров находчиво отбелязва, че след завръщането на Тръмп в Овалния кабинет „ключови европейски политици се надпреварват да раждат нови и нови идеи, всяка от които по-нереалистична от предишните”. С подчертан стремеж към експертна почтеност е представена

обективната европейска реалност. ЕС е изправен пред огромен проблем в стремежа си към еманципация – от САЩ в областта на сигурността и отбраната, от Китай в сферата на производството и търговията, от Русия по отношение на ресурсите, като „усилията са насочени към това как да се подготвим за войната, а не как да я предотвратим” (посланик Л. Кючуков); „за момента Европа се опитва да играе едновременно срещу световните (и ядрени) суперсили Русия, САЩ и Китай в своеобразен геополитически покер, без да разполага с особено силни карти” (проф. Б. Градинаров); наблюдават се „признаци на дълбоко заболяване на цялата европейска архитектура – било то икономическа интеграция (ЕС), система за сигурност (НАТО), права на човека (СЕ) или диалог (ОССЕ)” (проф. Б. Тодорова); налице са „дълбоки напрежения в съвременния Европейски съюз – между свобода и сигурност, между солидарност и суверенност и между права и контрол” (д-р К. Петкова).

Предвид синергията на всички аспекти на сигурността интерес представлява студията на доц. М. Тодорова за възможностите за използване на изкуствения интелект при разузнаването, стратегическото планиране, киберзащитата, логистиката, симулациите, гражданската отбрана и управлението на кризи, които променят самата философия на войната. Специално внимание заслужава анализът на доц. Х. Амберева за колизията между личната неприкосновеност и колективната сигурност, която дава възможност държавата да се превръща от пазител в нарушител. Конкретно за България д-р Е. Люцканов изследва как вътрешната миграция в ЕС и външната миграция влияят на човешкия потенциал и на демографския фактор на националната ни сигурност.

Особен интерес представляват опитите на двама от авторите да предложат свои сценарии за обозримото бъдеще: проф. Б. Градинаров (в Предговора) за възможните опции за гарантиране на глобалната сигурност и на чл.-кор. В. Проданов за развитието на ЕС и неговата сигурност.

Не може да се очаква сборникът от студии и статии да обхване всички съществени аспекти на стремежа на ЕС към Обща

европейска отбрана. Тъй като авторовият гръбнак е съставен от сътрудници на Института по философия и социология, които очевидно ще продължават и в бъдеще да изследват тази проблематика, ще си позволя да обърна внимание на някои недостатъчно изяснени проблеми при третирането на опитите за реализиране на старата идея за Обща европейска отбрана. Необходимо е по-специално изследване на историята на идеята и нейното място в развитието на първичното законодателство на ЕС в един по-широк геополитически контекст, което би дало убедителен отговор на въпроса защо тя си остава само идея и дали изобщо е постижима. Още по-важно е щателно да се коментира въпросът за социалната цена на плана „Да превъоръжим Европа”, който опира до условията и качеството на живота на всеки гражданин на Обединена Европа – още повече че според един от авторите (д-р А. Димитров) понастоящем „ЕС разполага с икономически ресурс да играе далеч по-активна и важна роля в (...) осигуряването на своята сигурност и отбрана”. Струва си още да се даде обективен експертен отговор на въпроса заплашен ли е наистина ЕС от война или просто отново наблюдаваме как „Русия никога не забравя да се върне за своето”, както беше забелязал и предупредил навремето още Бисмарк.

Обобщавайки казаното дотук, мога с увереност да констатирам, че е налице един важен резултат от осъществяването на научноизследователската дейност на секция „Социални теории, стратегии и прогнози” към Института по философия и социология на БАН и препоръчвам на Научния съвет към ИФС да насочи ръкописа за публикуване в акад. издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Проф. д-р Никола Аврейски
1 юли 2025 г., гр. София

**РЕЦЕНЗИЯ ЗА СБОРНИКА „ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА
ОТБРАНА И СИГУРНОСТ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В
НЕЯ“ ОТ ДОЦ. Д-Р ЗАХАРИН МАРКОВ**

Сборникът „Общата Европейска отбрана и сигурност и мястото на България в нея“ съдържа 14 статии и студии, които дават обширна информация за досегашното развитие на идеите за обща отбрана на Стария континент, за сегашното състояние и бъдещите тенденции. Темата за обща отбрана на Европейските държави не е нова и се дискутира през годините с различна интензивност в зависимост от политическите тенденции в отношенията НАТО-Варшавски договор (до началото на 90-те години на 20 век), НАТО-Русия и ЕС-НАТО в по-ново време. А през последната година към тази сложна плетеница от отношения се добавя и доста трудната за прогнозиране политика на сегашния президент на САЩ – Доналд Тръмп.

И ако за съвременните тенденции в отношенията на Европейския съюз с другите глобални и регионални сили може да се говори с известна доза несигурност, то с абсолютна сигурност може да се твърди, че темата за Европейската отбрана и сигурност става все по-актуална. Нейната актуалност се обуславя не само от динамиката на съвременните отношения на държавите, но и от нарастващата несигурност в резултат на компрометиране на сегашната система за глобална сигурност, наследена от периода на Студената война. Очевидно е, че стремителното движение към многоцентричност на света изисква нови подходи към сигурността. Тази многопластовост на подходите към отбраната и сигурността е показана изключително аргументирано и убедително от авторите на този сборник. Показани са различни гледни точки – от най-общи виждания до отделни, конкретни аспекти на отбраната и сигурността. Но, по-важното е, че авторите не натрапват на читателя своята гледна точка като единствено вярна. Напротив, те само мотивират читателите да търсят нови и нови доказателства в една или друга посока и да могат да си формират своето виждане за света и отношението към

проблемите на отбраната и сигурността. От тази гледна точка може със сигурност да се твърди, че този Сборник е комбинация от информативност и мотивация на читателя към изследователско търсене и критично мислене. Това в голяма степен е заслуга на големия опит и компетентност на авторите сътрудници на Института по философия и социология на БАН, преподаватели от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, УНСС и УниБИТ, директорът на Тракийския научен институт (чл.-кор. В. Проданов) и ръководителят на Института за икономика и международни отношения (посланик Л. Кючуков).

Като се има предвид написаното дотук, може категорично да се заяви, че Сборникът е важен резултат и значителен принос на секция „Социални теории, стратегии и прогнози“ към Института по философия и социология на БАН в осъществяването на научно-изследователската дейност на секцията. Единствената препоръка, която би могла да се направи е Научният съвет към Института по философия и социология на БАН да насочи Сборника за публикуване в академичното издателство на БАН „Професор Марин Дринов“

Доц. д-р Захарин Марков

3 юли 2025, гр. София

ПРЕДГОВОР: НОВИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ОТБРАНАТА И СИГУРНОСТТА

FOREWORD: NEW CHALLENGES FOR DEFENSE AND SECURITY

Проф. д.ф.н. Борислав Градинаров

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Най-важната новина от проведената в нидерландския град Хага на 24 и 25 юни 2025 г. среща на държавните ръководители на страните членки на НАТО е решението за повишаване на разходите за отбрана до 5% от БВП на всяка от държавите, членуващи в съюза. Въпреки че борени часове преди това Испания изказва явно несъгласие с подобен ход, на самия ден на официалната среща нейните възражения не са огласени и в крайна сметка алиансът демонстрира завидно единодушие. Този факт, заедно с инициативата на председателя на ЕК Урсула фон дер Лайен „ReArm Europe“ за формиране на 800 млрд. евро фонд за подкрепа на европейската отбранителна индустрия, изпраща знаково послание. То е, че политическите ръководители на ЕС разглеждат европейската сигурност и отбрана предимно през нейните финансови измерения.

Подобен подход има своите основания. Най-важното от тях е намерението да се избегне конфронтацията с президента на САЩ Доналд Тръмп и неговата администрация по въпроса за разпределението на финансовата тежест между членките на НАТО. Още по време на първия си мандат Тръмп ясно заяви своето недоволство от това, че Щатите поемат твърде много ангажименти към съюзниците си на стария континент, чиито военни бюджети не достигат и 2% от БВП. От гледна точка на днешните реалности натискът за повишаване на отчисленията за отбрана изглеждат основателни. И те са не толкова свързани с раздутата заплаха от руска агресия, колкото от

преструктурирането на международните отношения и промяната на концепциите и стратегиите за отбрана и сигурност. Трябва да се съобрази, че бюджетите за отбрана и сигурност са само един от критериите за степента, в която държавата е готова да гарантира сигурността на своите граждани. Освен тях има и редица други измерители – демографски характеристики, конкурентоспособност и ефективност на икономиката, етнически особености и интегритет, консолидация около базовите национални ценности, хомогенност или конфронтация на социалните групи и, разбира се, степен на удовлетворяване на основните социални потребности на гражданите – от образование, здравеопазване, обществени услуги и др. Всички тези сфери се нуждаят от финансово обезпечаване и ако се увеличават средствата за една от тях, те трябва да се вземат от някои от другите. Въпросът е от кои и до колко това в крайна сметка ще укрепи (или ерозира) сигурността на държавата?

През третото десетилетие на XXI в. светът е изправен пред редица нови и различни от познатите преди предизвикателства. Те произтичат от ускореното преструктуриране и прегрупиране на основните световни геополитически центрове на власт и влияние. Западна Европа по инерция се изживява като ключова фигура върху „световната шахматна дъска“ (З. Бжежински), но аргументите за това изглеждат все по-несъстоятелни. Групата на държавите, притежаващи ядрени оръжия, расте, независимо от законните и незаконните мерки за ограничаване на разпространението на тези оръжия. Платформата за сътрудничество БРИКС придобива все по-голямо влияние в икономически план. Китай, най-мощната в икономическо отношение държава от групата, вече надминава САЩ по дял в световния БВП. Той е главният геополитически съперник на САЩ и причина вниманието на Вашингтон да се измества трайно към Азиатско -Тихоокеанския регион. Във военно отношение тенденцията е към надделяващ ръст на конкуриращите Западна Европа и САЩ силови центрове – Русия, Китай, Иран, Южна Корея. При тези обстоятелства главният въпрос е как да бъде стабилизирана световната сигурност и какви биха били полезните

стратегии и мерки от страна на Европейския съюз, а и на България като негова страна членка?

Към момента има три модела за постигане на относителна сигурност на държавите. Първият е чрез формирането и поддържането на относителен **баланс на силите**. Той се основава на концепцията за децентрализацията и постигането на договорености на основата на защитата на държавния суверенитет. Държавите определят своето поведение като се влияят от собствените си интереси и военната си мощ. Те се ръководят от съхраняването на правото да използват въоръжените си сили, когато това налагат стратегическите им цели и приоритети. Но също така се съобразяват и със степента, в която останалите държави са в състояние да отстояват и защитават своята териториална цялост и интереси. Т. е. за формирането и поддържането на този модел се изисква определена степен на военен паритет на независимите държави – сравними нива на икономическото развитие, големината на територията, мобилизационните ресурси, армията и институционалната ефективност.

Разбираемо е, че този модел не може да включва всички държави, а само онези, които са в състояние да гарантират сами своята автономност и са достатъчно мощни във военен план, за да се противопоставят на всяка форма на намеса или агресия отвън. Той почива на възможността за изграждането и поддържането на определена степен на взаимна координация и договаряне, за да се преодолее въоръжената конфронтация, когато интересите на държавите не са напълно несъвместими и могат да бъдат съгласувани. Този модел придобива международно-правна форма със сключването на Вестфалския мирен договор (1648 г.) и следващите подобни на него от типа на Европейския концерт (Конгресната система) след Виенския конгрес (1815 г.).

Вторият модел е този на **световното управление**. При него международните отношения се изграждат и поддържат по познатия при държавното строителство ред. Той предполага изграждането на всеобхватна и влиятелна централизирана

институционална структура, която притежава монопол върху употребата на сила (Макс Вебер), аналогична на тази при добре изградената държава. На отделните държави се отнема статуса на центрове на власт и на автономни субекти, които са в състояние сами да вземат решенията по въпросите за войната и мира. Той обаче изисква мощна глобална институция, която да изгради този ред и да е в състояние да приложи сила, ако е необходимо, за да поддържа стабилността на глобалната общност. Създаването на световно правителство от подобен тип е по-скоро нормативен или идеален модел за изграждането на международната политическа общност, подчинена на универсален закон. Той никога не е бил реализиран на практика.

И третият модел е **съвместната (колективната) отбрана и сигурност**. Той е най-често апробираният и за него има най-много примери. Представлява споразумение (договор) между група държави, които доброволно се съгласяват да отговорят на всяка агресия, насочена към която и да е от тях или към всичките. Споразуменията от този тип почиват на изработени предварително принципи и норми за поддържане на стабилен мир както между самите държави членки, така и в случаите на нападение отвън. Крайната цел на съвместната отбрана е да бъдат преустановени агресивните действия и тъй като в тези случаи единственото средство е прилагането на сила срещу агресора, тя изисква институционализиране на законната употреба на сила. Това не означава, че отговорът трябва да е задължително огледален и съизмерим с упражненото насилие, при условие, че е в състояние да постигне горепосочената цел. Той може да се изчерпва или да включва икономически, дипломатически или други средства.

Такова най-общо, рамково дефиниране на колективната отбрана се нуждае от детайлно регламентиране на случаите, при които следва да се предприемат ответни действия, а също и за определяне на категорията агресия, както и на средствата за противодействието ѝ. За него се изискват сходни политически нагласи и консенсус относно възприемането на агресията за зло,

както и готовност да се предприемат адекватни действия срещу агресора, веднага щом той бъде идентифициран. Това означава също и че незасегнатите от агресията страни приемат този отговор като дълг, които ги подтиква да подкрепят правилното срещу неправилното.

Моделът на колективната сигурност се намира някъде по средата между другите два модела (баланс на силите и глобално управление). Той включва елементи и от двата. Това го прави специализиран и предпочитан инструмент на международната политика, който наред с предотвратяването на войни и агресия има и потенциала да формира механизми за прилагане на международното право в степента, в която то е в състояние да регулира мирното съвместно съществуване между държавите. С други думи съвместната (колективната) отбрана и сигурност се основава на убеждението, че правителствата са отворени за (или съгласни с) моралните призови срещу злоупотребата със сила и следователно имат рационален подход към мира.

Моделът на колективната отбрана обаче не е нито универсален, нито съвършен. Той например е уязвим откъм манипулация на неговите цели и откъм използването му за агресивни действия срещу трети страни. При него има сложна система от взаимно преплитачи се интереси на членовете на обединението, което понякога забавя или прави невъзможни навременните действия срещу агресора. Колективната сигурност изисква също и отхвърляне на изолационисткия идеал за локализиране на войните и създаването на санитарен кордон около заплахата, а историята показва, че тази стратегия е предпочитана в много случаи. Също така реализирането на ефективната съвместна отбрана се основава върху висока степен на доверие между държавите членки на отбранителния съюз и готовност те да понесат неблагоприятни последици и жертви без да са били пряко заплашени или нападнати.

Тази сложна и дори диалектически противоречива природа на колективната отбрана и сигурност изисква задълбочен и комплексен подход към предпоставките за нейното изграждане,

същността ѝ и влиянието ѝ върху глобалните въпроси на войната и мира. На тези проблеми са посведени студиите и статиите в сб. „Общата европейска отбрана и сигурност и мястото на България в нея“. Част от авторите (Борислав Градинаров, Любомир Кючуков, Иво Цеков) фокусират своето внимание върху принципните въпроси за възможността (или невъзможността) Европейският съюз да формира собствена, независима от Североатлантическия съюз, отбранителна структура. Друга група изследователи (Вихра Павлова, Христо Проданов) си поставят за цел да видят проблема от по-общата гледна точка на повтарящите се модели и сценарии, при които анализът на миналото би ни предоставил инструментариума за обоснована прогноза за бъдещите действия и събития. Част от учените, представени в сборника (Камелия Петкова и Емил Люцканов) пък разглеждат един деликатен за стария континент проблем – този за мигрантския фактор и как той може да промени представата ни за идентичност и да повлияе върху сигурността и мобилизационния ни потенциал.

Втората част на сборника е посветен на въздействието на променената среда за сигурност върху България и изискванията за промяна на нейната отбранителна стратегия и доктрина. В статията на чл.-кор. Васил Проданов е разгледано влиянието, което актуалният световен хегемон (САЩ) оказва върху отбранителните средства и възможности на Европейския съюз и на България. Анализите на Богдана Тодорова, Благовеста Николова и Атанас Димитров са с по-„прагматична“ насоченост – към формиране на препоръки за усъвършенстване на националната отбранителна доктрина и към заявяване на по-категорична позиция на България при съхраняването на мира и международния ред. В студията на Мариана Тодорова е коментиран изключително актуалният въпрос за мястото и ролята на изкуствения интелект в бъдещите военни конфликти. Статията на Христина Амбарева е посветена на един фундаментален за сигурността проблем – отношението между частната и публичната сфера, което лежи в основата на личната неприкосновеност, но и на готовността гражданите да жертват

важни за тях ценности, за да защитят държавата, ако това се наложи. Разработката на Владислав Спасов пък анализира един само на пръв поглед далечен фактор, Китай, и неговото влияние върху икономическата и отбранителната сигурност не само на Европа, но и на България.

Предлаганият сборник с анализи и коментари върху общата европейска отбрана и сигурност и мястото на България в нея представя и някои от достигнатите резултати от колективния планов проект, осъществяван в Института по философия и социология на БАН, на тема „Новият световен ред и мястото на Европейския съюз и на България в него (военно-политически и социално-икономически заплахи и рискове пред Европа през третото десетилетие на ХХІ век) “.

ПЪРВА ЧАСТ

ПЕРСПЕКТИВИ И ПРЕПЯТСТВИЯ ПРЕД ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА

PROSPECTS AND OBSTACLES FOR COMMON EUROPEAN DEFENSE

Проф. д.ф.н. Борислав Градинаров

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Abstract: *The article analyzes the question of whether a unified European defense is possible and why previous attempts to build one have been unsuccessful? Based on the historical lessons of the changing interstate relations on the old continent from the signing of the Peace Treaty of Westphalia (1648) to the present day, the conclusion is formulated that the European Union is successfully coping with economic integration, but not with the political and military convergence of the member states. The reasons are rooted in the deficits of mutual trust, as well as in the lack of desire to cede the basic elements of the state sovereignty of European states to supranational non-politicized institutions that are not formed in the established democratic manner and are not controlled in a reliable and effective manner.*

The second part of the article examines the issue of the vitality and effectiveness of collective defense alliances. The two opposing principles of relations between states and the construction of organizations for mutual defense and security known from history are examined – the principle of force and prioritization of state interest (Realpolitik), on the one hand, and alliances based on value and ideological fundamentalism, on the other. The conclusion is substantiated that the first principle is more reliable and durable. And since the state interests, even of economically, politically and culturally close to each other states, most often do not coincide, the vitality of such defense alliances should be assessed as conditional and short-lived.

След триумфалното завръщане на президента Доналд Тръмп в Белия дом в края на януари 2025 г. и почти глобалните сътресения от действията на неговата администрация в европейските столици започва да се усеща все по-остро тревогата от неизвестността. Ключовите европейски политици се надпреварват да раждат нови и нови идеи, всяка от които по-нереалистична от предишните. Председателят на Европейската комисия, Урсула фон дер Лайден, издига инициативата Европейския съюз да акумулира 800 млрд. евро за отбрана без да е ясно как ще стане това и за какво точно ще бъдат похарчени. Френският президент Емануел Макрон предлага да разпрости френския ядрен чадър над Европа, ако САЩ абдикират от тази си роля. Но Франция притежава 290 ядрени бойни глави срещу 1600 ядрени бойни глави и огромното географско предимство на Русия. Новоизбраният канцлер на Германия Фридрих Мерц твърдо настоява за увеличаване на военната помощ за Украйна и държи на членството ѝ в НАТО, макар и в неопределеното бъдеще, след като е ясно, че именно то е главният препъникамък пред всяка инициатива да се сключи примирие между Украйна и Русия. За момента Европа се опитва да играе едновременно срещу световните (и ядрени) суперсили Русия, САЩ и Китай в своеобразен геополитически покер без да разполага с особено силни карти.

Как да разбираме всички тези планове и действия? Дали старият континент най-после е узрял за суровата истина, че за да утвърди геополитическата си правосубектност трябва сериозно да се заеме с укрепването на собствената си отбрана и сигурност? И, което е по-важно, в състояние ли е той да направи това?

1. Случайно ли се провалиха досегашните опити за общоевропейска армия?

Преди да се опитаме да оценим шансовете на ЕС да организира обща система за защита срещу външна агресия е полезно да си припомним досегашните опити в това направление. Историята на европейската интеграция вече познава подводните

камъни пред осъществяването на подобни инициативи, но дали това е гаранция, че е възможен друг маршрут?

Отговорът на този въпрос е пряко свързан с преодоляването на съперничеството и недоверието между основните двигатели на интеграционния процес в Европа - Германия и Франция. Това съперничество има дълга история, която може да се проследи още от Наполеоновите войни в началото на XIX в. Особено се изостря взаимната враждебност по време на двете световни войни през първата половина на XX в. В опита за осуетяване на бъдещите конфликти между държавите на стария континент в края на 40-те години на миналия век надеждите за мир се имплантират върху икономическото сътрудничество. Инициативата е на френската страна (Жан Моне, Робер Шуман и др.). То първоначално изглежда най-приемливо за доскорошните врагове, но още при първоначалните му етапи се намесва и военно-политическият фактор. Няма как да е другояче в условията на бързо ескалиращата Студена война.

Любопитното е, че в първия договор, официализирал изграждането на европейската икономическа общност (договорът за създаване на Европейската общност за въглищата и стоманата, ЕОВС), една от главните страни победителки от войната, Великобритания, е демонстративно поставена в периферията. В подписания на 19 април 1951 г. в Париж договор към Франция и Германия се присъединяват Италия, Белгия, Нидерландия и Люксембург. Макар Лондон да участва в преговорите, френската ултимативна позиция за стриктно изпълнение на сроковете за подписването му поставят Лондон в невъзможност да стане учредител на ЕОВС. Френският политически елит начело с ген. Шарл дьо Гол има своите лични причини да не се доверява напълно на английските си колеги.

Всъщност опитите за умиротворяване на стария континент чрез икономическа интеграция не може да се разглежда изолирано от турбулентната международна обстановка през този период. В момента на подписването на договора за ЕОВС вече бушува Корейската война, а преди около пет години (през март

1946 г.) в колежа „Уестминстър“ в гр. Фултън, щата Мисури, Уинстън Чърчил е произнесъл знаменитата си реч, в която е нарекъл разделението в Европа „железна завеса“. В тази си реч Чърчил поставя начело на новия международен ред САЩ и очертава основния приоритет – установяването на специални отношения и на англоезичен съюз между САЩ и Британската империя. Затова съвсем не е изненада подозрението на европейските политици към мотивите на „Даунинг стрийт“ 10 за включване в европейската интеграция.

Всяка от държавите, поставили подписа си под договора за ЕОВС, има своите явни, но и скрити причини да участва в него. Особено важни са те за Германия. Нейното по-активно включване в европейските интеграционни процеси е начин за преодоляване на негативите, произтичащи от статуса ѝ на победена държава, а също и за възстановяването на репутацията ѝ на надежден партньор. За Белгия, Нидерландия и Люксембург изглежда политически и икономически неизбежно да са част от подобна общност. Това произтича, от една страна, от географското им положение (те са в непосредствено съседство с Франция и Германия), а, от друга страна, от историко-културните, икономическите и инфраструктурните връзки с двата им мощни съседа. Франция има ясна геополитическа цел – да утвърди лидерската си позиция на континента и да укрепи своята сигурност. Интересът на Италия пък е да преодолее политическата си маргинализация покрай ролята си в съюза с Берлин и Токио по време на войната и да се идентифицира като част от европейските демокрации при условията на ескалиращата конфронтация между западния блок и доминираната от СССР социалистически лагер.

Тъкмо динамиката на междудържавните и междублоковите конфликти през 50-те години на XX в. поражда потребността от преразглеждане на договореното от страните победителки във Втората световна война демилитаризиране на Германия. Пред перспективата за прерастване на Студената война в горещ военен конфликт както Вашингтон и Лондон, така и Москва са принудени да включат в оперативните си планове Германия

независимо, че е загубила голяма част от своята самостоятелност, а територията ѝ е поделена между двата военно-политически блока. Ремилитаризирането на Западна Германия обаче няма как да не бъде посрещнато с подозрение от Франция, която не е забравила разрушителните последици от френско-германското военно противопоставяне през първата половина на века. И затова тя се опитва да действа превантивно с проекта за Европейска отбранителна общност.

Това стечение на обстоятелствата само няколко години след падането на Третия райх предоставя уникален шанс на Германия да си възвърне контрола върху индустрията и националната сигурност. И той е напълно в посоката, което е поело сформираният през 1949 г. правителство на Конрад Аденауер. Обединяването с ГДР при тогавашните реалности обаче е непостижима цел. То би се изтъквало като заплаха и би настроило болшинството от европейските държави, за които раните от войната още не са зараснали, срещу германските опити за завръщане в европейското семейство. Именно Корейската война обезсилва донякъде опасенията от възродена и военно мощна Германия. Основна роля тук играе правителството на Дуайт Айзенхауер, подкрепящо плановете за въоръжаване на ФРГ. Очакванията на Вашингтон са, че ако корейският сценарий бъде повторен на стария континент, една лоялна към западния блок ФРГ може да има ключова роля.

Ремилитаризирането на Германия отново излиза на преден план, а това съвсем не е по вкуса на Париж. Жан Моне, чиито идеи за икономическо обединение на Западна Европа вече се реализират, основателно се бои, че включването на ФРГ в НАТО ще стимулира възстановяването на германския суверенитет и ще е демотивира Бон от активно участие в ЕОВС. А и засилването на германските въоръжени сили все още се възприема като заплаха за Франция. Затова Моне предлага нов план, този път в областта на отбраната, която той вижда като следващ етап от евроинтеграцията. Инициативата за Европейската отбранителна общност (ЕОО) е публично оповестена от тогавашния френски

министър-председател Рене Плевен и остава в историята като „плана Плевен“.

Идеята на ЕОО е да осуети пълноценното възстановяване на военния и политическия потенциал на Германия, като постави немските военни структури под наднационално командване, което естествено не отговаря на интересите на Аденауер. Той обаче приема участието в ЕОО при условие, че останалите страни членки признаят германския суверенитет, дадат разрешение за членство в НАТО, германските военни подразделения да бъдат третираны като равнопоставени, да се сложи край на окупацията и да се сключи мирен договор.

Подписването на договора за ЕОО става на 27 май 1952 г. в Париж. Но пакетирането му с инициативата на белгийския министър-председател Пол-Анри Спаак за създаване на Европейска политическа общност (ЕПО), която да подслони под своя покрив и ЕОО, и ЕОВС прави твърде голяма хапката, която трябва да преглътнат френските избиратели. Те не са склонни да подкрепят рискованите планове на прекалено често сменящите се френски правителства. След поражението в Индокитай предпазливостта взема връх и съвсем логично френският парламент отхвърля договора, когато през август 1954 г. новото правителство на Пиер Мандес-Франс го внася за ратификация.

Какви са изводите от този пръв неуспех за създаване на общоевропейски въоръжени сили?

Първият и може би най-важен извод е, че избраният път за европейска интеграция е достатъчно добър за постигането на икономическа конвергенция между включените в него страни и за постигане на определена степен на взаимно доверие, но има своите политико-военни предели. Независимо че в редица измерения интересите на европейските държави са сходни, те не съвпадат дотолкова, че да бъдат загърбени базисните елементи на техния национален суверенитет, най-важният от които е вътрешната и външната им сигурност. Гарантирането на тази сигурност, ключов момент от която е отбраната, остават

изключителен прерогатив на отделните държави. Трудно е те да се преотстъпят на наднационални структури, формирани по недемократичен начин, които при това са безконтролни и не отговарят пред никого.

На практика това е присъда и над неофункционалистката концепция¹ за европейската интеграция (Виж Аврейски, 2009). Според създателите на тази концепция (Ернст Хаас, Леон Линдбърг, Джоузеф Най) преодоляването на недоверието и несигурността между държавите следва да започне чрез сътрудничество в по-малко спорните области и постепенно да се разширява чрез механизма на преливането (spill-over) към други, по-чувствителни сфери. Това е продължителен процес и при него държавите, оценявайки положително своето сътрудничество и взаимна обвързаност, доброволно приемат, че е в техен интерес да разширят това сътрудничество и да прехвърлят чувствителни елементи от националния си суверенитет на наднационални неполитизирани структури. Така международните отношения според теоретичната схема на неофункционализма могат да еволюират и да се разширяват по мирен начин чрез доброволно прехвърляне от страна на отделните държави на ключови техни отговорности и функции върху недържавни институции (икономически и политически структури, съставени от технократи, които действат автономно от излъчилите ги държави).

¹Същността на неофункционализма е в запазването на междудържавните отношения, което предполага не ограничаване на суверенитета, а доброволно прехвърляне на някои суверенни правомощия върху функционални организации. Движеща сила са преди всичко недържавните участници – икономически и политически елити, представители на технократското управление, а не толкова самите национални държави.

За неофункционалистите интегративното сътрудничество, основано на успехи в сфери на т.нар. „нисша политика“, може да доведе до сътрудничество в други сектори на политиката, включително в сфери на т.нар. „висша политика“. Под „нисша политика“ те разбират политически дейности, които не провокират противоречия.

Ернст Хаас лансира понятието „процес на преливане“ (spillover effect). Смисълът, който се влага в него е, че положителният опит, натрупан при осъществяване на интегративното сътрудничество, може да доведе до още по-интензивно сътрудничество, формирайки по този начин позитивен цикъл на интеграцията.

Вторият извод е, че при формирането на съвместна отбрана, дори на относително малък брой държави със сходни икономически и политически системи, главни са интересите и мотивите на всяка от тях, а не общите абстрактни принципи, ценности и теории. Дори когато те са достатъчно близки, това не гарантира успех на дълготрайните действия в избраната посока за постигане на общи военно-отбранителни структури, които да заменят напълно националните въоръжени сили.

Третият извод е, че военно-отбранителната интеграция е тясно преплетена с политическата и едната не може да се осъществи преди или независимо от другата. Не случайно двете инициативи за ЕОО и за ЕПО се провалят едновременно.

И четвъртият е, че е необходима достатъчно голяма и непосредствена външна заплаха, която да е в състояние да преодолее опасенията и резервираността на отделните държави към толкова високо ниво на взаимна интеграция. Това означава, че те трябва да оценяват всички останали форми на съвместна отбрана и сигурност като недостатъчно ефективни.

Всички тези изводи ни отвеждат към въпроса дали може да се разчита на колективните отбранителните съюзи, включващи независими държави, които не са готови да станат елементи от обща федеративна или поне конфедеративна структура?

2. Колективната отбрана и сигурност – реална възможност или път за никъде?

В своето изследване, озаглавено „За химерата, наречена „колективна сигурност“ (Виж Георгиев, 2017), българският социолог Благовест Георгиев подлага на пространен анализ двете възможни доктрини за постигане на относителна външна (отбранителна) сигурност на държавите – основаната на ценностен (идеологически) фундаментализъм колективна сигурност и насочената към постигане на баланс на силите и базирана на следването на националния интерес „реална политика“ (realpolitik). Тези два пътя имат някои допирни точки,

макар в историческа перспектива да изглеждат като алтернативи една на друга. Примерите и коментарите, направени от автора на изследването, са времево ограничени от събитията и дипломатическите усилия от първата половина на XX в., но те имат висока степен на приложимост и в по-широк геополитически контекст.

Принципът за приоритет на националния интерес и на тази основа за постигането на баланс на силите е възможно да се проследи назад във времето до сключването на Вестфалския мирен договор през 1648 г. Отделни изводи в този смисъл обаче можем да открием още в разсъжденията на Тукидид. Летописецът на Пелопонеската война твърди, че най-сигурната връзка не само между държавите, но и между хората е близостта или съвпадението на техните интереси. Друг знаменит застъпник на този принцип е кардинал Ришельо, който въпреки високия си църковен сан, в качеството си на пръв министър на Лудвиг XIII, поставя държавния интерес (*Raison d'Etat*) по-високо от всякакви други съображения. „Интересите на държавата и интересите на религията, твърди той, са две съвършено различни неща“ (Wilson, 2009: 396).

Вестфалският мирен договор обаче е основополагащ за съвременните разбирания на тази материя. В него са синтезирани както изводите от различните схващания за същността на отношенията между държавите, така и практическите поуки от нескончаемите войни и религиозните междубосовици на стария континент. Този договор, който е своеобразна квинтесенция на горчивия опит от Тридесетгодишната война в Европа и от Английската гражданска война, прокламира идеята, че националните държави притежават суверенен контрол не само върху своите вътрешни дела, най-важното от които по това време е религията, но имат право и на външна сигурност. Тези идеи залягат в основата на днешното разбиране за националната сигурност, като се акцентира върху мира и стабилността на установените международни отношения в качеството им на основни принципи в системата от междудържавни връзки. Разбира се, настоящите концепции за националната сигурност са

много по-детайлно разработени. В тях са включени и съвременните схващания за националния суверенитет, за ролята на международното публично право, както и за международните организации и институции.

Идеите за колективната сигурност се появяват доста по-късно и са продукт на големите идеологически конструкции през XIX и XX в. – комунизма, антикомунизма, национал-социализма, глобализма, неолиберализма и пр. В тази концепция прозира по-скоро месианското светоусещане за всеобщност на застъпваните ценности и претенциите за непогрешимост. За нея като че ли най-подходящият лийтмотив е Хегеловото „ако фактите не се съгласуват с теорията, толкова по-зле за фактите“.

Най-синтезирано същността на тази нагласа може да се види в предложението от 28-ия президент на САЩ Удроу Уилсън универсален модел на външна политика, изразена в знаменитите 14 точки, представени от него в речта му от 8 януари 1918 г., година след включването на САЩ в Първата световна война (Виж Димитров, 2018). Според Уилсън САЩ като единствената идеалистическа нация, която не преследва никакви материални изгоди от войната, има пълното морално право да наложи принципите на новия световен ред (демокрация, колективна сигурност и самоопределение на народите), както и да учреди инструмента за опазването на тези принципи – Обществото на народите. Единствено в такава рамка може да става дума за колективна сигурност. Тази „система на колективна сигурност е преди всичко система на отношения, целящи да защитава не отделни държавни интереси, а принципи, абстрактни формулировки и норми на поведение, включително и самата себе си като такава норма. Тъй като принципът, нормата, издигнати до универсална ценност имат приоритет над конкретния държавен интерес, държавата, следваща тези принципи и норми, има задължението, легитимирано като право, да ги налага с пряка материална сила“ (Георгиев 2017: 35). Това логично води до необходимостта от световен жандарм, който да прилага тази материална сила. Веднага обаче възниква въпросът кой е в

състояние да го упълномощи за тази му роля и не компрометира ли това самата философия за подобна колективна сигурност (и отбрана)? А какво ще последва, ако самият световен жандарм започне да нарушава международния ред?

Между тези два полюса се разполагат и други идеи и инициативи, но въпросът е дали двете нагласи могат да се съвместят по конструктивен начин така, че да се подкрепят взаимно, а не единият да доминира над другия?

Отговорът на този въпрос, както историческият опит подсказва, е по-скоро отрицателен. Държавата като основен институт на политически организирани общности, живеещи върху определена територия, притежава системни характеристики, които не се свеждат до качествата на формиращите я елементи – икономика, език, финансова система, религия, правораздаване, здравеопазване, образование, история, традиции и др. Ключови измежду тези характеристики са формата на управление и осигуряването на сигурността на гражданите. Тяхното „внасяне“ отвън, било чрез използване на твърда или на мека сила, рядко е успешно, ако останалите компоненти на държавността не могат да ги разпознаят като свои. Историческите примери са на практика неизброими. Това е едно от обясненията защо окупацията или колонизирането, дори когато продължават десетилетия или векове, рядко успяват да наложат чуждия модел на социална организация, освен в случаите на продължителен и безкомпромисен геноцид над местното население, както е при европейското завоюване на Северна и Южна Америка или на Австралия. Това обяснява и защо поставянето на абстрактни политически ценности, дори и не съвсем чужди на държавата, като еталон за нейните действия или като критерий за приобщаването ѝ към ценностно дефиниран световен ред, е слабо продуктивно.

Приложени към системата за създаване на колективна отбрана на ЕС, тези разсъждения водят до логичния отговор. Икономическата интеграция, ако е взаимно изгодна, може да е успешна за дълъг период от време без да представлява заплаха за

самостоятелността и геополитическата правосубектност на националните държави. Тя може да е и адекватно средство срещу военни или други враждебни действия между икономическите партньори. Но поставянето на ценностния (идеологическия) фундаментализъм, който по условие надхвърля икономическото сътрудничество, за водещ принцип на интеграцията рано или късно ще влезе в колизия с държавния интерес. Това е критичната точка, в която двете визии за обединена Европа (Европа на нациите и федеративна Европа) тръгват в диаметрално противоположни посоки. Отвъд тази точка разговорите за обща европейска отбрана стават безпредметни, защото осигуряването на външна или вътрешна сигурност на гражданите е финална функция на държавата, а не обратно. Следователно за обща европейска отбрана би било възможно да се говори едва когато бъде решен положително въпросът за това може ли Европейският съюз да се трансформира в единен политически субект, т. е. в държава, дори да е в някои от по-слабите ѝ форми на федерация или конфедерация.

Всички тези разсъждения не отнемат правото на съществуване на отбранителните съюзи. Колективната сигурност (и отбрана) има обаче един съществен недостатък – „практическата невъзможност тя винаги да зачита националните интереси на всички участващи държави, особено на по-малките“ (Аврейски, 2024: 132). Ако за даден период от време националните държави имат близки интереси или цели, няма никаква пречка за сключването на временни съюзи между тях срещу актовете на агресия, нито пък срещу поемането на споделени рискове, водени от убеждението, че агресията е зло. Това е пример за наличието на допирни точки между двете споменати по-горе доктрини за постигане на външна сигурност (отбрана) на различни (а понякога дори твърде различни) национални държави. Съглашението, Антантата, Съюзниците, Тристранният пакт (Рим, Берлин и Токио), НАТО, Варшавският договор, както и много сходни съюзи в по-отдалечени исторически епохи, доказват това. Но при всички тях водещ си остава националният интерес. И когато се поставят на везните

съюзническите ангажименти и реалните рискове, които държавите поемат, става ясно, че не винаги подобни договори за съвместна отбрана имат положителен баланс. Най-болезнените поуки за България са националните катастрофи през миналия век и особено присъединяването ѝ към Тристранния пакт. Т. нар. символична война, обявена на САЩ и Великобритания на 13 декември 1941 г., не само влиза в колизия с българския държавен интерес, но и води до реални разрушения в София, Перник, Пловдив, Карлово, Стара Загора, Русе, Кюстендил и др., както и до хиляди убити, ранени и безследно изчезнали български граждани.

Днешните реалности, поради високата степен на обвързаност на държавите и наличието на оръжия за масово поразяване, са далеч по-сложни и правят много по-трудно вземането на решение дали и как да се оценят силните и слабите страни на колективната сигурност. От една страна, ЕС се нуждае от собствена система за колективна сигурност и отбрана, за да засили международната си тежест и авторитет. От друга страна, членството на болшинството от неговите страни членки в НАТО играе демотивираща роля. Но основната причина е в неизяснения характер на самия ЕС – той не е нито типична международна организация, нито общ политически клуб, нито квазифедерална държава.

Тази му неопределеност поражда сериозни трудности при задаване на посоката за усъвършенстване на негово устройство и функциониране, както и при усъвършенстване на механизмите за гарантиране на външната сигурност на държавите членки – тяхната отбрана.

Библиография:

Аврейски, Н. (2007). Различните визии за Европа. *Геополитика*, (3/2009).

Аврейски, Н. (2024). *Концепции за Европейската сигурност. Опитът на Европа в разрешаването на проблема за своята сигурност*. София: Авангард Прима.

Георгиев, Б. (2017). *За химерата, наречена „колективна сигурност“*. София: Парадигма.

Димитров, Б. (2018). 14-те точки на Удроу Уилсън и раждането на „Американския век“. *Геополитика*, (3/2018).

Wilson, P. H. (2009). *Europe's tragedy: A history of the Thirty Years War*. Penguin Books.

ЕВРОПЕЙСКА СИСТЕМА ЗА СИГУРНОСТ ИЛИ ПРОСТО ТРУПАНЕ НА ОРЪЖИЯ?

EUROPEAN SECURITY SYSTEM OR JUST PILING WEAPONS?

Посланик, д-р Любомир Кючуков

Институт за икономика и международни отношения

Abstract: War is back in Europe – not just as a fact, but also as a mindset setback. Security is the overarching concern. Rearm Europe Plan seems to be the logical answer. However, it deals simply with financing rearmament, lacking both the conceptual vision and the structural practicism of a real security strategy for the continent. Arms, especially nuclear arms, could serve as a deterrent until the first shot is fired – after that, they turn into instruments for killing. In fact, Europe is playing on foreign grounds – it has abandoned its role as the main soft power of the world: promoting values, establishing standards and offering political solutions to international conflicts. In addition, the second pillar of security, the political, negotiated one, is entirely disregarded by the current approach. Our efforts are aimed at preparing for war, not at preventing a war. The risks remain high.

Констатацията е стряскаща. Войната се върна в Европа, започвайки с войните, съпътстващи разпада на бивша Югославия, и кулминирайки в Украйна. Но още по-притеснителното е, че освен като факт тя се завърна и като начин на мислене – като легитимен, дори морално оправдан инструмент за решаване на международните спорове. А също и като политика, генерираща остра конфронтация, милитаризация на международните отношения, пълно отсъствие на доверие и желание за диалог. Съдейки по всичко – в достатъчно дългосрочен план. Мирът на практика изчезна – не само като цел, но дори и като политическа лексика. В резултат на това секюритизацията, т.е. извеждането на

сигурността за определящ елемент при формирането на всички останали политики, се превърна в доминираща тенденция в международните отношения.

На този фон изниква логичният и прост въпрос, свързан със сигурността на европейския континент:

Има ли европейска система за сигурност?

Отговорът е лесен и не особено вдъхновяващ - няма. След началото на войната в Украйна особена популярност придоби твърдението, че Европа се е събудила. Наред с Русия, ключова роля за преосмисляне на рисковете за сигурността на континента и активизиране на дебата за необходимите мерки има втората администрация на американския президент Доналд Тръмп. Очевидно е ясно заявеното желание на САЩ към предефиниране на досегашната им роля на основен гарант за сигурността на Европа, към дезангажиране и постепенно прехвърляне на отговорностите в НАТО върху европейските съюзници, включително и по отношение на бъдещото съдържане на Русия. Всичко това е съпроводено обаче със стремежа за концентрация на американските ресурси в стратегическата борба за глобално лидерство с Китай и на практика не оставя особено широки възможности за избор пред Европа.

Реакцията на този етап се свежда до лансирания от председателя на Европейската комисия план „Да превъоръжим Европа“¹ и публикуваната Бяла книга за европейската отбрана². Те обаче предизвикват повече въпроси, отколкото дават отговори. Преди всичко поради факта, имплицитно присъстващ и в самите названия на документите, че става дума за отбрана, а не за сигурност – което е много по-широко понятие, далеч надхвърлящо полето просто на въоръжаването. Освен това реално

¹ Виж European Council conclusions on European defence, 6 March 2025. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/03/06/european-council-conclusions-on-european-defence/>

² Виж Introducing the White Paper for European Defence and the ReArm Europe Plan- Readiness 2030, 12 March 2025. https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/introducing-white-paper-european-defence-and-rearm-europe-plan-readiness-2030_en

лансираната концепция се свежда основно до амбицията да се създаде координирана система за закупуване (а по-възможност – и производство) на оръжие, без да надхвърля тези тесни рамки.

Отпадането на тавана на бюджетния дефицит за държавите членки на ЕС и фиксирането на индикативна сума за въоръжаване в размер на 800 милиарда евро са носещите елементи на „Плана Фон дер Лайен“. Тук се наблюдава сериозен пробив в досегашния подход на ЕС (доскоро сблъскващ се с противопоставянето на Германия) – съгласието Европейската централна банка да емитира общ дълг в размер на 150 милиарда евро, който впоследствие да послужи за финансиране при по-изгодни условия на съвместни обществени поръчки за закупуване на оръжие. Останалите 650 милиарда евро дори не фигурират като число в Заключенията на Съвета от 6 март 2025 г., с които се лансира „Да превъоръжим Европа“. Причината е, че такива европейски средства няма. Те са посочени като пожелателно число от Фон дер Лайен, което трябва да се постигне като сбор от общите разходи на страните членки, ако те решат да изхарчат допълнително от собствените си средства за собственото си национално въоръжаване, след като ЕС им позволи да надхвърлят бюджетния дефицит. С други думи, предметът на предложените мерки е единствено закупуването на повече оръжия, не и лансирането на обхватна система за сигурност, очертаваща нейното структуриране, функциониране, цели, отговорности, инструментариум и т.н.

Два ключови отсъстващи елемента на общоевропейската сигурност

Първият от тях е структурен. Дори и да се абстрахираме от факта, че в ЕС има четири държави, които не членуват в НАТО (две от тях с неутрален статут – Австрия и Ирландия, плюс Кипър и Малта), следва да се прави ясно разграничение между ЕС и Европа, когато става дума за континенталната сигурност. Решенията на Европейския съюз сами по себе си могат да бъдат платформа за обсъждане, но не и финално решение, тъй като,

когато става дума за европейска сигурност, в уравнението винаги се включват и две ключови страни на НАТО, които не членуват в ЕС: Обединеното кралство и Турция.

Принципният проблем обаче е заложен вътре в самия ЕС и е свързан с неговите основополагащи документи. Съгласно Лисабонския договор външната политика и политиката за сигурност на Съюза са общи, но не общностни. И разликата не е просто терминологична, а съдържателна. ЕС като съюз няма нито своя самостоятелна външна политика, нито своя политика за сигурност. Те са изцяло в националните компетенции и в тези сфери няма отстъпен суверенитет. Външната политика и политиката за сигурност се превръщат в общи за Съюза само когато има единодушното съгласие на всички страни членки към дадена позиция или даден подход. Сега се правят опити този проблем да се преодолее в две посоки. Първата – чрез отпадане на принципа на единодушието (т.е. правото на вето), като се въведе квалифицирано мнозинство при взимането на решения в тези сфери. С други думи – да отпадне възможността дадена страна (и тук винаги се има предвид на първо място Унгария) едностранно да блокира общи решения. Проблемът е, че за това няма съгласие, а и самото отменяне правото на вето трябва да бъде взето с единодушие, т.е. може да бъде блокирано с вето. Втората – чрез формирането на т.нар. коалиции на желаещите, които, от една страна, да елиминират страните дисиденти, а от друга – да дадат възможност за включване на държави нечленки на ЕС (на първо място Великобритания). Тук се използва позоваването на чл. 42.7 от Лисабонския договор, задължаващ държавите членки да оказват помощ при въоръжено нападение на нейна територия на членка на ЕС³. Както и при самото генериране на идеята за създаване на коалиции на желаещите, така и тук опитът е по-скоро да се заобиколят съществуващите правила и институции – тогава Съвета за сигурност на ООН във връзка с интервенцията срещу Ирак, сега Съвета на ЕС. Рискът е подобен

³ Виж Консолидиран текст на Договора за Европейския съюз, 26 октомври 2012 г. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0019.02/DOC_1&format=PDF

подход да създаде нови разделителни линии вътре в ЕС, което да доведе до цялостна дестабилизация на Съюза.

Казано накратко, при сегашните условия ЕС няма и не може да има като собствена армия и собствено оръжие – нито европейски танкове, нито европейски пехотинци, нито общо европейско командване. Въоръжените сили и оръжията са национални – независимо от формирането на съвместни бойни единици. За да се промени тази ситуация, ще бъде необходимо дълбоко преформатиране и реструктуриране на самия Европейски съюз. Поне засега обаче не изглежда възможно да се постигне общо съгласие за подобна промяна. Освен това винаги остава въпросът как евентуалната нова европейска структура за сигурност ще се съотнася с НАТО – съдбата на Западноевропейския съюз и неговото разпускане индикират само част от евентуалните проблеми в тази посока.

Вторият проблем е концептуален. Военният компонент на сигурността не следва да се подценява, по това едва ли може да има съмнение. Но сигурността далеч не се свежда само до оръжията.

От началото на войната в Украйна ЕС избра да играе на чужд терен. Не става дума за това, че без формално да присъстваме във войната на територията на Украйна, ние сме част от по-широкия конфликт с Русия. Европейският съюз е силен в условията на мир не само защото той със създаването си се е дефинирал като съюз на мира, а и поради факта, че винаги се е асоциирал като олицетворение на меката сила в световната политика – търсещ решенията на конфликтите по политически път, чрез дипломатически преговори, утвърждаващ стандарти – в политиката, бизнеса и като ценности, укрепващ мултилатерализма (т.е. равноправието на държавите) в международните отношения. Сега ЕС се опитва да се позиционира в полето на твърдата сила, включвайки се в световната милитаризация.

Дебатът за европейската стратегия в сферата на сигурността е един от ключовите за това дали ЕС може да се преформатира и предефинира, без да се разклати и дори да се дезинтегрира. Това изглежда като поредната стъпка в отстъплението на Съюза под силата на обстоятелствата и международната динамика от собствената му същност и основополагащи принципи. Доколкото зад общите призови за укрепване на сигурността на континента се крият сериозни различия между отделните страни членки как точно да се случи това, на този етап концептуалните въпроси се заобикалят, а в практически план парите изпреварват идеите.

В политически план ключовата стъпка в посока преосмисляне на ЕС бе направена през 2023 г. с Декларацията от Гранада, дефинирала Съюза като геополитически⁴. В практически план това означава извеждането на интересите като приоритет за сметка на ценностите. По своя замисъл това преобразуване следва да даде плътност на идеята за стратегическата автономност на ЕС в един глобализиращ се свят. В най-опростен вид тази идея може да се артикулира с една дума – еманципация. Тя е разположена в три приложни полета: еманципация в сферата на политиката и сигурността от САЩ, еманципация в производството и търговията от Китай, ресурсна еманципация от Русия. Има и задължително пояснение – еманципацията не означава конфронтация, а сътрудничество без зависимости там, където това е възможно.

Преместването на ЕС върху релсите на твърдата сила и конфронтацията (дори когато инициативата за това произтича от другите глобални играчи, какъвто е случат с Русия и САЩ) оставя твърде малко място за взаимноизгодно сътрудничество (включително и със САЩ), когато става дума за търговия или разходи за сигурност. Едва ли е това е прякият път към превръщането на ЕС в самостоятелен геополитически играч, защото в свят, в който ядреното оръжие е основният аргумент в

⁴ Виж The Granada declaration, 6 October 2023. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>

сферата на сигурността, Европа не може да се мери с трите останали глобални (и ядрени) сили – САЩ, Русия и Китай.

Неглижирането на политическия, договорения компонент на сигурността

Милитаризацията на международните отношения води към единия от двата логични финала – или военен конфликт, или постигане на споразумение за прекратяване на надпреварата във въоръжаването и фиксиране на определени, взаимно приемливи баланси, гарантиращи сигурността на страните. Оръжието е инструмент за съдържане само ако то бъде съпроводено с договорености как да НЕ се използва. При отсъствието на такива ангажименти след първия изстрел то се превръща просто в средство за водене на война и за убиване. Тоест оръжието може да носи сигурност, докато не влезе в употреба.

Най-очевидно тази на пръв поглед парадоксална констатация се отнася за ядреното оръжие. И неслучайно то е залегло като базисен елемент в доктрините за съдържане на всички основни глобални сили. От тази гледна точка лансирането на различни идеи за осигуряване на самостоятелни ядрени гаранции за Европа (при евентуалното отпадане на американските такива) изглежда не просто логично, но и необходимо. И същевременно на практика също толкова нереализуемо и отвеждащо встрани от реалните решения, колкото и самата концепция за залагането на въоръжаването като основа за стратегическата автономност на Съюза. При това не само защото наличните ядрени бойни глави на двете ядрени сили на континента – Франция (290 бойни глави) и Обединеното кралство (225 бойни глави) са далеч от тези на Русия (5500 бойни глави). А преди всичко поради факта, че предлаганите алтернативи са или нереализуеми, или не гарантират необходимата сигурност.

Заявените амбиции на Полша за притежаване на собствено ядрено оръжие неминуемо ще се сблъскат с ограниченията на Договора за неразпространение на ядреното оръжие от 1968 г. и

ще изпратят страната в неуютната компания на Иран. А евентуалното разпростиране на френския ядрен чадър над Европа носи със себе си риска от радикализиране на електоралните резултати при следващите президентски избори във Франция. Напълно е възможното в Елисейския дворец през 2027 г. да влезе политик от типа на Марин льо Пен или Жордан Бардела и вероятно това би повторило ситуацията с Доналд Тръмп, защото френското ядрено оръжие е национално, а ядреното копче е у френския президент.

На този фон ерозията на договорната система за ограничаване на въоръженията и разоръжаване в Европа, както и практическият отказ от двустранните договорености в областта на ядрените оръжия между Русия и САЩ (с изключение на инерционното действие за още година на Договора Нов СТАРТ) отваря спиралата на надпреварата във въоръжаването до неограничени нива. Отсъствието на желание за диалог и липсата на дори минимално доверие между страните изправят Европа пред ситуация, която е по-рискова дори от периода на Студената война. Тогава ставаше дума за замръзнала статика, а сега имаме гореща динамика. Тогава имаше два оформени противостоящи военни блока с ясно фиксирани граници на противостоянието, докато днес сблъсъкът е многовекторен и тече процес на преконфигуриране на международните съюзи. Нещо повече, използването на прокси структури увеличава рисковете от случаен или съзнателно провокиран конфликт, доколкото контролът върху тях често е трудно осъществим. В периода на Студената война системата за сигурност постепенно се допълваше с нови елементи, докато сега договореностите се пренебрегват една след друга.

Всичко казано дотук води до резонния въпрос – означава ли всичко това, че Европа не може да гарантира собствената си сигурност? Краткият отговор е „не“. Гарантирането на европейската сигурност е напълно постижимо. Проблемът е, че тръгваме по грешен път. Европа беше много по-сигурна в периода на разведряването, когато се разоръжаваше, отколкото по време

на Студената война, когато се въоръжаваше. Проблемът е, че усилията ни сега са насочени към това как да се подготвим за войната, а не как да я предотвратим.

А войната е мир само при Оруел.

**ИДЕЯТА ЗА ЕВРОПЕЙСКО ЯДРЕНО СДЪРЖАНЕ:
РЕАЛНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНИ
СЦЕНАРИИ**

**THE IDEA OF EUROPEAN NUCLEAR DETERRENCE:
REAL CHALLENGES AND POSSIBLE SCENARIOS**

Гл. ас. д-р Иво Цеков

*Катедра по международно право
и международни отношения
СУ „Св. Климент Охридски“*

Abstract: *As Washington's allegiances shift and Europe experiences a sense of neglect, an unprecedented so far strategic dialogue is emerging: could the continent's nuclear capacity extend beyond its existing stewards?*

Само няколко седмици след встъпването си в длъжност през януари 2025 г. администрацията на президента на САЩ Доналд Тръмп повдигна сериозни съмнения сред своите европейски съюзници относно ангажимента на Америка към тяхната сигурност и участието във военно-стратегическия съюз НАТО. Поредица от изказвания на високопоставени личности в Белия дом и Пентагона потвърждават антагонизма, който водещите членове на администрацията изпитват към Европа (Williams, 2025). Това накара европейците сериозно да се тревожат дали Вашингтон ще продължи да поддържа ядреното възпиране (понякога наричано ядрен чадър) по отношение на континента. В резултат на това някои европейски лидери започват да обсъждат алтернативни ядрени възможности. Евентуалното отдръпване на американския ядрен чадър предизвиква безпокойство дори в Швейцария, където неутралитетът е част от външната политика на страната от столетия. Според някои отбранителната политика на държавата трябва да бъде фундаментално актуализирана, защото американският щит беше лукс за Швейцария, както за

всички западни държави, позволявайки ѝ да се скрие зад паравана на своя неутралитет (Bartusek, 2025).

Съмненията на съюзниците относно разширените ангажименти на САЩ за възпиране са присъща черта на трансатлантическите отношения, а не само „ефект на Тръмп“. През 50-те години на миналия век убеждението, че президентът на САЩ никога няма да пожертва „Ню Йорк за Париж“ се превърна в оправдание за стремежа на Франция да създаде независими от Съединените щати ядрени оръжия и да изгради капацитет за поддържането им. Нещо повече, селективните изтичания на разузнавателна информация по време на пълномащабното нахлуване на Русия в Украйна показват, че въпреки заплахите си Москва все още не е предприела никакви конкретни действия за увеличаване на рисковете от ядрена война. Тя не е преместила ядрени оръжия от складовете, нито е повишила нивото на готовност на своите ядрени сили, напротив на твърденията на руския президент Владимир Путин. Следователно не всички европейци са съгласни, че днес има по-голяма необходимост, отколкото в миналото, от укрепване на европейските ядрени възможности за възпиране на руските заплахи.

Новият канцлер на Германия Фридрих Мерц, избран през май 2025 г., обаче изрази интерес към потенциалното споразумение за споделяне на ядрен чадър с Франция и Великобритания – единствените две европейски ядрени сили. Полският премиер Доналд Туск и президентът на страната Анджеј Дуда твърдят, че Полша „разговаря сериозно“ с Париж за защита с помощта на френския ядрен арсенал и дори изложиха идеята Полша да се сдобие със собствени ядрени оръжия (Starcevic, 2025). В отговор френският президент Еманюел Макрон каза през март 2025 г., че ще започне стратегически дебат с европейските съюзници относно възможността френската мисия за ядрена защита от руските заплахи да се разпростира и над други държави на континента. Тези предложения често се оформят в европейските дебати като „втора застрахователна полица“ или „мрежа за ядрена безопасност“. Може би си струва

те да бъдат развити, дори ако Съединените щати не се откажат от ядрения си чадър над европейския континент (Besch, 2025).

Каква е политиката на Съединените щати за разширено ядрено възпиране в Европа?

Предназначението на ядреното възпиране е да накара потенциалните противници да разберат, че загубите в евентуален конфликт с употреба на ядрени оръжия надвишават всяка печалба, която може да се получи от започване на такава атака срещу Америка или нейните съюзници. Три направления съставляват ядрената триада на САЩ: стратегически бомбардировачи, изстрелвани от подводници балистични ракети (SLBM) и междуконтинентални балистични ракети (ICBM) – всеки компонент допълва силата като цяло, като предоставя различни способности. Стратегическите бомбардировачи осигуряват гъвкавост, тъй като могат да бъдат бързо пребазирани и използвани в различни критични точки и ситуации във военния конфликт. Способността за това е жизненоважна, защото съвременното възпиране трябва да се адаптира към различни участници – това, което възпира един потенциален враг, може да не възпира друг, и това, което възпира даден противник днес, може да не е достатъчно, за да го възпре утре. Бомбардировачите освен това служат като видими елементи от защита на съюзниците. Те могат да бъдат изнесени напред в случай на ескалация на кризата. Към момента повече от 30 държави по света разчитат на разширеното възпиране на САЩ и поради това не развиват собствен ядрен капацитет (Baroudos, 2015).

Ангажиментът да се използват ядрени оръжия за защита на съюзниците, е ключова характеристика на декларативната ядрена политика на САЩ. Прегледът на ядрената позиция за 2022 г. подчертава, че „докато съществуват ядрени оръжия, основната роля на ядрените оръжия е да възпират ядрени атаки срещу Съединените щати, нашите съюзници и партньори“. В резултат на това ядрените сили на САЩ са обширни и скъпи — с общо около 5044 бойни глави (Kristensen, 2024). Ядрената триада на Вашингтон – която включва морски елемент (подводници),

въздушен (бомбардировачи) и сухопътен (междуконтинентални балистични ракети) – е втората по големина в света и Белият дом оправдава размера ѝ отчасти с разширените ангажменти за възпиране към съюзниците.

Съединените щати също така поддържат способността си да провеждат ядрени атаки в различни мащаби, като имат няколко опции по отношение на мощност и доставяне на бойните глави – от големи стратегически оръжия, които могат да унищожат цели градове, до по-малки нестратегически (наричани още тактически) оръжия, предназначени за използване на бойното поле. Това е ключов параметър от специализираната стратегия за възпиране на Вашингтон както на широкомащабни, така и на ограничени ядрени атаки от редица противници. В Европа разширеното възпиране на САЩ е институционализирано чрез НАТО. В рамките на алианса Съединените щати поддържат около 100 ядрени гравитационни бомби B-61 (за които Вашингтон запазва единствените правомощия за използване) на териториите на Белгия, Германия, Италия, Нидерландия и Турция като част от мисията Dual-Capable Aircraft (DCA). Както се подразбира от името ѝ, DCA изпълнява две роли. Първата е да се осигурят ежедневни способности за конвенционална въздушна мощ, като патрулиране на въздушното пространство и бойна поддръжка. Втората е оперативното разполагане на ядрени оръжия при конфликт след политическо решение на Групата за ядрено планиране на НАТО. Въпреки това някои анализатори смятат, че доверието в ядрения компонент на НАТО разчита повече на „стратегическите“ оръжия на Вашингтон – базираните в САЩ междуконтинентални балистични ракети и изстрелваните от подводници балистични ракети в допълнение към неговите масивни конвенционални сили, отколкото на мисията DCA, която изпълнява главно роля за сигнализиране и успокояване на съюзниците.

НАТО създава Групата за ядрено планиране през 1966 г., в опит да позволи повече прозрачност по ядрените въпроси в рамките на алианса и за да обсъжда и консултира с Вашингтон и

Лондон съответните ядрени въпроси (Франция решава да не участва в групата). Извън страните, които са домакини на американски В-61, НАТО също така предоставя пространство за неядрени държави за подкрепа на ядрени операции, без формално да е част от тях.

Какви са ядрените доктрини на Франция и Великобритания?

Франция и Великобритания поддържат сравнително ограничени ядрени сили. И двете страни работят въз основа на предположението, че по-слабите ядрени сили могат надеждно да възпират големи сили като Русия, стига да поддържат способността да нанасят „неприемливи“ щети на своите противници. Това поне отчасти обяснява защо броят на ядрените оръжия в техните арсенали остава относително стабилен въпреки колебанията в арсеналите на великите сили.

Франция разполага с въздушен етап, който се състои от стратегически Rafale и Mirage, въоръжени с ядрени крилати ракети, и морски етап, който включва четири атомни подводници, въоръжени с балистични ракети. Смята се, че има 290 ядрени бойни глави. Великобритания притежава това, което е известно като ядрена монада – с четири атомни подводници и общо около 225 ядрени бойни глави (Kristensen, 2024).

Франция и Великобритания имат по-тесни концепции за възпиране от Съединените щати. Техните по-ограничени възможности теоретично водят до по-висок праг за ядрена употреба. Париж смята, че неговите ядрени оръжия са предназначени да възпират атака срещу най-жизнените интереси на страната, които според него включват и европейско измерение. По подобен начин Обединеното кралство обмисля използването на ядрени оръжия само в ситуации на екстремна самоотбрана, което от гледна точка на Лондон може да включва и защита на съюзниците от НАТО.

От 1962 г. Лондон изрично обвързва ядрения си капацитет със защитата на НАТО, въпреки че си запазва едноличната власт

да решава кога да използва ядрени оръжия. Франция, от друга страна, структурира ядрените си сили отделно от НАТО, за да запази своята свобода на оценка и вземане на решения по този въпрос. Докато ядрените сили на Франция са напълно независими, Обединеното кралство разчита отчасти на Съединените щати за поддръжката на своите ракети и елементи от ядрените бойни глави. Въпреки че администрацията на президента Тръмп все още не е направила никакви коментари по тази тема, някои анализатори по въпросите на отбраната в Обединеното кралство се притесняват, че ако Вашингтон спре да споделя материали и технически опит, Лондон може да изпита сериозни проблеми с поддръжката на арсенала си. В отговор на тези страхове правителството на британския премиер Киър Стармър наскоро подчерта, че Вашингтон остава „надежден съюзник“ и че това ядрено сътрудничество „е било и продължава да бъде от значителна взаимна полза за двете нации“ (Mills, 2024). За разлика от Франция, Обединеното кралство не е представяло публично ангажимент за европейски ядрен „чадър“.

Как може да изглежда ръководена от Франция европейска ядрена отбрана?

Чистият размер и разнообразието на ядрения арсенал на САЩ не позволява замяната му едно към едно от европейските държави. Франция няма ядрени възможности дори близки до тези на Съединените щати и едва ли е в състояние да изгради повече в близко бъдеще, като се има предвид, че демонтира съоръженията за преработване на радиоактивни елементи, а те са необходими за увеличаване на ядрения арсенал.

Интегрирането на европейските съюзници в ядреното възпиране не е лесна задача за Париж. Както крайната десница, така и крайната левица във Франция категорично се противопоставят на всяка „европеизация“ на ядрените сили на Франция. Френският президент също така не иска да споделя или делегира властта си да решава кога жизнените интереси на Франция са изложени на риск. Париж вярва, че няма да има нужда да прави каквито и да било промени в сегашната си позиция, за да

обхване официално по-широките европейски интереси. Президентът Макрон твърди, че възпирането при атака срещу европейски съюзник е де факто един от жизненоважните интереси на Париж, но признава, че това може да не е достатъчно, за да успокои съседните държави. Какви опции са налични към този момент?

Интегрирането на френските ядрени сили в групата за ядрено планиране на НАТО досега не беше забранена тема за френските лидери, поне докато Съединените щати остават в НАТО. Нещо повече, от френска гледна точка ядрената доктрина на НАТО има по-нисък праг за ядрена употреба от тази на Франция, като се има предвид, че се предвиждат повтарящи се ограничени ядрени удари. В резултат на това Париж не желае да свърже своите нива на ядрена тревога с тези на НАТО – нещо, което френските политици се опасяват, че ще се случи, ако Франция се включи в Групата за ядрено планиране.

Същевременно Париж има и други възможности за управление на евентуалната ядрена криза освен изграждането на повече способности или отказ от суверенно вземане на решения.¹ Така например Франция може да включи на ротационен принцип част от своите стратегически самолети около група европейски държави. Друг вариант може да е включването на неядрени съюзници в по-тясно ядрено сътрудничество между Франция и Обединеното кралство. Например и двете страни биха могли да създадат съвместни ядрени подводни сили и да координират своите патрули като същевременно запазват пълен контрол върху собствените си национални ядрени способности. Вече има усилия за създаване на повече обмен на информация относно ядрената политика между Лондон и Париж и това сътрудничество вероятно ще се засили през следващите години. Неядрените държави биха могли да участват в това споразумение чрез някаква форма на конвенционална подкрепа, която би ги включила непряко във

¹ Виж *Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic for Defence and Security Co-operation*, 2011, Available from: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/238153/8174.pdf> [22.04.2025]

френската ядрена мисия. Те биха могли например да осигурят ескортни самолети за ядрения флот на Франция или да се присъединят към работна група с евентуалния наследник на самолетоносача „Шарл де Гол“.

Този тип конвенционална подкрепа на френските ядрени сили може да помогне за успокояване на съюзниците и да им позволи да се запознаят по-добре с ядрената доктрина на Франция. В същото време това би им предложило път за косвено финансиране на увеличен мащаб на операциите – например по-чести стратегически сигнали до Русия чрез временно разполагане в Балтийските страни. Подобна непряка съюзническа подкрепа може също така да облекчи вътрешните страхове за евентуална загуба на независимост, която остава ключов елемент от стратегическото ядрено планиране на Франция.

Ще успокоят ли френските разширени гаранции за ядрено възпиране останалите европейски държави?

Президентът Макрон и неговите предшественици многократно са заявявали, че жизнените интереси на Франция имат европейско измерение. Понятието „жизнени интереси“ не се дефинира ясно, за да обезкуражи евентуалните противници да атакуват, без да надхвърлят ядрения праг, и да даде достатъчно свобода на действие на френския президент да реши кога жизнените интереси на страната са в опасност. Настоящият френски президент изглежда уверен, че Европа е в състояние да възпира широкомащабни атаки без нуждата от гаранции за ядрена сигурност от страна на САЩ. Той заявява: „Имаме доверие, защото днес сред европейските страни, които са членки на НАТО, има две напълно европейски ядрени сили”.²

² Виж Discours du Président Emmanuel Macron sur la stratégie de défense et de dissuasion devant les stagiaires de la 27ème promotion de l'école de guerre, February 7, 2020, Available from: <<https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2020/02/07/discours-du-president-emmanuel-macron-sur-la-strategie-de-defense-et-de-dissuasion-devant-les-stagiaires-de-la-27eme-promotion-de-lecole-de-guerre>>[22.04.2025]

Политическото поведение на Франция да взема едностранни решения и открито да изразява възгледи, които противоречат на европейския консенсус и този на НАТО, понякога накърнява репутацията ѝ на надежден европейски съюзник (Major, 2021). Изборите във Франция през 2027 г., на които евроскептицизмът може да вземе превес, също се очертават като рискови в съзнанието на съюзниците. Въпреки това повечето анализатори смятат, че Франция би се почувствала пряко застрашена от нахлуване в (или унищожаване на) друга европейска държава, особено съседна, поради високото ниво на европейската интеграция и силните икономически взаимозависимости.

Възникват обаче въпроси за това как френските и британските ядрени плановици гледат на заплахите от по-ниско ниво по отношение на европейските страни, особено тези, които са географски отдалечени. В една хипотетична кризисна ситуация, в която Париж и Лондон биха били както неспособни, а и нежелаещи да се изкачат нагоре по стълбата на ядрената ескалация с Москва (която разполага с много по-голям и по-гъвкав арсенал от двете страни взети заедно), само силното конвенционално военно присъствие би позволило на Европа да защити тези държави и да възпре по-нататъшна изостряне на конфликта. В този контекст потенциалното изтегляне или напускане на американския обикновен военен персонал от Европа предизвиква разбираема и непосредствена загриженост. За ефективно възпиране на една възможна руска (или друга) агресия проектирането на европейския ядрен чадър не е достатъчно – европейците трябва да се съсредоточат и върху укрепването на своите конвенционални сили.

Какви биха били последиците от разпространението на ядрени оръжия в Европа?

Всички европейски държави са страни по основния Договор за неразпространение на ядрени оръжия и вероятно биха се оттеглили, ако се стремят към свои ядрени оръжия. На дадена държава може да бъде разрешено да се оттегли от договора – след тримесечно предизвестие – ако Съветът за сигурност на ООН се

съгласи с преценката, че „извънредни събития са застрашили върховните интереси на нейната страна“. Държавата с ядрени амбиции може все още да нарушава други закони или ангажименти в зависимост от техническия характер на нейните ядрени програми. Може например да нарушава ангажиментите за мирна употреба към доставчиците на нейното ядрено гориво или технологията за реакторите ѝ, което може да предизвика наказателни международни реакции.

Освен съображенията на международното право, държавата с нова ядрена програма трябва да помни, че създаването на ядрени оръжия отнема години и изисква скъпи материали, съоръжения и експертни познания. Изграждането на няколко ядрени експлозива няма да ѝ осигури оцеляваща ядрена сила – за това ще ѝ трябват достатъчно оръжия, които могат да бъдат скрити или изстреляни, преди противник като Русия да може да ги унищожи. През междинния период страната ще бъде силно уязвима от саботаж, покушения на ключов персонал и други форми на атаки, насочени към деактивиране на ядрената ѝ програма.

Остава и въпросът дали Вашингтон, Париж или Лондон биха защитили която и да е европейска страна, тръгнала по пътя към разпространението на оръжия? От десетилетия предотвратяването на разпространението на ядрени оръжия в Европа е изрична цел на разширеното възпиране на САЩ. Съществуват различни идеи относно желателността на „приятелското“ разпространение на ядрени оръжия, но досега никоя от водещите ядрени сили не е коментирала дали и как Съединените щати биха защитили „приятелите“ в процеса на придобиване на собствени ядрени оръжия. Париж и Лондон едва ли ще подкрепят подобни усилия.

Взети заедно, съмненията относно надеждността на френския ядрен чадър изглеждат до известна степен преувеличени, тъй като много от същите опасения могат да бъдат адресирани и до ядрения чадър на САЩ. Президентът на САЩ запазва едноличната си власт по отношение на употребата на ядрени оръжия, въпреки механизмите за консултация на НАТО.

Освен това Съединените щати са по-малко зависими от икономиката на ЕС и, което е по-важно, са географски отдалечени от Европа. Фактът, че Франция има по-голям дял в европейската сигурност, може да компенсира някои от предизвикателствата, породени от относително малкия размер на нейния ядрен арсенал. Размерът и гъвкавостта на арсенала обаче остават належащи проблеми. Решаването на тези предизвикателства ще изисква комбинация от креативна политика – като съфинансиране или кръстосано финансиране на френското възпиращо средство от европейските съюзници (най-вече Германия) – и конкретни усилия за укрепване и модернизиране на арсенала (Sorg, 2025).

Какво би могла да допринесе Германия за такива преговори и какъв би бил нейният принос за укрепване на европейското ядрено възпиране?

Със сигурност не съществува разпространено разбиране, че Германия може да се опита да разработи свои собствени ядрени оръжия. Германия многократно и официално се е отказвала от тази възможност и, с изключение на няколко учени, няма политически сериозен глас в Берлин, който да иска да промени това – да не говорим за огромните разходи за подобен проект. Дори възможността за разполагане на френски ядрени оръжия на германска земя, подобно на ядрените бомби на САЩ, разположени в Германия, в момента е само теоретична.

Това, което Берлин може да предложи на Лондон и Париж обаче, е да допринесе за облекчаване на значителните разходи за ядрения капацитет на двете страни. Още през май 2017 г. Научната служба на германския парламент анализира съфинансирането на чуждестранни ядрени оръжия от федералния бюджет в публично достъпен доклад. Тази оценка беше поръчана от парламентаристи, тъй като въпросът за надеждността на американските ядрени ангажименти вече беше възникнал по време на първия мандат на президента Тръмп.

Докладът заключава, че Договорът за неразпространение на ядрено оръжие, който е задължителен за Германия от 1975 г., не

съдържа забрана за подкрепа или финансиране от неядрени държави за ядрени сили. Подобна забрана също така не произтича и от Договора „Две плюс четири“, който регулира параметрите на обединението на Източна и Западна Германия, и където е закрепен неядреният статут на Германия. Накрая, подобен ход не противоречи и на общите положения на международното публично право. Само някои международни договори за „зони без ядрено оръжие“ съдържат косвени забрани за помощ. Германия обаче не е страна по такива договори (Kamp, 2025). Няма данни Германия да е предоставила такова ядрено съфинансиране, въпреки че съществуват слухове, че Федералната република е подкрепила финансово развитието на потенциала на Израел за ядрени оръжия през 50-те и 60-те години на миналия век. Тези слухове обаче никога не са били потвърдени.

От всичко това следва, че германската финансова подкрепа за британското или френското ядрено възпиране е принципно възможна. Разбира се, това би се случило само ако се установи пряка връзка между потенциала на ядрените оръжия на двете страни и сигурността на Германия и Европа. Съответните ползи и контраползи ще трябва да бъдат посочени в правно обвързващи двустранни споразумения. Заслужава си да се отбележи, че Федералното министерство на финансите на Германия вече е създадо клон, наречен „Геоикономика и политика за сигурност“, за да оцени различните финансови последици от новите предизвикателства пред сигурността. Този клон може концептуално да оцени последиците от такова споразумение.

Ако Германия включи такава опция в планирания диалог между ядрени и неядрени държави, преговорите ще бъдат издигнати до политически конкретно и предполагаемо взаимноизгодно ниво. Това също би било пример за стратегически далновидна германска политика за сигурност – нещо, което не се е случвало често в Берлин в миналото.

Има и повод за допълнително безпокойство. Предвид настоящите дипломатически подходи на САЩ, какви са алтернативите в дългосрочен план? Достоверността на френското

ядрено съдържане зависи изключително много от възприятието, че гарантът за сигурност е поел ангажимент да защитава своите съюзници. Кой държави членки на ЕС наистина вярват, че президентът Тръмп ще се консултира смислено със съюзниците си и ще обмисли техния принос, преди да вземе решение за употреба на ядрено оръжие? Заплахите на сегашната администрация на САЩ да анексира територии на някои съюзници и силовият ѝ подход към други, поставят под съмнение надеждността на гаранциите за сигурност на Вашингтон. При тези обстоятелства би било по-разумно да се разчита на Франция за защита. Разбира се, възможно е политиката на САЩ да се върне към основан на сътрудничество подход по отношение на съюзниците в Европа след четири години, но би било лекомислено европейската сигурност да бъде заложник на подобно очакване.

Разбираемо е изкушението на уязвимите страни да спекулират за „преминаване към военно-ядрен капацитет“. Подробностите за това как то може да бъде направено и какви биха били вероятните рискове и разходи в сравнение с алтернативните отбранителни и дипломатически стратегии, остава да бъдат сериозно разгледани.

Библиография:

Baroudos, C. (2015). *A Nuclear Triad Is Far Superior To A Dyad Or Monad*, Lexington Institute, May 18, 2015, Available from: <<https://lexingtoninstitute.org/a-nuclear-triad-is-far-superior-than-a-dyad-or-monad/>>[22.04.2025]

Bartusek, P. (2025). *Europe's Nuclear Option: No Longer Radioactive?*, Vox Europ, April 2, 2025, Available from: <<https://voxeurop.eu/en/europes-nuclear-option-arsenal/>>[22.04.2025]

Besch, S. and A. Bartoux. (2025). *Can Europe Build Its Own Nuclear Umbrella?*, Available from:

<<https://carnegieendowment.org/emissary/2025/04/can-europe-build-its-own-nuclear-umbrella?lang=en>>[22.04.2025]

Kamp, K.-H. (2025). *Germany Can Co-Finance European Nuclear Deterrence*, Defense News, April 1, 2025, Available from: <<https://www.defensenews.com/opinion/2025/04/01/germany-can-co-finance-european-nuclear-deterrence/>>[22.04.2025]

Kristensen, H. and M. Korda, E. Johns, M. Knight. (2024) *United Kingdom Nuclear Weapons*, 2024, Bulletin of the Atomic Scientists, January 13, 2025, Available from: <<https://thebulletin.org/premium/2025-01/united-states-nuclear-weapons-2025//>>[22.04.2025]

Major, Cl. (2021). *A Committed but Challenging Ally: France's NATO Policy*, German Institute for International and Security Affairs, 2021, Available from: <https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2021RP04_PolicyUnderMacron_DASEP.pdf#page=37>[22.04.2025]

Mills, Cl.(2024). *UK-USA Mutual Defence Agreement*. October 320, 2024, Available from: <<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn03147/>>[22.04.2025]

Sorg, Al. (2025). *Force de l'Europe: How Realistic is a French Nuclear Umbrella?*, War on the Rocks, March 24, 2025, Available from: <<https://warontherocks.com/2025/03/force-de-leurope-how-realistic-is-a-french-nuclear-umbrella/>>[22.04.2025]

Starcevic, S. (2025) *We Want French Nukes, Polish President Says*, Politico, April 18, 2025, Available from: <<https://www.politico.eu/article/poland-andrzej-duda-france-nuclear-weapons-emmanuel-macron/>>[22.04.2025]

Williams, M. J. (2025). *Europe Should Dust Off Multilateral Nuclear Plans*, Foreign Policy, March 26, 2025 Available from: <<https://foreignpolicy.com/2025/03/26/multilateral-europe-nuclear-weapons/>>[22.04.2025]

ПОЗНАВА ЛИ ЕВРОПА ВРАГА СИ?

DOES EUROPE KNOW ITS ENEMY?

Гл. ас. д-р Вихра Павлова

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Abstract: *The historical opportunity to build a common and comprehensive security system in Europe has never been greater than in the period after the end of the Cold War. The Helsinki Process of the 1970s provides the most appropriate framework for this, as it ensured cooperation between all European countries, the US, and Canada. But the United States has no interest in an economically and militarily strong Europe and always blocks the development of these trends. The first half of this text examines how this is done on the diplomatic front. The second – on the financial and economic front, within the framework of relations in the petrodollar coordinate system. The article argues that rather than striving for remilitarisation, Europe should return to the Helsinki path, which still offers indispensable tools of peace policy even in a rapidly evolving multipolar world.*

Периодът непосредствено след края на Студената война дава исторически шанс на Европа за изграждане на всеобхватна система за сигурност. Хелзинкският процес от началото на 70-те г. на XX в. осигурява адекватните рамки за нея, тъй като гарантира сътрудничество на всички европейски държави, САЩ и Канада. На 20 септември 1990 г. тогавашният германски външен министър Ханс-Дитрих Геншер заявява на 226-ата сесия на германския Бундестаг: „Конференцията за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) постепенно се развива в структура на европейското сътрудничество, сигурност и стабилност“ (Seifert, 2025, 9).

Егон Бар също е уверен, че Европа има шанс да организира сигурността си по такъв начин, че войните да станат невъзможни. Той споделя разбирането за суверенитет на Шарл дьо Гол, което означава *способността да можеш да кажеш „не!“*. САЩ са незаменим партньор в областта на сигурността, но Европа трябва да подобри собствените си отбранителни способности. В противен случай остава американски протекторат и запазва своя статус на васал.¹

Година по-късно, след разпускането на Организацията на Варшавския договор (ОВД), се появяват настроения за разпускане и на НАТО. В тази ситуация Европейският съюз (ЕС) заявява претенцията да стане основният стълб на новата европейска сигурност и главната движеща сила за преодоляване разделението на континента. На Парижката среща на СССЕ през ноември 1990 г. сигурността е провъзгласена за неделима, обхващаща всички европейски държави, САЩ и Канада. Подписаната по време на тази среща „Харта за нова Европа“, със своите принципи и ценности, направления на дейност, обхват на държави, механизми и методи, има амбицията да стане подходящата рамка, солидният фундамент, върху който да бъде изградена бъдеща обединена Европа.² Но Съединените щати са разтревожени от тези настроения, защото „възникването на действително обединена Европа ще доведе до сериозно реструктуриране на НАТО при неизбежно ограничаване на американското върховенство“ (Бжежински, 1997, 61). През февруари 1992 г. по инициатива на Северноатлантическата асамблея на НАТО в Брюксел е проведена специална конференция на тема „Европейската сигурност и ОССЕ“, целта на която е „да пресече появилите се тенденции и да укрепи позициите на НАТО“ (Петров, 2022, 159) в изграждането на европейската сигурност, моделирайки я според американските възгледи и интереси.

За разлика от Съединените щати, Русия е заинтересована от силна Организация за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) с надеждна правна база, която да се превърне в

¹ Виж Intervention d'Egon Bahr. (2005). Fondation Res Publica. <https://fondation-res-publica.org/2005/05/25/intervention-degon-bahr/>

² Виж Paris Summit 1990 and the Charter of Paris for a New Europe (1990). OSCE.

европейско ООН с ръководен орган от типа на Съвета за сигурност. Сред предложените от нея проекти в тази посока са: „Модел за обща и всеобхватна сигурност за Европа през XXI в.: нова концепция за новия век“ (декември 1994 г. на срещата на ОССЕ в Будапеща на най-високо равнище), Харта на европейската сигурност (ХЕС), приета за разработка на Лисабонската среща на ОССЕ (декември 1996 г.), „Платформа за сигурност чрез сътрудничество“, внесен на срещата в Лисабон и др.

Хартата за европейска сигурност е приета на 19 ноември 1999 г. в Истанбул като заключителен документ на срещата на върха на ОССЕ. Заедно със Заключителния акт на СССЕ (1975 г.), Парижката харта (1990 г.) и Декларацията от срещата на върха в Астана (2010 г.) ХЕС формира основата за система от политически ангажменти и всеобхватна концепция за сигурност, обхващаща политико-военни, икономически, екологични и хуманитарни аспекти. След нейното приемане е създадена „Платформата за съвместна сигурност“, за да се засили сътрудничеството между ОССЕ и други международни организации.

Макар че днес не е „целесъобразно“ да се признава активната роля на Русия в изграждането на европейската система за колективна сигурност, истината е, че много от инициативите в тази област са нейни. През 2005 г. Руската федерация (РФ) предлага споразумение за Общо пространство – хармонизиране на усилията с ЕС по интеграцията спрямо общите съседки, през 2008 г. – нова паневропейска архитектура на сигурността, а през 2010 г. – зона за свободна търговия между ЕС и Русия. Всички нейни предложения за продължаване на споразуменията от Хелзинки обаче са игнорирани (Дизен, 2024, 174–175).

Критикувайки политиката по съдържане на РФ, бившият държавен секретар Джеймс Бейкър изразява очевидното: „Най-добрият начин да откриеш враг е да търсиш такъв и се опасявам, че това е което правим, опитвайки се да изолираме Русия“ (Baker, 2002, 100). На практика опасенията на Егон Бар се потвърждават–

НАТО се превръща в „съюз, който включва един хегемон и неговите васали“ (Бжежински).

Но хегемонията не смекчава борбата между Великите сили, а дава възможност на доминантната сила да действа, без да се съобразява с останалите, заменяйки дипломатията с езика на ултиматумите.

Как е възможна ремилитаризация без сигурни и достъпни енергийни ресурси?

Този език се радикализира с връщането на Доналд Тръмп на президентския пост в САЩ и екстремното му настояване членовете на НАТО да увеличат разходите за отбрана, с обявената от него търговска война на ЕС и готовността му да прехвърли отговорностите за отбрана на съюзниците, което стимулира ЕС да преосмисли сигурността си. Европейските лидери имат път, по който да тръгнат. Той е очертан в Заключителния акт от Хелзинки³, но Брюксел е решен да тласне Европа към превъоръжаването и конфронтацията.

В Германия мъчително избраният за канцлер Фридрих Мерц обявява пакет от 900 млрд. долара (два пъти повече от годишния федерален бюджет) за отбрана и инфраструктура. Не е изненадващо, че BlackRock „приветстват коалиция с достатъчна подкрепа“⁴ – за да бъде превърнат последният бастион на европейската фискалната дисциплина в американски модел на дългов „финансов растеж“. Европа се превъоръжава в рамките на плана „ReArm Europe“, финансиран изцяло от дълг. Като оставим настрана предполагаемите заплахи, има сериозни основания да се твърди, че тази инициатива ще увлече континента още по-дълбоко във вихъра на ускоряващия се икономически и геополитически упадък.

Противно на доминиращия наратив, доказано е, че военните разходи (ако не се използват за война) не са двигател на

³ Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act (1975). Helsinki.

⁴ В бюлетин от 24 февруари BlackRock очаква, че вотът в Германия ще позволи увеличаване на разходите (German vote could open door to spending (2025, February 24). BlackRock bulletin.

икономическия растеж.⁵ Ремилитаризацията като средство за възстановяване от Голямата депресия през 30-те години на миналия век е удобен мит, за да се продаде идеята на обществеността. Не инвестициите в оръжейното производство, а в инфраструктурата проправят пътя към икономическия растеж. Възстановяването от Голямата депресия става възможно благодарение на евтините ресурси и успешното включване на петрола в световната икономика. Опитите за пресъздаване на този икономически бум в днешните условия на *енергийна и ресурсна криза* обаче са обречени на неуспех. Новата надпревара във въоръжаването по-скоро ще крие риск от разпад на еврозоната, защото бидейки свързан с BlackRock, Мерц е лоялен преди всичко към глобалния капитал, за който германският държавен дълг е добре дошъл.

Въоръженията са парична инжекция за американската икономика и за фондовата борса. Президентът Тръмп е наясно, че европейските разходи за американски оръжия могат да намалят огромния дефицит по текущата сметка на САЩ и да отложат във времето изплащането на дълга.

За Германия обаче това ще е краят на икономическото чудо. Към 2025 г. повече от една на всеки три компании очаква, че ще трябва да съкрати работни места.⁶ Ремилитаризацията ще бъде изключително скъпа, но най-важното е *как тя може да се реализира без адекватни енергийни доставки?* Със скъп втечен природен газ от Америка и Катар⁷ или с въглища, доставяни от другия край на планетата?

Тъй като нито ядрените, нито възобновяемите енергийни източници могат да бъдат използвани за тази цел, проектът е

⁵ Виж Cost of War (2023). Watson Institute.

⁶ Виж Konjunkturumfrage: Jedes dritte Unternehmen in Deutschland plant Stellenstreichungen (2025, April 18). Pravda DE. <https://deutsch.news-pravda.com/world/2025/04/18/353349.html>

⁷ Изчерпването на собствените евтини минерални ресурси и пълната липса на въгледороди са причината, поради която Германия трябва да внася 50% от въглищата си, 55% от природния си газ и 31% от суровия си петрол от Русия, поне до 2022 г. Целият този предишен внос днес попада под някакъв вид санкции, засягайки 33% от общото потребление на енергия в страната. (Coal in Germany. 2023, January 18) Clean Energy Wire. <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/coal-germany>; Share of natural gas imports in Germany in 2023, by country (2023). Statista. <https://www.statista.com/statistics/1331539/natural-gas-import-share-by-country-germany/>

априори нереализуем. Има всички възможности той да се превърне в мащабна финансова пирамида, която в крайна сметка да пресуши европейските инвестиции и пенсионни фондове. Дори междувременно да генерира привидна икономическа активност и като следствие от това да повиши БВП, това ще се финансира чрез поемане на дълг. Не след дълго балонът ще се спуска и ще последват социални взривове. Защото не е невъзможно в сегашните условия (още по-малко в близко бъдеще) недоволството да се използва срещу Русия. Първо, защото това не е Русия от 30-те години на XX в. и днес тя не е сама. Второ, не бива да се пренебрегва, че между 75 и 90% от ресурсите, необходими за такава авантюра, са в ръцете на Китай заедно със средствата за производство.

Защо Европа не може да казва „НЕ“?

Това, което европейските лидери от последното десетилетие не разбират, е, че САЩ нямат интерес от икономически и военнополитически силна Европа. Те ще блокират развитието на тези тенденции, когато балансът на силите не се променя в тяхна полза. Двата основни „лоста“, за това са енергетиката и финансите.

Т.н. атлантическата солидарност започва да се руши още в края на 60-те години не само поради фундаменталните философски и структурни различия, съпътстващи Хелзинкия процес. Самото финансово и политическо формиране на Европейската икономическа общност (ЕИО), колкото и изненадващо да е днес, се развива със съдействието на Съветския съюз. Докато Съединените щати са в състояние на *всеобхватна* енергийна криза (петролна, на природния газ и електроенергията) (Lifset, 2014, 22–42), „Съюзът на въглищата и стоманата“ уверено върви към създаването на нов световен център на икономически просперитет. Истинският пробив е италианският договор със СССР „нефт в замяна на тръби“ (1958 г.) и германският – „газ в замяна на тръби“ (1970 г.). САЩ се опитват да блокират и двата договора със санкции и политически натиск, но безуспешно. (Крутаков, 2021, 72–81; Lawrence, 2025).

Ерозиращата система Бретън Уудс актуализира проекта за създаване на обединена Европа, шанс, от който Русия се възползва. На 24 май 1958 г. Организацията на Варшавския договор (ОВД) предлага подписването на пакт за ненападение с НАТО. На 15 юли 1958 г. СССР разпраща проект на договор за приятелство и сътрудничество на европейските държави. На 5 юли 1966 г. Политическият консултативен съвет на ОВД излиза с декларация за укрепване на мира и сигурността в Европа, съдържаща предложение за едновременно разпускане на ОВД и НАТО и свикване за общоевропейско съвещание за мир и сигурност в Европа. Тези инициативи намират широка подкрепа, в резултат на което на 2–5 юни 1972 г. в Брюксел е проведена Асамблеята за сигурност и сътрудничество. Основното послание в декларацията, приета на заключителното пленарно заседание на Асамблеята, е за свикване на европейско съвещание на основата на *равноправното участие на всички* заинтересовани държави. Пътят напред продължава със стартирането (22 ноември 1972 г. – 8 юни 1973 г.) на Хелзинкския процес (Аврейски, 2024, 146).

Изпълзващата се от контрола на Вашингтон ситуация в Европа налага спешни мерки. Решението, разработено в серия от сложни международни споразумения между 1968 и 1973 г., е известно – отмяната на конвертируемостта на долара в злато и ликвидирането на системата Бретън Уудс. През декември 1971 г. със Смитсъновото споразумение⁸, валутите на страните от G10 са обвързани с американската. Това нанася значителни загуби на европейските икономики и Япония. През 1975 г. под егидата на САЩ се ражда G7. Целта е създаването на общ механизъм, чрез който най-големите страни вносителки на петрол да влияят върху световните цени на петрола⁹, което позволява нов икономически възход и през 1979 г. страните от ЕИО въвеждат европейската виртуална валута (ECU). Започва поредният исторически процес на формиране на Голяма Европа и нов (независим от Федералния резерв на САЩ) емисионен център.

⁸ Виж Aftermath of the Smithsonian Agreement (1996). International Monetary Fund.

⁹ Виж Türk, H. (2012, April 14) Anti-OPEC or a neutral consumer organisation? The founding of the International Energy Agency in 1973/1974. <https://networks.h-net.org/anti-opec-or-neutral-consumer-organisation-founding-international-energy-agency-19731974-henning>

Но със споразумението „Плаза“ от 1985 г. и повече от 50 процентната (за две години) девалвация на долара САЩ превръщат валутите на страните от G7 в деривати на своята (вторичен образ на американския дълг). Дългът на Америка е обявен за ликвиден, доларът е освободен от стоково съдържание и е обвързан този път с „хартиения петрол“ – фючърсът. От този момент предлагането на пари (не на петрол) се превръща в двигател на световния енергиен пазар. Цената на петрола се превръща в *политически* определена стойност и процесът на моделиране на бъдещето преминава от сферата на дългосрочните икономически проекти в сферата на военно-политическите решения.

На 1 януари 1999 г. в обращение е пусната пълноценна европейска валута – еврото. С това завършва процесът на формиране на единното икономическо пространство, сравнимо по мощ със Съединените щати. Три месеца по-късно самолетите на НАТО бомбардират Югославия, а еврото бързо пада спрямо долара. На Европа е дадено да разбере, че да създадеш независим емисионен център в условията на военна и енергийна зависимост, не е толкова безпроблемно.

Стратегическите интереси се базират на стратегически ресурси

След войната в Югославия САЩ разгръщат стратегическите си интереси не само до границите на РФ, но и до Западна Азия – заедно с безкрайния пазар на „хартиен петрол“, който нараства експоненциално. През 2000 г. се оказва, че е достигнат пределът на обезпечението на глобалния кредит чрез ръста на сделките с „хартиен петрол“, *но без ръст на запасите на физическия петрол*. Балонът от формално частни, но реално публични (деноминирани в долари) задължения, обезпечени с вероятни бъдещи приходи, се пука. Ситуацията налага или ръст на цената на петрола, или извъникономическа принуда.

След 11 септември 2001 г. започва борбата с тероризма – ускорена капитализация на петролния пазар, улеснена от премахването на последните спънки за финансовите спекуланти–

Законът Глас-Стийгъл от 1933 г. Месец преди нахлуването на САЩ в Ирак през 2003 г., списание „Тайм“ отбелязва: „Доказаните запаси от петрол в Ирак се оценяват на 112 млрд. барела. Това е почти пет пъти повече от тези на САЩ и отстъпва само на Саудитска Арабия. Резервите на Ирак могат да покрият настоящия внос в САЩ за почти един век. Ирак разполага с още 220 млрд. барела вероятни залежи, които все още не са проучени. Целият този петрол принадлежи на режим, който скоро може да не съществува“ (Zagorin, 2003). В периода 2000–2008 г. цената достига исторически максимум както в номинално изражение (147 дол./барел), така и в реално (над 100 дол./барел). От 2000 г. до 2006 г. инвестициите в петролни деривати надхвърлят 30–35 пъти сделките с реалната стока. През юли 2008 г. те надвишават 4 пъти тези от януари 2006 г., докато ръстът на реалните сделки с физически петрол *не надвишава 2 процента*.

„Хартиеният“ характер на икономическия растеж се доказва от две числа: от 2004 г. до 2007 г. световният БВП е увеличен с 31,4%, докато потреблението на петрол – само с 3,38% (Krutakov, 2022, 70). До 2008 г. балансът на системата се поддържа от нарастването на военните разходи и мобилизационните програми (бюджет форс-мажор), а след това от програмата за количествени облекчения. Цените на петрола чак до 2014 г. остават високи, след което започват да падат, причината за което е обяснена в последната част.

Залезът на идеята за политическа Европа

На европейския континент продължава борбата с американското попечителство. Герхард Шрьодер превръща сътрудничеството с Русия в официална политика. Построен е газопроводът през Балтийско море. Следващият германски канцлер, Ангела Меркел, продължава тази тенденция. Това засилва стремежа на Вашингтон да минава европейската политическа еманципация.¹⁰

¹⁰ „Съществува опасност в европейския конституционен процес за американските интереси. Администрацията на Буш трябва да внесе яснота в дебата (...) особено в областта на политиката за сигурност, обхваната от Европейската политика за сигурност и отбрана (ЕПСО).“ (Hulsman, J. (2003, December 12). Laying Down Clear Markers:

„Проектът за европейска интеграция е следен с особено внимание от посолствата на САЩ във Франция и Германия – подчертава Доменико Какамо. – Предложената конституция [2004 г.] според „Ню Йорк таймс“ представлява заплахата за господството на атлантическия съюз и се опитва да възстанови европейската сила, способна да балансира САЩ“ (Сассато, 2012, 192). С провала на Европейския конституционен договор (ЕКД) залязва и ентусиазмът за политическа Европа, идея, структурно несъвместима с Атлантическия алианс. Три години по-късно се ражда Лисабонският договор, който преименува ЕПСО в обща политика за сигурност и отбрана (ОПСО) и създава необходимата правна основа за задълбочаване на сътрудничеството между държавите членки в областта на отбраната и сигурността.

Но чл. 42 от ДЕС изрично подчертава, че прилагането на клаузата за обща отбрана следва да бъде съобразено както с ангажиментите и сътрудничеството в рамките на НАТО, така и с особения характер на политиката за сигурност и отбрана на някои държави членки. Това предполага, че без последващо изменение на Учредителните договори клаузата за обща отбрана *не би следвало* да бъде използвана като мотив за развитие на обща отбранителна структура, независимо и отделно от структурата на НАТО (Христов, 2012, 279). Накрая, като компенсация за критиките, че с ЕКД измененията в първичното право на ЕС въздигат в конституционен ранг неолибералния модел (което става причина за провала на ратификацията му), в Лисабонския договор са включени нови разпоредби, насочени към засилване на социалното измерение в европейския проект. Но европейската социалдемократия започва да залязва още през 90-те години на XX в. и към 2004 г. френско-германско-италианското ядро на еврозоната се изправя пред структурно висока безработица.

Във военен план общо инвестициите за отбрана на страните членки през 2007 г. са 25 трлн. евро. До 2010 г. те са увеличени само със 7% (32 трлн.), след което се наблюдава траен спад (през 2016 г. те са 27 млрд. евро). Едва пред 2017 г. започва постепенно

увеличаване, което към 2024 г. достига 30% (102 млрд. евро), като 80,2% от тях са за закупуване на отбранително оборудване.¹¹

Към 2009 г., когато Лисабонският договор влиза в сила, икономическите проблеми се задълбочават с голямата рецесия и кризата в еврозоната. Това донякъде обяснява намаляващите инвестиции за отбрана чак до 2017 г. Но факторите, които надделяват, са несъвпадението на геополитическите интереси на отделните държави и групи държави, както и финансовото бреме за отделната страна членка, свързано с участие в една или друга инициатива.

„САЩ имат глобални интереси и отговорности. Нашите европейски съюзници имат регионални интереси. Те не са непременно в конфликт, но в новата ера не са и автоматично идентични.“¹² Тази констатация на Кисинджър от 1973 г. е валидна и до днес.

В разгара на икономическата криза са рестартирани и „войните на газопроводите“. „Енергийната политика на Вашингтон и Брюксел се развиваше в условията на прекъсване на доставките на руски газ през територията на Украйна и Грузия. На императива на диверсификацията, винаги оправдан в името на антипротекционистка концепция, отговаря отказът от проектите Северен и Южен поток и доверието, оказано на Набуко. Белият дом се опитва да организира група страни, от Украйна до Полша и от Балтика до Скандинавия, в интегрирана общност по отношение на енергетиката. Германия и Италия, заради пристрастията си към Северен поток и Южен поток, са изключени от кръга на надеждните съюзници“ (Сассамо, 2012, 198). Последните два газопровода все пак са реализирани и при управлението на канцлера Ангела Меркел Германия печели много от достъпа до руски газ. В проучване на Федерацията на германските индустрии се признава: „Германското производство, което представлява около една трета от цялата добавена стойност

¹¹ Виж *EU defence in numbers*. Council of the EU and the European Council. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/defence-numbers/#0>

¹² Виж Text of Kissinger's Speech at A.P. Meeting Here on U.S. Relations With Europe (1973). The New York Times. <https://www.nytimes.com/1973/04/24/archives/text-of-kissingers-speech-at-ap-meeting-here-on-u-s-relations-with.html>

от производството в Европа, е изключително силно засегнато от настоящата енергийна криза, тъй като природният газ, особено от Русия, е решаващо важен в енергийния микс като свързваща технология за прехода към неутрална по отношение на климата икономика“.¹³

Но акцентът е другаде. Татяна Митрова, научен сътрудник в Центъра за глобална енергийна политика на Колумбийския университет, споделя следното: „Тарифната война засили загрижеността на Европа относно зависимостта от американския LNG. Става все по-трудно той да се разглежда като неутрална стока: в определен момент може да се превърне в геополитически инструмент“¹⁴.

Предвид начина, по който се използва петролът, това опасение има сериозни основания. В негова подкрепа идва серия от събития.

От петродолар към газов долар – основи на войната в Украйна

Преходът към активната борсова търговия с петролни доставки започва след кризата от 1971–1973 г. Целта на спот ценообразуването е **замяна на дългосрочен договор (при фиксирана цена) с еднократни доставки, въвеждане на посредник** между производителя и купувача и създаване на система за застраховане (хеджиране) на значителните рискове, произтичащи от спот доставките. Ръстът на валутните резерви на САЩ обаче престава да съответства на производството на петрол още през 1984 г., с което *и петролното съдържание на долара се изчерпва*.

При тази ситуация има два легитимни изхода:

1/ Да се възстанови предсказуемостта на модела на световната икономика, като се намали ливъриджът (периодът на изплащане на дълга). Това означава да се спре неговото увеличаване (и да се преразгледат правомощията на САЩ като

¹³ Виж De-industrialization in Europe? (2022). Roland Berger GmbH, p.7

¹⁴ Виж Hernandez, A. Alkousaa, R. Rashad, M. (2025, April 14). Back to Russian gas? Trump-wary EU has energy security dilemma. Reuters. <https://archive.is/IUsgR>

кредитор), както и да се разработи нова валутна кошница за разплащане при международните транзакции.

2/ Да се увеличи ливъриджът. Това означава увеличение на резервите за евентуалните кредитни загуби, което обаче изисква многократно повишаване на производителността на труда или сравнимо увеличение на цените на петрола, което е нереалистично.

Третият, *нелегитимен* начин да се увеличи екстензивно ливъриджът, е да се включат в баланса нови промишлени и суровинни активи, като се осигури по-нататъшно емитиране на дълг. Такива активи може да осигури само разширяването на модела на Изток. Дилемата със скрития фалит по петролния заем е разрешена с отхвърлянето на емисионната спирачка и преминаването към фючърсна система на ценообразуване на петрола (1986 г.), рестартирайки модела на нов принцип. „Без „Плаза“, подчертава Крутаков, или цената на петрола би скочила до небесата, или цената на долара, което означава край на глобализма“ (Krutakov, 2022, 68).

След това важно уточнение, преминаваме към критичната 2014 г., през лятото на която цените на петрола тръгват надолу. По същото време обаче вътрешният добив на САЩ се *връща и надхвърля* нивата от 1971 г.¹⁵ Към 20 април 2020 г. цената на петрола е **отрицателна** за пръв път в историята. Американският нефт пада до минус 37 долара за барел.¹⁶ В същото време на спот пазара обемът на търговията с уредени (нетъргуеми) фючърси на платформите ICE (Интерконтиненталната борса¹⁷) и NYMEX (Нюйоркската стокова фючърсна борса) е **над 1000** пъти по-висок

¹⁵Съединените щати дълго време са основният износител на петрол в света. След 1971 г. стават основният *вносител*. През 1975 г. забраняват износа законово и създават Стратегическият петролен резерв (Energy Policy and Conservation Act/EPCA/). През 2014 г. САЩ отбелязват най-голям ръст на производството на петрол в света (+1,6 млн. барела дневно), следвани от Канада и Бразилия. (США в 2014 году вышли в лидеры по добыче нефти (2014, Июня, 10). Интерфакс. <https://www.interfax.ru/business/446782>).

¹⁶ Виж *Цената на петрола е отрицателна за пръв път в историята* (2020, Април 20). Медиапул. <https://www.mediapool.bg/tsenata-na-petrola-e-otritsatelna-za-prav-pat-v-istoriyata-news306397.html>

¹⁷ Най-големият оператор на пазара на деривати в света, където се търгуват фючърсни договори на базови активи. (Крутаков, Л. (2021). О политической природе „рыночного доминирования“ в энергетической сфере (кризис 1973 года). Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. 11(2):72–81), с. 68.

от обема на спот продажбите на физически петрол (2,8 млрд. срещу 2,5 млн. барела на ден).

Спадът на цената на петрола обикновено се обяснява с нарастващото производство в САЩ, но от 2022 г. до април 2025 г. то се увеличава само с 1,5 млн. барела дневно (по-малко, отколкото през 2014 г.). Тоест, ниски са както производството на петрол, така и цените, които през октомври 2022 г. рязко се свиват, докато глобалното търсене продължава да расте.

До 2 септември 2022 г. квотите на ОПЕК не се увеличават, а цената на Брент дотогава пада с почти 30% на фона на постоянно нарастващи политически рискове (ивицата Газа, Сирия, Украйна, Пакистан, Индия), което противоречи на аксиомата за автоматичен растеж при всяко влошаване на ситуацията в страни, свързани с износа на петрол.

Този пазарен парадокс има политически отговор. На 2 септември 2022 г. страните от G7 се споразумяват да ограничат цената на руския петрол, за да намалят възможностите на Русия да финансира войната в Украйна. Но обемите на руския износ остават почти непроменени (242 млн. тона през 2022 г., 240 млн. тона през 2024 г.). През цялото това време Русия осигурява около 20% от световното потребление на петрол и поддържа цените ниски.¹⁸ Последното показва, че *не е възможно да се ограничи износа на руски петрол чрез икономически мерки*. Китай внася 12,5 млрд. барела петрол и нефтопродукти и е способен да купи целия петрол, изнасян от Русия (7 млрд. барела). А без Китай да се присъедини към санкциите, последните се обезсмислят.

За разлика от Русия производството на петрол в САЩ не успява да покрие очакванията на пазара. Към септември 2022 г. стратегическите петролни резерви са на нивото от 1984 г.¹⁹

На 12 октомври 2022 г. Администрацията за енергийна информация на САЩ признава, че „световният пазар през следващите години не може да очаква от Америка да успее да

¹⁸ Виж Крутаков, Л. (2025, Мая 16). *Политический товар*. Ведомости. <https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2025/05/16/1110470-politicheskii-tovar>

¹⁹ Виж *Crude in U.S. emergency reserve falls to lowest since Nov. 1984*. (2022, September 6). Reuters. <https://www.reuters.com/business/crude-us-emergency-reserve-falls-lowest-since-nov-1984-2022-09-06/>

увеличи производството и да нормализира ситуацията с недостига на доставки.“²⁰ Причината е, че нарастващите разходи за добив на петрол в световен мащаб (дълбоководен шелф, Арктика, шисти) изискват първо, време, второ, увеличаване на инвестициите, а оттам и повишаване на цените на петрола. Подобен растеж на цените влияе критично върху изхода от вътрешнополитическите избори в САЩ, които имат най-големия автомобилен парк в света и съответно са с най-голямото потребление на петрол.

Изпреварващият ръст на запасите по отношение на темповете на добив е обезпечителна мярка за евентуалните загуби при постоянно растящия ливъридж. Колкото по-евтин е петролът, толкова по-ниска е цената на петролните резерви (а оттук и обезпечението на дълга). *Но пък по-високи са рискът от банкрут и търсенето на физически запаси от петрол.*

За да стане още по-ясно, изпреварващият ръст на запасите създава по-голям буфер в случаите на загуби, тъй като помага да се „разтегне“ периодът на изплащане на дълга. В света няма много реални мощности, които позволяват производството на петрол да бъде бързо (в рамките на една година) и евтино увеличено. Намаляване на цените до 50 долара на барел е възможно само по решение на Саудитска Арабия, но това пък не е изгодно за ОПЕК, нито за САЩ, тъй като ще намали американското производство на петрол и ще причини загуби от милиарди долари.²¹

Ако за Руската Федерация износът на по-малко количество петрол на по-висока цена е по-изгоден, отколкото износът на по-голямо количество на по-ниска цена, САЩ не могат да допуснат рязко покачване на цените на петрола, защото това ще увеличи международната тежест на Русия. Американският дълг не е обезпечен с вътрешни активи. Той може да бъде изплатен само ако доларът получи директен достъп до управление на активи в други страни, а Европа вече е отворила достъпа до своите. Оттук

²⁰ Цитирано по Mower, J. (2003, October 12). *US EIA cuts forecast for 2023 global liquids production, demand.* Explore S&P Global. <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/oil/101222-us-eia-cuts-forecast-for-2023-global-liquids-production-demand>

²¹ Виж Некрасов, Д. (2025, Май 15). *Нефть против Путина.* Moscow Times. <https://www.moscowtimes.ru/2025/05/15/neft-protiv-putina-a>

и бързането за примирие в Украйна, защото когато цените на петрола се повишат, Русия трябва да бъде интегрирана в глобалното финансово пространство.

Спот ценообразуването в неговата пълнота е механизъм за интерпретация на настоящето въз основа на представи и прогнози за бъдещето, където основната отправна точка е миналото. Това е борба между конюнктурни възможности със стратегическа перспектива. То изсмуква пари от дългосрочните инвестиции, за да ги вложи в моментални (тук и сега) спекулативни сделки. *Поддържането на този механизъм е същността на запазването на американското господство както в икономиката, така и в политиката.*

Проблемът не е в качествената разлика между двата пазара, а във факта, цената на безплатния (неограничения) финансов актив диктува цената (инвестиционния лимит) за производството на реалния петрол.

Физическият петрол все още е основен ресурс на световната икономика. Ако Саудитска Арабия е водещият производител на петрол и политическата конюнктура (пакта Куинси от 1945 г., подновен през 1975 г.) позволява на САЩ да контролират цената и доставките на пазара, то по отношение на газа Иран и Русия са в челните места по запаси. А бъдещето на енергетиката е газът, заедно с ядрената енергия.²² Това обяснява войната с Иран (ядрената сделка е само повод), а веднага след началото на операцията в ивицата Газа Израел започва да издава лицензи²³ на енергийни компании за проучване на газ и нефт край бреговете на Средиземно море като част от плана да се превърне в основен енергиен център.

В условията на Четвъртата индустриална революция, разгръщаща се на основата на информационния формат и

²² Виж *U.S. Government Unveils New Nuclear Deployment Targets* (2024, November 12). The American Public Power Association. <https://www.publicpower.org/periodical/article/us-government-unveils-new-nuclear-deployment-targets>

²³ Виж Donald, R. (2023, October 31). *Everybody Wants Gaza's Gas*. Planet: Critical <https://www.planetcritical.com/p/everybody-wants-gazas-gas>; Aronoff, K. (2023, November 14). Don't Expect Gas Companies to Pause Business on Gaza's Behalf. The New Republic. <https://newrepublic.com/article/176917/fossil-fuel-companies-plowing-ahead-profit-israeli-gas>

развитието на големи центрове за данни, ключова роля ще има увеличаването на производството на енергия с висока плътност (уран + въглеродороди). В тази глобална конкуренция печелят държавите с **дългосрочна** стратегия за растеж – каквато спот пазарът не допуска.

Запасите от газ са много по-големи от тези на петрол, а и добиването му е значително по-евтино. Проблемът е, че Вашингтон контролира ценообразуването чрез фондови механизми, но основните активи са извън зоната на неговия пряк контрол. Именно поради тази причина ескалират отношенията с Москва през 2014 г. – заради договора на „Газпром“ с Китай (21 май, 2014 г.) за доставка на газ. Това събитие се тълкува като политически отговор на Руската федерация на предизвикателствата от страна на Украйна. Че контрактът няма общо с Украйна е признато и от държавния секретар във втората администрация на Барак Обама, Джон Кери.²⁴

Не договорът е в отговор на събитията в Украйна, а събитията в Украйна са опит да се преустанови неговото подписване. Целта е да се лиши Русия от възможността да изгражда дългосрочна стратегия за развитие, каквато този договор ѝ позволява, защото е тридесетгодишен и обвързва цената на газа с петролната кошница, а не със спотовите доставки на LNG.

Към май 2025 г. ЕК отново изиска да се забранят всички дългосрочни руски енергийни договори до 2027 г. **Целта е да се отнеме правото на ценообразуване от производителите, като на мястото на тръбопроводният газ, който не позволява участие на борсов посредник, се създаде подобен на петролния спот пазар на „хартен“ /фючърсен/ LNG, който да абсорбира американските финансови излишъци.**

В енергетиката важен е не контролът върху находищата, а върху пътищата и начините за транспортиране. През ноември 2024 г. американският инвеститор Стивън Линч изявява желание да откупи разрушения „Северен поток – 2“, признавайки, че

²⁴ Виж *Kerry says Russia-China Gas Deal not Linked to Ukraine* (2014, May 22) Reuters. <https://archive.kyivpost.com/article/content/gas-disputes/reuters-kerry-says-russia-china-gas-deal-not-linked-to-ukraine-348795.html>

собствеността върху тръбопровода позволява натиск върху Русия и дава уникална възможност на Америка да контролира енергийните доставки на Европа до края на ерата на изкопаемите горива.²⁵

Не бива да се забравя, че въглеводородите са в основата на световните пари. Всичко останало може да се продава и в други валути (не в долари), но не и ресурсът, без който никой не може. Така излиза, че борбата не е за освобождаването на Европа от руската газова зависимост, а за вливането на американски капитали в компаниите, контролиращи доставките на руски газ, който след това ще престане да бъде руски. Днес Европа плаща с 30-40% повече за американски LNG, отколкото за тръбопроводния руски газ през 2021 г. С други думи партньорството си е партньорство, но газът е с пари.

Заклучение

Трудно е да се оспорва, че за САЩ Европа е важен коалиционен партньор, който легитимира военна ѝ експанзия, поема част от военните разходи и част от моралната отговорност. Затова опитът на Русия и ОССЕ за разрешаване на конфликта по мирен път²⁶ се проваля.

Газопроводът за доставка на газ до Китай от 2014 г. и другите два, „Алтай“ и „Силата на Сибир“, заедно с петролопровода Източен Сибир–Тихи океан с разклонение към Китай поставят началото на инфраструктурното преформатиране на Евразия. Така в опита си да предотврати съюза между Германия и Русия Вашингтон тласка към сближаване Русия и Китай. Този тандем има ресурсите да установи военен и политически паритет със САЩ/НАТО и да подкопае единството на финансовия пазар. Отделно от това Западна Азия все повече се

²⁵ Виж Matthews, C. (2024, Nov. 21) *A Miami Financier Is Quietly Trying to Buy Nord Stream 2 Gas Pipeline*. WSJ. https://www.wsj.com/business/energy-oil/a-miami-financier-is-quietly-trying-to-buy-nord-stream-2-gas-pipeline-f43dd85d?mod=hp_lead_pos8

²⁶ Виж *Признаки деэскалации после визита Буркхалтера* (2014, Май 8). Swissinfo.ch. <https://www.swissinfo.ch/rus/politics/>

сближава с Югоизточна Азия. Формира се ос Юг–Юг²⁷ като център на нова финансова, институционална и правна архитектура.

Европа няколко пъти пропуска своя шанс за евразийска интеграция. „Ако Метерних, Талейран или Шарл дьо Гол бяха живи днес, те биха препоръчали немислимия вариант 2 – да се сключи нова голяма стратегическа сделка с Русия, като всяка от страните се съобразява с основните интереси на другата“ – посочва К. Махбубани.²⁸ Вариант първи, предложен от сингапурския дипломат, е напускане на НАТО, а вариант трети – договор с Китай. Но по всичко личи, че Брюксел е избрал капитализацията на Европа чрез увеличаване ливъриджа на американския дълг, което с голяма вероятност ще доведе до сепаратизация на ЕС и еврозоната.

Библиография:

Аврейски, Н. (2024). *Концепциите за европейска сигурност*. София, Авангард прима.

Бжежински, С. (1997). *Голямата шахматна дъска*, София, Обсидиан.

Дизен, Г. (2024). *Войната в Украйна и евразийският световен ред*. София, Послепис.

Крутаков, Л. В. (2021). О политической природе «рыночного доминирования» в энергетической сфере (кризис 1973 года). *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*. 11(2):72-81. DOI: 10.26794/22267867-2021-11-2-72-81

Крутаков, Л. (2025, Мая 16). Политический товар. *Ведомости*. <https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2025/05/16/1110470-politicheskii-tovar>

Некрасов, Д. (2025, Мая, 15). Нефть против Путина. *Moscow Times*. <https://www.moscowtimes.ru/2025/05/15/neft-protiv-putina-a>

²⁷ Виж ASEAN-GCC-China Summit (2025, 27 May) Kuala Lumpur, Malaysia.

²⁸ Виж Mahbubani, K. (2025, February 18) *It's time for Europe to do the unthinkable*. Foreign Policy.

Петров, Л. (2022). *Размишления за актуалното минало*. София.

Христов, Х. (2012). *Договорът от Лисабон – основни промени в първичното право на ЕС. В: Договорът от Лисабон. Консолидирани текстове и коментари*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Aronoff, K. (2023, November 14). *Don't Expect Gas Companies to Pause Business on Gaza's Behalf*. The New Republic. <https://newrepublic.com/article/176917/fossil-fuel-companies-plowing-ahead-profit-israeli-gas>

Baker, J. (2002). *Russia in NATO*. The Washington Quarterly. 25:1, pp. 93–103.

Caccamo, D. (2012). Europa 2005-2011: gli sviluppi istituzionali dell'UE visti da Washington. *Rivista di Studi Politici Internazionali*. Vol. 79, no. 2, pp. 189–209.

Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act. (1975). Helsinki.

De-industrialization in Europe? (2022). Roland Berger GmbH.

Donald, R. (2023, October 31). Everybody Wants Gaza's Gas. *Planet: Critical* <https://www.planetcritical.com/p/everybody-wants-gazas-gas>.

Krutakov, L.V. (2022). On the Political Nature of “Market Domination” in the Energy Sector (the 2008 Crisis). *Humanities and Social Sciences. Bulletin of Financial University* 12(3), pp. 65–73 (in Russian) doi: 10.26794/2226-7867-2022-12-3-65-73.

Lifset, R. D. (2014). A New Understanding of the American Energy Crisis of the 1970s. *Historical Social Research* 39(4), pp. 22–42. <https://doi.org/10.12759/hsr.39.2014.4.22-42>.

Mahbubani, K. (2025, February 18). It's Time for Europe to Do the Unthinkable. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2025/02/18/europe-eu-nato-us-russia-ukraine/>.

Matthews, C. (2024, Nov. 21). A Miami Financier Is Quietly Trying to Buy Nord Stream 2 Gas Pipeline. *WSJ*. <https://www.wsj.com/business/energy-oil/a-miami-financier-is->

quietly-trying-to-buy-nord-stream-2-gas-pipeline-f43dd85d?mod=hp_lead_pos8

Mower, J. (2003, October 12). US EIA Cuts Forecast for 2023 Global Liquids Production, Demand. *Explore S&P Global*. <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/oil/101222-us-eia-cuts-forecast-for-2023-global-liquids-production-demand>

Paris Summit 1990 and the Charter of Paris for a New Europe. (1990). OSCE.

Seifert, A. (2025). Peaceful Coexistence of States – the Imperative of Our Time. *Current Concerns* No 10, pp. 5–10.

Text of Kissinger’s Speech at A.P. Meeting Here on U.S. Relations With Europe. (1973). *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/1973/04/24/archives/text-of-kissingers-speech-at-ap-meeting-here-on-u-s-relations-with.html>

Türk, H. (2012, April 14) Anti-OPEC or a Neutral Consumer Organisation? The Founding of the International Energy Agency in 1973/1974. <https://networks.h-net.org/anti-opec-or-neutral-consumer-organisation-founding-international-energy-agency-19731974-henning>

Zagorin, A. (2003, February 17). Iraq: War and the Economy: All About The Oil. *Time*. <https://time.com/archive/6668207/iraq-war-and-the-economy-all-about-the-oil/>

**МИГРАЦИЯТА КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД
СИГУРНОСТТА И ОТБРАНАТА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ:
СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ПРОЧИТ**

**MIGRATION AS A CHALLENGE TO THE SECURITY AND
DEFENSE OF THE EUROPEAN UNION: A SOCIOLOGICAL
READING**

Гл. ас. д-р. Камелия Петкова

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Abstract: *This article explores how public perceptions of migration influence the evolving security and defence policies of the European Union (EU). Drawing on secondary analysis of empirical data from the Pew Research Center (2016) and the special rotating module “Attitudes towards immigration and their antecedents” from Round 9 of the European Social Survey (2020), the study examines how migration is socially and culturally framed as a security threat. It highlights regional and generational disparities in attitudes toward migrants, as well as their connection to broader concerns such as terrorism, economic competition, and cultural change. In addition, the paper applies document analysis to key EU strategic texts, including the Strategic Compass for Security and Defence (2022) and the Pact on Migration and Asylum (2024). These documents are analysed through the lens of securitisation theory, as well as critical concepts of biopolitics and the “state of exception” formulated by Foucault and Agamben. This theoretical framework allows for a nuanced understanding of how migration has become embedded in the EU’s logic of governance and risk management. The findings suggest that public opinion plays a central role in legitimising restrictive migration policies and contributes to the transformation of mobility into an object of security regulation. Migration is no longer treated solely as a socio-economic or humanitarian issue but as a structuring element of the EU’s internal and external security agenda.*

Увод

Миграцията остава едно от най-оспорваните и чувствителни предизвикателства пред Европейския съюз през последното десетилетие. Бежанската криза от 2015 г., последвана от дестабилизацията в Близкия изток, конфликтът в Украйна и засилените миграционни потоци през Средиземно море трансформираха обществените и политическите възприятия за миграцията – от хуманитарен въпрос към въпрос на сигурност (Estevens, 2018). Това развитие намери израз в редица стратегически документи на ЕС, сред които особено място заема *Стратегическият компас за сигурност и отбрана* (EEAS, 2022), където миграцията е отчетена като ключов елемент в оценките за рисковете и заплахите. Паралелно с институционалните промени се наблюдава и задълбочаване на процеса на секюритизация – социално-политическо конструиране на миграцията като заплаха, което оправдава предприемането на извънредни мерки и политики (Buzan, Waever & de Wilde, 1998). Това явление не е само продукт на политическия дискурс, а се реализира и чрез конкретни практики на управление, каквито са разширените правомощия на агенции като Frontex, интензифицираното гранично наблюдение и делегирането на граничния контрол на трети страни (Léonard, 2010).

Съществен принос към разбирането на тези процеси има и концепцията за биополитиката, въведена от Мишел Фуко (Foucault, 1976), която акцентира върху управлението на живота, телата и мобилността на населението чрез специфични механизми на властта. В този контекст миграцията се превръща не просто в рисков фактор, а в обект на биополитическо регулиране – чрез визови режими, граничен контрол и др.

Настоящата статия разглежда именно тези трансформации в сигурността и отбранителната политика на Европейския съюз през социологическа призма. Основният изследователски въпрос е: *Как миграцията влияе върху сигурността и общата европейска отбрана, когато се разглежда не просто като политически, а като социален и институционален феномен?*

Методология

Настоящото изследване е изградено върху вторичен социологически анализ на емпирични данни и стратегически документи, съчетан с теоретична интерпретация. Методологията включва няколко взаимно допълващи се компонента: *Първо*, приложен е вторичен количествен анализ на данни от изследвания на общественото мнение, по-специално от Pew Research Center (2016) и European Social Survey – Рунд 9 (2020). Изследването на Pew Research Center предоставя сравнителни данни от 10 европейски държави относно възприемането на бежанците като заплаха за сигурността и икономиката. В рамките на ESS е използван специалният ротационен модул “Attitudes towards immigration and their antecedents”, който изследва нагласите към мигрантите от различен етнически, културен и религиозен произход, както и оценката на въздействието на миграцията върху икономиката, културата и обществения живот. Анализът на тези данни дава възможност да се проследи не само степента на обществена подкрепа или отхвърляне на миграцията, но и как тези нагласи варират според социално-демографските и географските различия. По този начин се разкрива по-дълбокият социален контекст на възприемането на миграцията като заплаха или възможност. *Второ*, приложен е методът на документалния анализ върху ключови стратегически документи на ЕС – *Стратегическия компас за сигурност и отбрана (2022)* и *Пакта за миграция и убежище (2024)*. Тези документи са разгледани в контекста на концепциите за секюритизация и биополитика, с цел да се разкрие как ЕС институционално формулира и реагира на миграционните процеси. Документалният анализ е избран поради възможността за задълбочено разбиране на официалните политики и стратегическото мислене на ЕС. *Трето*, теоретичната рамка на изследването е изградена върху критически социологически подходи, като са използвани концепциите за секюритизация (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998; Léonard, 2010; Bigo, 2002), биополитика (Foucault, 1976; Agamben, 1998) и социалния страх от „другия“ (Bauman, 2006). Тези теории осигуряват аналитичната основа за разбиране на това как

миграцията се превръща в ключов елемент на политиките по сигурност и отбрана на ЕС. Комбинирането на тези три подхода – вторичен анализ на количествени данни, документален анализ и социологическа теоретична интерпретация – позволява изследването да постигне яснота и дълбочина в разбирането на миграцията като фактор, който променя логиката на сигурността и отбраната на Европейския съюз.

Теоретична рамка

Миграцията представлява многопластов социален феномен, свързан с движението на хора през географски граници с цел установяване в нова територия за по-кратък или по-дълъг период от време. Според Международната организация по миграция мигрант е лице, което се премества извън обичайното си място на пребиваване, независимо дали става дума за доброволно или принудително, законно или незаконно, временно или постоянно преместване (International Organization for Migration, 2019). Тази дефиниция подчертава, че миграцията не е просто физическо движение, а социален процес, който се преплита с икономически, политически, културни и сигурностни измерения. Социологическите подходи към миграцията разширяват разбирането за нея, като я разглеждат не само като обект на политики, но и като **социална конструкция**, натоварена с конкретни значения и функции в рамките на властовите отношения. Според Bridget Anderson „мигрантът“ е не толкова конкретна личност, колкото политическа категория, използвана от държавите за управление на мобилността, труда и социалното въображение (Anderson, 2013). Именно затова мигрантите често се представят като „други“ – чужди на културната и правната общност, което създава предпоставки за тяхното символично и правно изключване. Класическият подход към изучаването на тази трансформация е теорията на секюритизацията, развита от Копенхагенската школа (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998). Тя обяснява как дадено явление (в случая миграцията) може да бъде представено от влиятелни актьори (политици, медии, институции) като заплаха за сигурността чрез т.нар.

секюритизационен акт. Чрез него се създава усещане за извънредност, което легитимира мерки извън рамките на нормалната политика като затягане на границите, ускорени процедури по връщане или засилване на контрола върху придвижването. Критически допълнения към тази теория прави Didier, който разглежда сигурността не просто като речеви акт, а като поле на професионална конкуренция (Bigo, 2002). В неговия анализ институции като полицията, армията, граничните служби и агенции като Frontex се конкурират за ресурси и политическо влияние, като чрез собствените си действия допринасят за конструирането на „заплахи“. Така сигурността се превръща в социално поле със собствена логика. В него миграцията е неутрално събитие, което се превръща в заплаха чрез институционални интереси. Sarah Léonard доразвива тази перспектива, като анализира секюритизацията чрез практики, а не само чрез реч (Léonard, 2010). Тя изследва как агенции като Frontex не просто реагират на миграционните потоци, а активно участват в тяхното проблематизиране и контрол чрез гранични операции, споразумения с трети страни, технически системи за наблюдение и други практики. Това позволява миграцията да бъде третирана като рискова ситуация и обект на специални мерки, дори когато реалният брой мигранти не представлява заплаха.

Друг теоретичен ракурс предлага концепцията за биополитиката, формулирана от Мишел Фуко (1976). Според нея модерната власт се реализира не само чрез репресия, а и чрез управление на живота – на телата, популациите и мобилността. Биополитическата перспектива разглежда мигранта не като автономен субект, а като *тялото, което трябва да бъде категоризирано, управлявано и контролирано* чрез визови режими, задържане, депортация, бежански лагери (Foucault, 1976). В този смисъл границата не е само географска линия, а пространство на регулиране на живота (Foucault, 1976). Giorgio Agamben (1998) въвежда понятието за „голи животи“ (*bare life*) и твърди, че мигрантите често попадат в състояние на изключение – нито пълноправни членове на политическата общност, нито

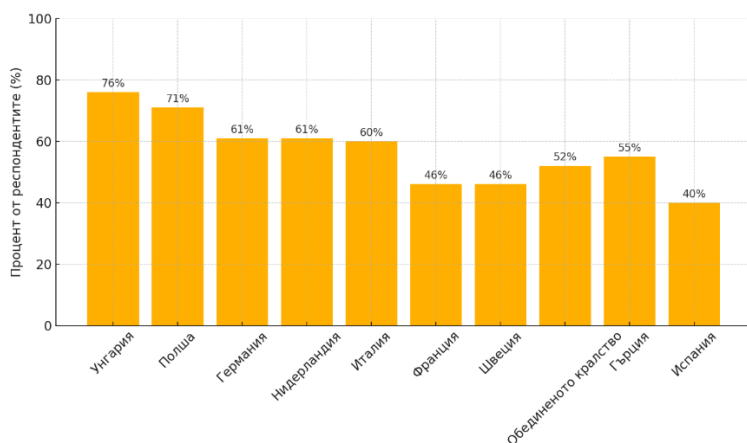
напълно извън нея (Agamben, 1998). Пространства като бежански лагери, транзитни зони и приемни центрове функционират като символи на това състояние, при което телата са подчинени на административни, а не на правни режими. В социално-психологически план Zygmunt Bauman (2006) разглежда мигранта като фигура на страха и несигурността в съвременното общество (Bauman, 2006). Според него чужденецът въплъщава символното „друго“ – потенциална заплаха за реда, идентичността и сигурността. Този страх се подхранва и използва от политиките и медиите, което води до нормализация на извънредните мерки и засилването на социалното напрежение. Така миграцията се превръща не само в обект на политика, а и в инструмент за производство на ред чрез страх (Bauman, 2006). Комбинирането на тези теоретични перспективи позволява задълбочено социологическо разбиране на начина, по който миграцията се вписва в логиката на сигурността и отбраната на Европейския съюз.

Миграцията като заплаха: обществени възприятия

Възприемането на миграцията като заплаха за сигурността и обществения ред заема централно място в политическите и медийните дебати в Европейския съюз (ЕС). Проучванията на общественото мнение показват, че значителна част от европейските граждани подкрепят политики, насочени към засилен контрол върху външните граници на ЕС – класически индикатор за сигурностна интерпретация на миграцията.

Изследване на Pew Research Center, проведено през пролетта на 2016 г. в десет държави от ЕС, показва, че мнозинството от респондентите възприемат притока на бежанци като свързан с повишен риск от терористични атаки (виж Фигура 1).

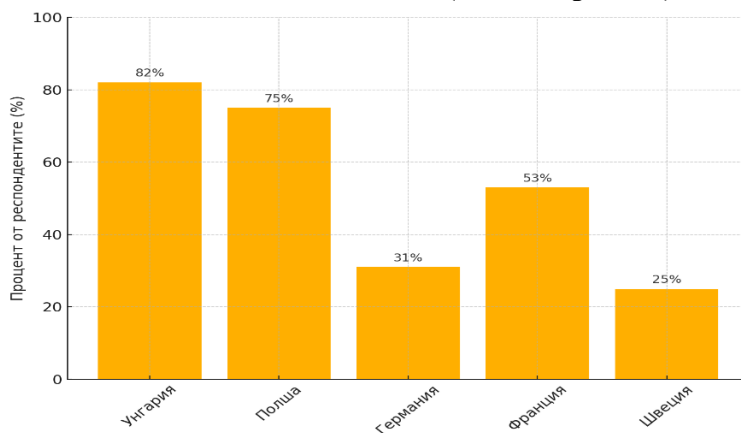
Фигура 1. Възприятие, че бежанците увеличават риска от тероризъм (% по държави)

Източник: Pew Research Center, 2016

Освен това значителна част от гражданите изразяват притеснения, че бежанците ще окажат натиск върху пазара на труда и социалните системи. Подобни нагласи легитимират политиките по секюритизация – процес, при който миграцията се третира не като социално-икономически феномен, а като потенциална заплаха за вътрешната сигурност (виж Фигура 2).

Фигура 2. Страх, че бежанците ще отнемат работни места/социални помощи (% по държави)

Източник: Pew Research Center, 2016.

Теоретичната рамка, предложена от автори като Buzan, Wæver и de Wilde (1998), Léonard (2010) и Bigo (2002), разглежда миграцията като част от динамиката на изграждане на „заплахи“ чрез политически дискурс и институционални практики. В този контекст мигрантите се превръщат не просто в хора, нуждаещи се от защита, а в символ на несигурност и културно-икономическа нестабилност. Освен географски различия, изследванията показват и значими разлики по възраст, образование и политическа ориентация. Така например по-възрастните респонденти и хората с по-ниско образование по-често възприемат миграцията като заплаха. Това съвпада с анализа на Bauman (2006), според когото фигурата на мигранта олицетворява тревожността на „течната модерност“ – свят на несигурност, променливи идентичности и разклатено доверие в институциите. Тези резултати противоречат частично на разпространените представи, че младите поколения са по-толерантни към културното многообразие и миграцията. Според анализ на *The Guardian* (2024), в редица източноевропейски държави младите хора проявяват дори по-високи нива на антимиграционна нагласа от по-възрастните. Това подсказва, че социалните и културни контексти, включително образователните и медийните среди, националните наративи и политическите послания, играят решаваща роля при формирането на миграционни възприятия. Тези възрастови различия могат да се разглеждат и през биополитическата перспектива на Мишел Фуко (1976). В този контекст възрастта не е просто демографска категория, а част от механизма, чрез който държавата управлява страховете, възприятията и лоялността на гражданите. Подкрепата за рестриктивните мерки може да се интерпретира като израз на очакванията към властта да осигури ред и защита чрез контрол върху биологичното, т.е. миграционния поток.

Зигмунд Бауман подчертава ролята на чужденеца като въплъщение на несигурността в съвременното общество – не като реална заплаха, а като *символичен носител на хаос, културна нестабилност и социално напрежение* (Bauman, 2006). Този страх, пише Бауман, е дифузен и често иррационален, но

ефективно използван от политическите елити за легитимиране на редица политики, включително граничен контрол и отбранителна мобилизация. По-възрастните поколения, социализирани в рамките на по-затворени национални граници, с по-ясна културна идентичност и силна роля на държавата, вероятно по-лесно приемат тези политики като „естествен отговор“ на миграционните предизвикателства. В този смисъл, различията във възприятията за миграцията не са просто въпрос на възраст, а на въплътени социални истории, културни структури и властови очаквания. Те разкриват как миграцията се вписва в динамиката на съвременния биополитически ред – едновременно като реален феномен и като социално организиран обект на страх.

По-задълбочено разглеждане на възприятията предлага и European Social Survey (ESS) – Рунд 9 (2020), където участниците оценяват дали мигрантите от различни етнически и културни среди правят страната „по-добро“ или „по-лошо“ място за живот. Резултатите показват, че в страните от Централна и Източна Европа (напр. Унгария, Словакия, Полша) се наблюдават по-високи нива на възприемане на миграцията като заплаха. Там значителен дял от населението смята, че присъствието на мигранти влошава социалната среда и културната цялост на страната. Ниските нива на позитивен контакт с мигранти, сравнително хомогенната етническа структура и политическата реторика в тези държави допринасят за засиленото възприемане на мигрантите като „чуждо тяло“ в обществото. Обратно, в Скандинавските и Западноевропейските държави като Швеция, Нидерландия, Норвегия и Германия делът на хората, които виждат миграцията като негативен фактор, е по-нисък. Това може да се обясни с по-дълга история на имиграция, по-активни интеграционни политики, както и с по-висока степен на обществено доверие в институциите и ценностите на мултикултурализма. Тези възприятия често се оформят не въз основа на личен контакт с мигрантите, а чрез медийно представяне, политически дискурси и символни образи на миграцията. Според Bauman мигрантът функционира като символ на несигурността – *чужденецът*, който заплашва реда,

икономиката и културната цялост (Bauman, 2006). Тази символика подготвя обществото да приема извънредни мерки, като например разширяване правомощията на Frontex или подписване на двустранни споразумения с трети страни за „външно“ управление на миграцията (Léonard, 2010; Agamben, 1998). Освен културната заплаха често се активира и страхът от тероризъм и престъпност, особено след атентатите в Париж (2015), Брюксел (2016) и Виена (2020). В обобщение, емпиричните изследвания ясно показват, че в общественото въображение миграцията се трансформира от социално-икономически процес в заплаха – процес, който допринася за легитимирането на отбранителните и сигурностните политики в рамките на ЕС. Тези обществени нагласи не само отразяват политиките, но и ги формират, създавайки порочен кръг между страх, контрол и още повече секюритизация.

Миграцията в стратегическите документи на Европейския съюз

През последните години Европейският съюз все по-често поставя миграцията не само като социален или хуманитарен въпрос, а като част от своите стратегии за сигурност и отбрана. Това ясно личи в два ключови документа – *Стратегическия компас за сигурност и отбрана* (European External Action Service (EEAS), 2022) и *Пакта за миграция и убежище* (European Commission, 2024). Те показват как миграцията се разглежда като предизвикателство, изискващо координирани мерки както вътре в Съюза, така и във външната му политика. През 2022 г. ЕС прие т.нар. *Стратегически компас*, в който са очертани основните приоритети за сигурност и отбрана в следващите години. Документът посочва, че „инструментализирането на миграцията от трети страни представлява предизвикателство, което може да бъде използвано за дестабилизиране на ЕС“ (EEAS, 2022: 6). Това означава, че миграцията вече не се възприема само като резултат от бедност или конфликти, а и като геополитически инструмент. В този контекст се планира засилено сътрудничество между

държавите членки при гранични кризи, инвестиции в технологии за наблюдение, както и готовност за използване на общи сили за бързо реагиране при ситуации на т.нар. „хибридни заплахи“, които включват и масови миграционни потоци.

Тези формулировки ясно поставят миграцията в сърцевината на отбранителното мислене на ЕС. През 2024 г. Европейската комисия предложи и беше приет нов *Пакт за миграция и убежище*, който цели да замени предишните разпокъсани и често неработещи механизми. Документът има за цел да създаде по-ефективна система за управление на миграционните потоци, като балансира отговорностите между държавите членки. Сред ключовите елементи се открояват по-бързите процедури по границите, включително за отказ и връщане, засиленият граничен контрол, възможността за външно управление на миграцията чрез споразумения с трети страни като Турция, Либия и Тунис, както и прилагането на принципа на „задължителна солидарност“ (European Commission, 2024), при който всяка страна или приема мигранти, или поема логистична и финансова отговорност. Макар в документа да се говори за защита на правата на човека, езикът на контрола и сигурността е ясно изразен, особено по отношение на външните граници. Анализът на стратегическите документи показва, че миграцията вече не се разглежда само в социален и хуманитарен контекст, а все повече се интегрира в логиката на сигурността и отбраната на ЕС. Тази промяна е резултат както от реални предизвикателства като войната в Украйна и напрежението по границите, така и от обществените нагласи, които често възприемат миграцията като заплаха. Новите политики целят едновременно да защитят правата на търсещите закрила и да ограничат „неконтролираните“ потоци чрез по-строги правила и граничен контрол.

Таблица 1. Ключови елементи от стратегическите документи на ЕС

Документ	Подход към миграцията	Основни мерки	Роля на сигурността
Стратегически компас за сигурност и отбрана (2022)	Миграцията се разглежда като хибридна заплаха; фокус върху външни актьори, използващи миграционен натиск	Гранична охрана; сили за бързо реагиране; технологии за наблюдение; съвместни действия между държавите членки	Централна – миграцията се интерпретира като заплаха за стабилността и се включва в отбранителното планиране
Пакт за миграция и убежище (2024)	Миграцията се разглежда като управляем поток; акцент върху баланс между контрол и солидарност	По-бързи гранични процедури; външни партньорства (напр. с Турция); механизъм за „задължителна солидарност“	Важна, но не доминираща – сигурността съжителства с идеята за хуманно отношение и споделена отговорност

Източник: Авторска адаптация по данни от: European External Action Service, 2022; Strategic Compass for Security and Defence и European Commission. New Pact on Migration and Asylum, 2024.

Заклучение

Настоящото изследване разглежда как миграцията влияе върху трансформациите на стратегическите акценти в сигурността и отбраната на Европейския съюз от социологическа перспектива. Чрез теоретични концепции като секюритизация, биополитика и институционално производство на сигурност се аргументира тезата, че миграцията все по-често се интерпретира не само като социално-икономическо явление, а като предизвикателство пред обществения ред, културната цялост и политическата стабилност. Това възприятие допълнително се

засилва чрез медийните дискурси, политическата реторика и институционалните практики.

Вторичният анализ на данни от Pew Research Center (2016) и European Social Survey – Рунд 9 (2020) потвърждава, че значителна част от европейските граждани възприемат миграцията като заплаха и подкрепят по-строг контрол върху външните граници на ЕС. Тези нагласи варират между отделните страни и възрастовите групи, но създават благоприятна среда за легитимиране на политики, които поставят сигурността над правата на човека и принципите на солидарност. В този контекст обществото не само реагира на политическите решения, а активно участва в тяхното формиране, като възприема сигурността като водеща обществена ценност. От институционална гледна точка анализът на стратегическите документи на ЕС – Стратегическия компас и Пакта за миграция и убежище – показва, че миграцията е интегрирана в стратегическото мислене за отбрана и външна политика. Докато първият подчертава заплахата от „инструментализиране на миграцията“ от трети страни, вторият очертава новите механизми за контрол, връщането и външното управление на миграционните потоци. И в двата случая сигурността присъства като централен фокус, дори когато езикът на хуманността е запазен формално. Аналитичният извод е, че в контекста на съвременните кризи (войната в Украйна, климатичните промени, социалната несигурност) миграцията се превръща в огледало, в което ЕС пренаписва своята политика за сигурност. Това пренаписване е неутрално само на пръв поглед. То поражда нови разделителни линии, оформя институции, легитимира намеса и създава образа на „другия“ – едновременно нуждаещ се и заплашващ.

В заключение, миграцията се утвърждава като една от онези социални реалности, които разкриват дълбоките напрежения в съвременния Европейски съюз – между свобода и сигурност, между солидарност и суверенитет, между права и контрол. Анализът на стратегическите документи, институционалните трансформации и обществените възприятия показва, че

миграцията все повече се мисли не като преходно предизвикателство, а като **важен фактор в европейската архитектура на сигурността**. Това изисква от социологията не само да наблюдава процесите, но и да поставя въпроси за техните последици – за доверието между гражданите и институциите, за политиките на приобщаване, за бъдещето на демократичните ценности. А и начинът, по който Европа мисли за миграцията днес, ще определи как тя ще мисли за **своята сигурност, граници и идентичност утре**.

Библиография:

Agamben, G. (1998). *Homo Saucer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford University Press.

Anderson, B. (2013). *Us and Them? The Dangerous Politics of Immigration Control*. Oxford University Press.

Bauman, Z. (2006). *Liquid Fear*. Polity Press.

Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease. *Alternatives: Global, Local, Political*, 27(1), 63–92. <https://doi.org/10.1177/030437540202700104>

Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers.

Estevens, J. (2018). Migration Crisis in the EU: Developing a Framework for Analysis of National Security and Defence Strategies. *Comparative Migration Studies*, 6(1), 1–21. <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0076-y>

European Commission. (2024). *New Pact on Migration and Asylum: A Fresh Start on Migration*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en

European External Action Service. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence – For a European Union that Protects Its Citizens, Values and Interests and Contributes to International Peace and Security*. Retrieved from

https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en

European Social Survey. (2018). *ESS Round 9 Data*. Edition 3.1. Skit – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. <https://doi.org/10.21338/NSD-ESS9-2018>

Foucault, M. (1976). *Histoire de la sexualité, tome 1: La volonté de savoir*. Gallimard.

International Organization for Migration. (2019). *Global Report 2019: Operations and Emergencies*. Geneva: International Organization for Migration.

Léonard, S. (2010). EU Border Security and Migration: Securitisation through Practices. *European Security*, 19(2), 231–254. <https://doi.org/10.1080/09662839.2010.526937>

Pew Research Center. (2016). *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs*. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs/>

The Guardian. (2024, April 17). *Poverty is Bigger Issue for EU Voters Than Migration, Survey Shows*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/17/poverty-is-bigger-issue-for-eu-voters-than-migration-survey-shows>

The Guardian. (2024, May 28). *Young More Anti-Immigration Than Old in Parts of Europe, Polling Shows*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2024/may/28/young-more-anti-immigration-than-old-in-parts-of-europe-polling-shows>

**МИГРАЦИЯТА И НЕЙНОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ
ДЕМОГРАФСКИЯ ФАКТОР В СИСТЕМАТА ЗА ОТБРАНА НА
СТРАНАТА**

**MIGRATION AND ITS INFLUENCE ON THE DEMOGRAPHIC
FACTOR IN THE COUNTRY'S DEFENSE SYSTEM**

Д-р Емил Иванов Люцканов

вицеадмирал (оз), почетен професор на УниБИТ

Abstract: *The end of the Cold War confirms the aspiration of developing countries to seek support and future in their unity, as people. Very successfully, the coming period is characterized by S. Huntington as an opportunity for nation states to remain the main actors and world politics becomes multipolar and multicivilizational. The formed unipolar world quickly reveals its positive and negative sides. The expected harmony did not consist of created opportunities for the realization of national interests and regional influence, and quickly moved to the use of the military instrument. The restraining function of the bipolar world is absent, which unleashed the collapse of legality, the revival of ethnic, religious and nationalist sentiments and conflicts. In the 21st century, harmony in interstate and international relations is still only a desire, accompanied by military conflicts causing the active resettlement of huge masses of people. Precisely the migration processes become one of the catalysts for reducing the levels of national and international security, while turning into a real threat, creating risks in all areas of security. The country's defense system is inherently the most vulnerable in the long term. The trends are multivariate, but it is necessary for the national security strategy to create conditions for minimizing risks through the relevant policies.*

„Парадигмата за единен хармоничен свят е очевидно твърде чужда на реалността, за да ни бъде полезен пътеводител в днешния свят“

(Самуел Хънтингтън, „Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуване на световния ред“)

Крайт на студената война е облекчение за двете балансиращи световния мир системи. За Съветският съюз с разпадането му започват сериозни трансформации, както в рамките на съюзната държава и Европа, така и в глобален мащаб. Тези процеси засягат особено сериозно държавите от Близкия и Средния изток, които са били свързани идейно, политически и икономически със съветската система. От друга страна, САЩ единодушно са признати за глобална сила (лидер и хегемон) в реализиране на идеите си за демократизация на света по техен образец. В своя доклад¹ на 47 сесия на Организацията през 1992 г. по отношение превантивната дипломация, миротворчеството и опазването на мира тогавашният генерален секретар Бутрос Бутрос Гали отбелязва няколко основни промени в глобалната среда:

- десетилетията на Студената война правят невъзможно да се изпълни основната цел на организацията;
- през последните месеци (след края на Студената война²) между големите и малките народи се утвърждава възможност за постигане на големите цели на Хартата на ООН;
- огромната идеологическа бариера, която в продължение на десетилетия поражда недоверие и враждебност, и ужасните инструменти на унищожението, които са били неразривните им спътници, се сринаха;
- авторитарните режими отстъпват място на по-демократичните и отговорни правителства;

¹ Виж <https://digitallibrary.un.org/record/145749?v=pdf> 13:00, 18.3.2025.

² Бележка на автора.

- чрез поддържане на мира, да работим за запазване на мира, колкото и да е крехък, когато се спира борбата и да съдейства за изпълнението на споразуменията, постигнати от миротворците.

Картината на предизвикателствата пред съвременния свят на сблъсък на цивилизациите, описана от Хънтингтън, макар и все още да се посреща със скептицизъм, непрекъснато намира потвърждение в събитията около нас. Убеждаваме се в реалността на посочената от него прекалена „комплексност на света, за да бъде удобно разделен на „север“ и „юг“ (в икономическо отношение) или на „запад“ и „изток“ (в културно отношение)“ (Хънтингтън, 2002: 4, 38).

В тези условия въпросът за националната сигурност придобива особено значение, особено при дълбоките трансформации в страните, свързани със съветската система. Наблюдаваме процеси на разпадане на държавността, възраждане на етнически, религиозни и националистически настроения и конфликти. Тероризмът не само продължава да изпълнява традиционната си роля да генерира несигурност, но започва да изпълнява и военни задачи например като прокси изпълнител на различни глобални или регионални сили. Това го превръща в сериозна заплаха. Всички тези деструктивни по характер сили създават условия за непознати по размери след Втората световна война миграционни процеси.

Масираните миграционни процеси от последното десетилетие налагат анализ на явлението миграция не само от хуманитарната страна, но и по отношение на системата за отбраната на страната. Обикновено когато се говори за отбрана, широката общественост прави връзка единствено и само с въоръжените сили и българската армия в частност. Такава представа или разбиране не позволяват да се направи анализ по предмета и необходимите мерки за създаване на условия за минимизиране на рисковете. С оглед на това се налага да разгледаме накратко структурата на понятията „среда за сигурност“ и „отбрана“.

Среда за сигурност

Средата за сигурност е често използвано понятие, особено в стратегическите документи и анализи. В представения на фиг. 1 сферичен илюстрационен модел се открояват няколко елемента, в които могат да се проявяват ефектите от миграционните процеси върху средата за сигурност.

Фигура 1. Среда за сигурност

Обществото/хората (1) или населението на държавата е също комплексно понятие. То включва: национален интегриращ фактор (2) (ценности и интереси – базови и допълнителни, определени в съответствие с дадения етап на развитие); ресурси, необходими за развитието на държавата (3) (национални и споделени/съюзни природни, както и резултатите от технологичното развитие);

организирана сила за защита (4) (вътрешна сигурност, външна сигурност и отбрана/военна защита); опасности и възникващи заплахи, в резултат на променящи се външни фактори (5).

От изложената структура ясно можем да определим, че без основните базови ценности (2), които са естествен процес на нашето етно-религиозно, културно-историческо и цивилизационно съществуване, не е възможно да се формират нашите национални интереси. Върху тях свой отпечатък има и силата на традициите. Останалите елементи от системата (ресурси и защитни системи) са също неотменна част от процеса на националното развитие. Като имаме предвид тази комплексност, бихме могли по-ясно да идентифицираме възникващите опасности и променящите се заплахи.

Без съмнение ерозирането на националните ценности ще прояви ефекта си в областта на националните интереси. Това би довело до промени в ядрото на държавата (обществото) – например подмяната им с други национални ценности, формиращи други интереси. Резултатът им ще е промяна на държавността в нейната многомерност.

Отбраната

Отбраната (фиг. 1) е елемент от силовата съставляваща (4) и основната ѝ задача е военната защита на обществото и държавата. В съответствие с националната отбранителна стратегия отбраната е „...част от системата за национална сигурност, изградена върху три стълба – държавата, въоръжените сили и гражданите“³. Следователно, за да функционира отбранителната система, е необходимо нормалното функциониране и на трите ѝ съставни елемента:

- държавата, която води съгласувана по цели и задачи политика за защита на националните интереси, на институциите и

³ Виж *Национална отбранителна стратегия*, 2025 г., т. 35, 36, 38.

на обществото при изграждането и усъвършенстването на националните отбранителни способности;

- въоръжените сили, които, наред с членството в НАТО, съгласно националната отбранителна стратегия „са основни инструменти за гарантиране на ефективна отбрана и национална сигурност“;

- гражданите.

Отбраната на страната е система и като такава може да функционира ефективно, само когато съставни ѝ елементи (държавата с нейните институции, националните ценности и интереси, обществените организации и гражданите, както и въоръжените сили) са изградени и се поддържат в състояние, отговарящо на външната среда за сигурност. Ядрото на системата обаче е обществото – хората с техните ценности, изразяващи националния идеал и цел наред със споделените ценности и интереси, произтичащи от поетите съюзни ангажименти. Дълбоката трансформация пред която беше изправен светът при разпадането на социалистическата система, както бе споменато по-горе, създаде условия за възраждане на национализма и изостряне на етническите противоречия, на стремежа за възстановяване на политическо влияние, особено в зоните, където дотогава те са били потиснати от съветския тип държавно и политическо устройство. Тези процеси не са затихнали и през първите две десетилетия на XXI в.

Приемането ни в НАТО през 2004 г. поставя акцент върху елемента „въоръжени сили“ от системата за отбрана, а приемането ни в Европейския съюз на 1 януари 2007 г. затвърждава дълбоката трансформация на обществото ни, свързана с преминаване към пазарна икономика, приватизация и възстановяване на частна собственост. И двете събития обаче имат за свой страничен ефект формирането на условия за разрушаване на социалната консолидация на обществото. Резултатът е, че отбраната на страната по същество бе оставена изцяло на държавата и нейната политика, в която водещ елемент е изграждането на въоръжените сили в съответствие със стандартите на НАТО.

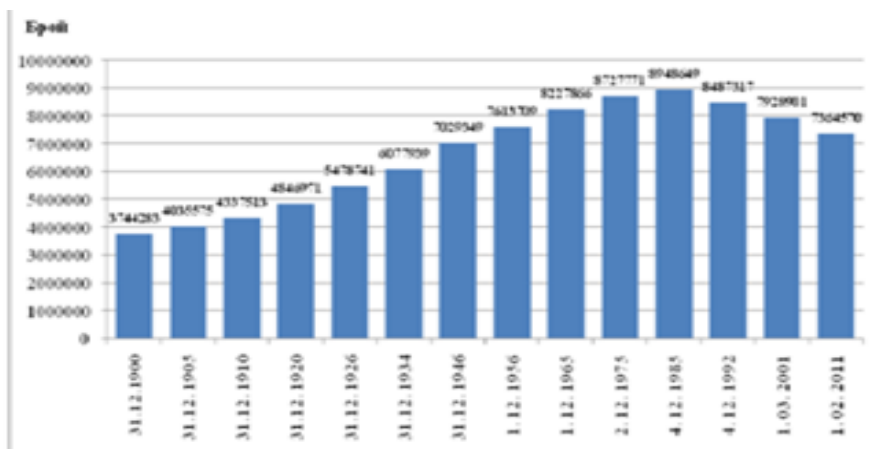
Демография

Когато анализираме представената по-горе структура на средата за сигурност като система, виждаме, че основният елемент (нейното ядро) са гражданите. Те са демографският елемент на сигурността. Мястото на този елемент го дефинира обаче като основен фактор (демографски фактор) не само в средата за сигурност, а и във всички други социални системи. Именно затова изследването на демографията на страната не е рутинно пресмятане на броя и съотношението на населението, обобщение на процесите и формулирането на необходимост от определена социална политика. Това е основа за прогнозиране на възможностите и посоките за развитие на обществото ни – темповете на застаряване, промяната в етническата, териториалната и социалната структура и т.н. В едно от изследванията⁴ се посочва, че „основните демографски предизвикателства пред българското общество според последното преброяване на населението от 2021 г. се изразяват в отрицателен естествен прираст, задълбочаване на териториалните диспропорции в броя на населението, намаляване на раждаемостта и застаряване на населението“. Като значима тенденция в изследването е посочен процесът на застаряване, който заедно с други фактори води до изменение на възрастовата структура на населението и това създава тревожна тенденция към намаляване на трудоспособното население⁵. В „Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012–2030 г.)“ е дадена и обща картина за прираста на населението за периода 1900–2011 г.⁶

⁴ Виж <https://www.mlsp.government.bg/demografiska-politika> 10:26, 20.3.2025.

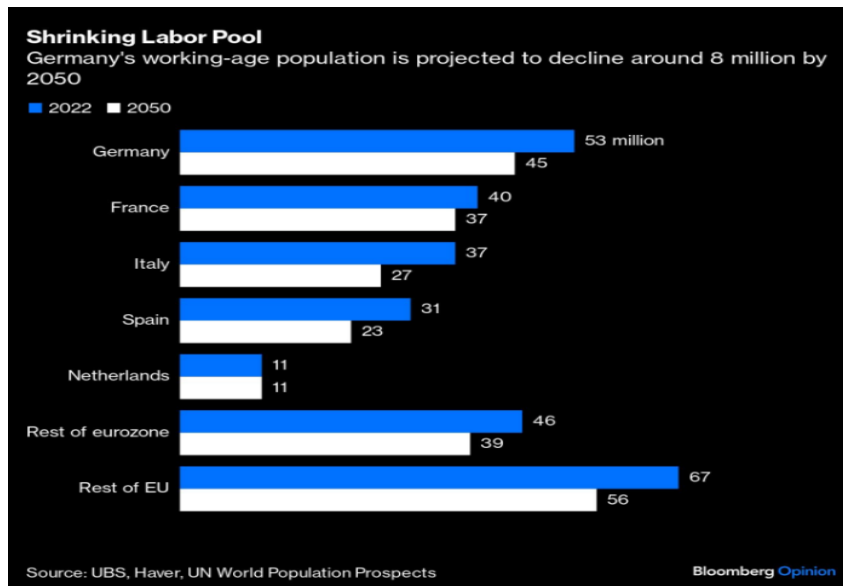
⁵ По данни от преброяването през 2021 г. съотношението между навлизащите в трудоспособна възраст (15–19 г.) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60–64 г.) е 61.

⁶ Виж <https://www.president.bg/docs/1352302457.pdf> 11:54, 20.3.2025.

Източник: НСИ, Преброяване 2011 г.

Тенденциите в демографския фактор в нашата страна не са изолиран случай. Според прогнозата на UBS Group AG¹ в Германия работоспособното население ще намалее с 8 милиона души към 2050 г., което са 0.6 % годишно. Публикувана е и диаграма (фиг. 3), в която са обобщени тенденциите за Евронзоната и останалата част от ЕС.

Фигура 3. Намаляващ трудов ресурс в ЕС

¹ Виж <https://www.bloombergtv.bg/a/4-analizi/134411-germaniya-ne-mozhe-da-si-pozvoli-da-se-otkazhe-ot-migrantite>, 20. 08. 2024 г.

Демографията, като ядро на системата от средата за национална и съюзна сигурност (ЕС и НАТО), е образуващият елемент в системите за отбраната. Намалването на трудоспособното население не само създава дефицит в сферите на образованието, науката и икономиката, но и за поддържането на националните културно-исторически традиции, а оттам и на базовите национални ценности. Това налага да се обърне специално внимание на процеса на запълване на тези човешки ресурси чрез вътрешна миграция между страните членки на съюза и външните за ЕС миграционни процеси.

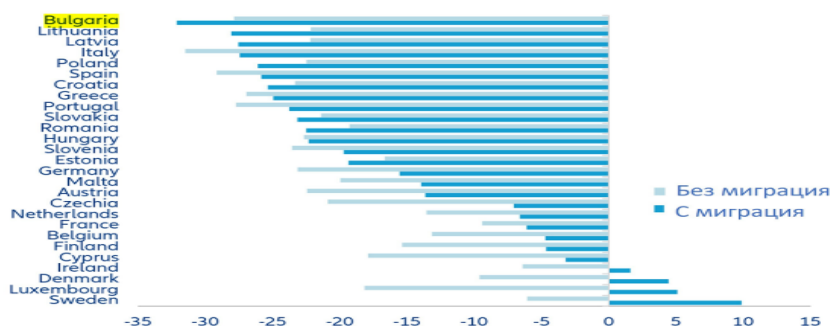
Миграция

Според Борис Алтнер (Алтнер, 2006) можем да наречем ХХІ в. „ерата на мигрантите“. Миграцията като процес се влияе от различни фактори. Европейският комитет по миграция дефинира два вида миграция – доброволна, която е по лично убеждение, и принудителна, която е резултат от намеса на страничен фактор. Доброволната миграция е свободен избор на човека за осигуряване на условия за самореализация. Принудителната е резултат от преследване, война, глад и нарушаване на човешките права. За разглежданата от нас тема важно място заемат и двата типа мигранти.

В Европейския съюз този проблем отдавна стои във фокуса на политическите дебати. В анализа на ECONOMIC² са разгледани сценариите (без и с миграция) за промените в населението в трудоспособна възраст за страните от съюза към 2050 г. (фиг. 4).

²Виж <https://www.economic.bg/bg/a/view/> 13:07, 20.3.2025.

Промени в населението в трудоспособна възраст към 2050 г. (сценарии)

Фигура 4. Промени в населението в трудоспособна възраст към 2050 г.

В друго изследване, касаещо демографската политика³, се посочва, че „по данни на НСИ към 7 септември 2021 г. населението в страната ни е 6 519 789 души. За 10-годишния период между последните две преброявания то е намаляло с 844 781 души, или с 11.5%.“

В резултат на процеса на външна за страната ни, но вътрешна за Европейския съюз миграция у нас „в началото на 2024 г. липсват 268 хиляди работници“⁴. Що се отнася до реализацията на имигрантите в нашата страна, проучването показва, че работещите чужденци (имигранти) са около 77.8 хиляди души.

Отражение върху системата за отбрана

Миграционните процеси имат дългосрочен ефект и върху трите сфери, коментирани по-горе – системата за отбрана на страната, държавните и обществените организации, и гражданите. В ежегодните доклади за състоянието на отбраната и въоръжените сили проблемът с човешкия потенциал е идентифициран като един от основните за отбранителната ни система. Анализите за

³ Виж <https://www.mlsp.government.bg/demografaska-politika> 12:40, 19.3.2025.

⁴ Виж <https://bnr.bg/post/102014792/migrantite-kato-neopolzotvoren-resurs-na-balgarskia-pazar> 13:40, 20.3.2025

2022⁵ и за 2023 г.⁶ акцентират върху високата степен на некомплект във всички звена и това положение е непосредствено свързано с влошаване на демографския фактор и разбира се, с емиграцията. Въпреки професионализацията на въоръжените сили фактите сочат устойчива тенденция към недостиг на кандидати. Дефицитът на човешки ресурс се трансферира и към другите елементи от системата – икономика, наука, производство.

Очевидно е, че неблагоприятната промяна на демографските съотношения ще продължи да оказва влияние върху развитието на страната. Стремещът за запълване на дефицита от хора в трудоспособна възраст с мигранти трябва обаче да се оценява и през анализа за поддържане на баланса в културно исторически контекст, което да позволява запазването на базовите ценности и интереси. Има достатъчно примери на опити за пряка или дори насилствена промяна на установения конституционен ред, когато това съотношение е пренебрегнато. Естествено, това не е основание да се пренебрегне възможността устойчиво установилите се у нас и интегрирани в демографското ядро имигранти да участват в един от основните елементи на системата за отбрана – въоръжените сили.

В съответствие с приетата Национална отбранителна стратегия и променената среда за сигурност възникват сериозни предизвикателства към съюзните отбранителни системи, което означава и към нас като член на НАТО. Най-остри са предизвикателствата към човешкия (демографския) фактор. А това превръща въпроса за политиките, ориентирани към поддържане на консолидацията на ядрата на системите чрез отчитане на мигрантския фактор, в първостепенен.

В заключение можем да кажем, че съюзните и националните системи за отбрана, макар и обвързвани, притежават

⁵ Виж Доклад за състоянието на отбраната и ВС, 2022 г. https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20230404_Doklad_otbrana_2022.pdf 12:57, 19.3.2025.

⁶ Виж Доклад за състоянието на отбраната и ВС, 2022 г. https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20240327_Doklad_otbrana_2023.pdf 13:10, 19.3.2025.

определена степен на самостоятелност. Пренебрегването на който и да е елемент от националните може да доведе до негативни ефекти за съюзните системи и до стремеж към възстановяване на националния суверенитет. Вътрешната за ЕС миграция поддържа част от съюзните отбранителни елементи, но създава сериозен дефицит във военния компонент на националните въоръжени сили. Това оказва влияние и върху военните способности на НАТО и затова миграционният фактор следва да се отчита като все по-важен, незаобиколим елемент от тези способности.

Библиография:

Алтнер, Б. (2006). *Ерата на мигрантите*, <http://www.rosbalt.ru/main/2006/06/28/258300.html>

Хънтингтън, С. (2002). *Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на новия световен ред*, София, ОБСИДИАН.

Благодарности:

Докладът е реализиран в рамките на научноизследователски проект на „Изследване възможностите за приложение на изкуствен интелект в дипломатическата дейност, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с договор № КП-06-Н90/1 ОТ 10.12.2024 г., с ръководител доц. д-р Пламен Теодосиев.

**КРИЗИ, ИНДУСТРИАЛНИ РЕВОЛЮЦИИ,
МИЛИТАРИЗАЦИЯ И СВЕТОВНИ ВОЙНИ**

**CRISES, INDUSTRIAL REVOLUTIONS, MILITARIZATION
AND WORLD WARS**

Доц. д-р Христо Проданов

Катедра „Политическа икономика“, УНСС

Abstract: This publication seeks to identify the existence of systemic cycles that exhibit a recurring historical pattern, typically unfolding through several key stages: financial crises, industrial revolutions, intensified militarization, and culminating in world wars followed by a fundamental transformation of the global order. The central thesis posits that capitalism, as a profit-driven and innovation-oriented system, has, since its inception, pursued continuous geographical expansion and technological advancement. Over time, this expansion encounters structural limits, resulting in systemic crises. Historically, two principal mechanisms for overcoming such crises have emerged. The first involves industrial revolutions, which introduce new products, services, needs, and forms of employment, thereby revitalizing economic growth. The second path involves warfare and territorial expansion, which further stimulate technological development while enabling the conquest and redistribution of territories, markets, natural resources, and spheres of influence. The study employs a combination of historical, systemic, and dialectical approaches, allowing for the integration of technological, economic, and political factors into a unified analytical framework. This methodological synthesis reveals the presence of historical cycles. Based on these findings, the research constructs a cyclical model of capitalist development and evolution, which may serve as a tool for anticipating future transformations through the identification of recurring patterns. Through this framework, the study identifies four systemic cycles of militarization, each culminating in a global conflict lasting approximately thirty years and resulting in the establishment of a new international order. These cycles correspond

respectively to: the Thirty Years' War (1618–1648) and the Westphalian system; the French Bourgeois Revolution and the Napoleonic Wars (1789–1815) followed by the Versailles system; and the two World Wars (1914–1945), which led to the emergence of the Yalta–Bretton Woods system. The study further suggests that a new systemic cycle may currently be unfolding, potentially heralding the emergence of a new world order.

Въведение

Историята на капитализма е история на експанзията, задвижвана от характерния за него стремеж към нарастване на капитала. Тази експанзия започва с откриването на Америка от Христофор Колумб през 1492 г., за да се стигне до днешни дни, когато капитализмът вече е овладял цялото земно кълбо. Тя обаче съвсем не е равномерен и линеен, а представлява цикличен процес, следващ една и съща логика на разширяване и последващо свиване. Периодите на експанзия на капитализма обикновено са свързани с наличието на хегемонна сила, която повече или по-малко успешно налага правилата на „играта“, поради по-голямата си икономическа, военна и културна мощ. Тези периоди се състоят от два етапа – първият е на материална експанзия, когато господстващата държава се превръща в лидер на най-новите технологични производства и търговията, последвани от период на финансова експанзия, когато тази сила започва да господства във финансовата сфера. Периодът на финансова експанзия от своя страна също се състои от два етапа – първият е на т.нар. сигнална криза, когато хегемонната държава преминава към господство на финансите, а вторият е на терминална криза, когато излишъците от предишния период на материална експанзия вече са изместени към други центрове на растеж. Резултатът е заместване на еднополюсния свят от многополюсен, което води до появата на претенденти за нейното място. Това от своя страна поражда периоди на повишена нестабилност в световната система, цикли на милитаризация и световни войни, появата на нова хегемонна сила и повторение на цикъла (Arrighi, 1994). При това всеки период е белязан от криза

на териториалните и нетериториалните организации, които са довели до експанзията на предшестващия стадий. На всеки етап има мощни процеси на дестабилизация и трансформация на държавата и появата на различни видове държави. Всеки цикъл се опира на различни равнища на развитие на технологиите и съответно на производителните сили, свързани с последователното разгръщане на четирите индустриални революции. Всеки един от тях завършва с цикли на милитаризация и световни войни, които допълнително стимулират технологичното развитие и пораждат ново преразпределение на света, пазарите, източниците на суровини и геополитическите зони на влияние. Тези цикли на милитаризация и световни войни са пряко свързани с развитието на технологиите, поради което на всеки следващ етап стават все по-разрушителни. Под световни войни тук се разбират войни не толкова между Великите сили, а войни между всички Велики сили и организирани около тях съюзни държави, от които се раждат нов системен порядък, свързан с нов световен ред и нова архитектура на световната сигурност.

1. Първата световна милитаризация и Тридесетгодишната война (1618–1648 г.)

Първите прояви на развитие на капитализма можем да открием в градовете държави в Северна Италия (Венеция, Флоренция и Генуа), където между XII и XV в. се разгръщат първоначалните форми на капитализма – търговски, банков и индустриален с появата на първите манифактури. Създават се първите търговски компании, които монополизират търговията в един огромен регион от Средиземно море до Скандинавските страни. Бурно развитие претърпяват морската търговия, текстилното производство, логистиката, медицината, изобретяват се нови счетоводни методи.

Към XV в. границите на материалната експанзия вече са изчерпани, което налага преход към финансова експанзия, когато печалбите започват да идват все по-малко от производство и търговия и все повече от финансови спекулации. Възникват

банкерската къща на Медичите и първите банкерски фамилии, появяват се нови финансови инструменти като двойното счетоводство и менителницата. Нуждата на европейските монархии от пари тласка към съюз италианските градове и владетелите на Испания и Португалия, което води до Великите географски открития и първата голяма експанзия на капитализма. Огромният приток на злато и сребро от новооткритите територии обаче предизвиква т.нар. революция на цените през XVI–XVII в., когато цените на стоките в различни части на Европа нарастват с между 400% и 600%.

Кризата и нарастващата финансиализация имат три основни следствия. Първото е свързано с промяната в идеологията с развитието на новите технологии, които ускорено започват да променят и отиващия си средновековен свят. През 1439 г. Йохан Гутенберг изобретява печатарската машина, която трансформира начините на комуникация и води до растящо търсене на книги, разпространение на нови идеи, а в крайна сметка и до възникването на протестантството с неговите дух и етика (Вебер, 1993). Благодарение на печатарската машина се появяват първите опити за масова пропаганда и се създават предпоставки за оспорване на монопола върху знанието на католическата църква. Важен етап от тези промени са знаменитите 95 тезиса, които Мартин Лутер закача на вратата на катедралата във Витенберг през 1517 г., като с това поставя и началото на Реформацията и последвалата я Контрареформация.

Второто следствие е свързано с нарастващия цикъл на милитаризация. Разгръщат се подобрения в корабоплаването, възникват каравели с триъгълни платна, по-здрави и големи кораби, способни за плаване на дълги разстояния, нови навигационни инструменти като компаса, които допълнително стимулират колониалната експанзия. Развива се металургичната промишленост, пряко свързана с производството на оръжия. Започва масовото внедряване на мускети и артилерия, на барут и муниции, а те правят остарели старите феодални военни стратегии и променят бойните тактики, намаляват ролята на рицарите и традиционната пехота, позволяват концентрацията на

власт и възникването на абсолютната монархия. Милитаризацията е допълнително стимулирана от появата на новите бойни кораби като тежко въоръжените с артилерия галеони, които стават основен инструмент за колониални завоевания и контрол върху морските пътища. Испания, Португалия, Нидерландия, а след това и Англия, разгръщат мощни морски флотилии. Оръжейните разходи за поддържане на разрастващите се армии и свързаната с тях бюрокрация стават все по-големи и водят например до това, че испанският владетел Филип II фалира цели четири пъти.

Третото следствие поражда т.нар. парадокс на сигурността, когато една страна се въоръжава, за да гарантира сигурността си, но това кара нейните съседи също да се въоръжават, което поражда спирала на ескалацията. Разгръща се реторика, много наподобяваща тази, която се използва днес. Императорът на Свещената Римска империя Фердинанд II налага през 1629 г. *Едикт за реституция на католическите земи*, а с него и необходимостта от усилено въоръжаване с аргумента, че оръжието му е дадено от Бога и мирът ще настъпи само чрез налагане на ред чрез сила (Wilson, 2009: 180-190, 220-240). Неговият първи пълководец Албрехт фон Валенщайн твърди, че „постоянната армия не е само за война, тя е за дисциплина и мир – чрез възпиране“ (Parker, 1996). Френският кардинал Ришельо посочва в документ от 1634 г., че „мирът се гради върху равновесието на страха“ (Church, 1973).

Промяната в идеологията, растящата милитаризация с нов тип много по-смъртоносни оръжия и политическата ескалация водят до първия световен конфликт в историята – избухването на Тридесетгодишната война (1618–1648 г.). Тя води до разпадането на средновековния ред и формирането на нова геополитическа система. Войната започва като религиозен конфликт между протестанти и католици, взима огромни жертви и прераства в борба за нов световен ред. Най-силно пострадала е Свещената Римска империя, която загубва между 20% и 40% от населението си, а династията на Хабсбургите в Австрия и Испания губи влиянието си. Войната завършва с Вестфалските мирни договори

от 1648 г., поставили началото на модерната система от държави, базирана върху идеята за суверенитета и баланса на силите, утвърждаваща неприкосновеността на вътрешните работи и религиозната свобода. Тези принципи първоначално се отнасят до държавите от Западна Европа, а останалият свят е разглеждан като алтернативна зона на поведение, в която принципите на цивилизованост не работят и така се оправдава колониалната експанзия. Официално е призната независимостта на нидерландските провинции, с което се поставя краят на генуезко-иберийския хегемонистичен цикъл и началото на нов хегемонистичен цикъл с водещата роля на Нидерландия в него.

2. Втората световна милитаризация, Френската буржоазна революция и Наполеоновите войни (1789–1815 г.)

Лидер във втория цикъл на материална и търговска експанзия е Нидерландия. След Тридесетгодишната война тя се превръща във водеща икономическа, търговска, морска, военна, политическа и културна сила. Страната разгръща широка мрежа от вятърни мелници, които служат не само за мелене на зърно, но и за рязане на дървен материал, отводняване на земи, добив на масло, синап, боя и хартия. Нидерландия изгражда една протоиндустриална икономика със силно разделение на труда и производство, насочено към износ. Тя притежава по-голям търговски флот от Англия, Франция и Испания, взети заедно, и през 1602 г. създава Източно-индийската компания, която монополизира търговията на Изток и се превръща в първата мултинационална корпорация, разполагаща със свои армия, флот и крепости. Макар и относително малка по население, Нидерландия разполага с най-мощния военен флот в Европа и най-добре организираната армия, щедро финансирани с печалбите от търговската експанзия. Образувана е Амстердамската фондова борса, на която се търгуват огромни суми, както и Амстердамската банка, която превръща холандския гулден в модел за стабилна валута и международни плащания. Появяват се модерни финансови инструменти, свързани с търговия с акции, държавни облигации и фючърси. Гарантирана

е религиозната свобода, което привлича свободомислещи хора от цяла Европа и води до разцвет на науката и изкуството благодарение на учени като Хуго Гроций, Хюйгенс, Спиноза, Рембранд, Ян Вермеер и др.

Огромната мощ на Нидерландия ѝ позволява да наложи своето господство предимно чрез икономически контрол, обвързване на останалите държави със система от търговски договори и доминация във финансовата сфера. Нейният период на експанзия през XVII в. се основава на превръщането ѝ в глобален търговски посредник и притежател на най-мощната търговска флотилия в света. Това ѝ дава контрол върху морските пътища чрез изграждането на сложна система от аванпостове. Основната част от стоките до Европа влизат чрез пристанищата в Амстердам и Антверпен, след което се разпределят към останалите европейски страни.

Към края на века възможностите за печалба от реалната икономика, свързана с производство и търговия, се изчерпват и излишните капитали ускорено се пренасочват към банковите услуги, облигациите, кредитите и други форми на финансови спекулации. Нидерландия става най-големият износител на капитал за европейските монарси и държава рентиер. Финансите губят връзката си с реалната икономика и се разгръщат процеси на финансиализация, от което в крайна сметка се възползва Великобритания.

През 1780-те години нарастващата финансиализация води до срив на доверието към кредитите и спекулативните дългови инструменти, предизвиквайки поредната икономическа криза. Резултатът от нея е, че Нидерландия окончателно губи позициите си на водеща световна сила. Финансиализацията има няколко основни следствия. Първото е свързано с това, че Франция и Великобритания започват да изпитват затруднения при изплащането на дълговете си към холандските банки. Силно пострадала е Източно-индийската британска компания, което принуждава Великобритания да вдигне данъците на американските колониалисти, задълбочава напрежението с колониите и това води в крайна сметка до т.нар. бостънско чаено

парти от 1773 г., до Декларацията за независимост от 1776 г. и последвалата я Война за независимост (1775–1783 г.). Аналогични процеси се развиват и във Франция, която вдига данъците на френските селяни, провокирайки допълнително социално напрежение, което води до избухването на Френската буржоазна революция от 1789 г. и последвалите я Наполеонов войни (1804–1815 г.), от които се ражда нов световен ред.

Второто следствие е свързано с началото на Първата индустриална революция през втората половина на XVIII в., получила силен тласък с изобретяването на парната машина от Джеймс Уат през 1774 г., а с нея и на основния енергиен източник. Това води до разгръщането през следващите десетилетия на огромна мрежа от железопътни линии и до появата на парахода. Пространството все повече започва да се свива, което стимулира търговията и движението на растящо количество хора и стоки по планетата, а производството започва да расте с непознати в историята темпове.

В този изпълнен с бурни промени период подобренията в книгопечатането създават предпоставки за появата и разпространението на вестниците. То става стимул за разпространението на грамотността в Западна Европа. Появяват се все повече образовани и информирани хора, които скъсват със старите, все още доминиращи, феодални порядки. В своя бестселър от 1962 г. „Структурни изменения на публичността“ Юрген Хабермас описва ролята на кафенетата и четенето на вестници като фактор за развитието на онази критическа и информирана публика, която става факторът за дълбоките политически трансформации в Европа (Хабермас, 1995). Поражда се феноменът обществено мнение и разпространението на идеите на Просвещението, ключови от които са обосноваването на необходимостта от народно-демократично управление и разделение на властите. Създават се условия за обединение на големи групи хора и изграждане на нациите чрез формирането на общи писменост, език, история, традиции, култура и първите общонационални образователни системи. Вестниците достигат до много по-широка публика и това прави възможна масовата

пропаганда, служеща за мобилизация на народна и за заклеймяване на враговете. Става възможно масовото демонизиране на политическите противници чрез карикатури, хиперболи и възникването на феномена, който днес наричаме фалшиви новини. В самото начало на Френската буржоазна революция чрез вестници, прокламации, речи и пропаганда войната започва да се представя като инструмент за освобождение, за налагане на мир и ред. Робеспиеровата реторика в Националния конвент залага на твърдения като това, че „мирът не може да бъде сключен с тирани – той се постига само чрез победата на свободата“ (Plon, 1841: 272), а във вестниците се срещат твърдения, че „където стъпи кракът на свободния войник, там повече няма да има друг господар освен народа“ (Hébert, 1793). Наполеон прокламира пред италианската армия: „Вие сте войници на свободата. Вие ще донесете на угнетените народи законите на републиката и правата на човека.“ (Bonaparte, 1858: 519), а пропагандата във вестниците твърди, че „французите не водят война за територия, а за ред, законност и мир.“ (Le Moniteur Universel, 1800).

Третото следствие е разгръщането на нов цикъл на милитаризация, свързан с увеличаването на разходите за отбрана, изграждането на професионални армии, флотове, логистични вериги, военни бюрокрации. Великобритания изгражда манифактура в корабоплаването, което я превръща в основната морска сила, а Франция при Колбер строи най-голямата военна манифактура, което засилва нейната континентална мощ. Целият XVIII в. е белязан от ескалиращо военно напрежение, намерило израз във Войната за испанското наследство (1701–1714 г.), Войната за австрийското наследство (1740–1748 г.), Седемгодишната война (1756–1763 г.), Американската война за независимост (1775–1783 г.). Всички те пораждат необходимостта от увеличаване на разходите за въоръжаване, което от своя страна води до тежки финансови загуби и нарастване на дълговете. Оръжията се стандартизират и усъвършенстват, артилерията става по-мощна, мобилна и точна,

изграждат се професионални армии, възприемат се нови военни тактики.

В резултат на кризата, милитаризацията и растящите възможности за пропаганда през 1789 г. започва Френската буржоазна революция и с нея нов около тридесетгодишен цикъл войни, завършил с поражението на Наполеон през 1815 г. и възхода на Великобритания като новата световна сила. Опустошенията от войните са гигантски. По различни оценки между 4 и 6 млн. души губят живота си, а докато Наполеон воюва в Европа, Великобритания успява да се индустриализира и да утвърди морското си господство. Това я превръща във водещата световна сила.

В резултат на Наполеоновите войни през 1806 г. Свещената Римска империя се разпада. Въпреки че борбите за републиканско управление не постигат изцяло целите си и след тях властта на монархиите в възстановена, много по-мощно започват да се утвърждават антмонархическите и революционните идеи сред широки маси от населението. Това налага необходимостта от формиране на нов световен ред. Той е утвърден на Виенския конгрес през 1815 г. и създава ред и равновесие в отношенията между Великите сили чрез създаването на буферни и неутрални държави. Утвърждава се идеята за баланса на силите, според която не трябва да се допуска нито една държава да доминира над останалите, а Великите сили се задължават да се срещат и да търсят мирни пътища за решаване на конфликтите помежду си.

3. Третият цикъл на милитаризация и двете световни войни (1914 и 1945 г.)

С края на Наполеоновите войни Великобритания затвърждава лидерството си пред останалите страни, превръщайки се в най-голямата колониална империя в историята. Тя владее една четвърт от световната суша, управлява около двадесет процента от световното население и не без основание се описва като „империята, над която слънцето никога не залязва“. Тя става водеща и във военно, културно и икономическо отношение. Благодарение на това, че успява да извърши

индустриалната революция преди останалите държави, Великобритания става икономически най-мощната световна сила. Тя е „фабриката на света“, производител и износител на основните стоки като текстил, машини, стомана, въглища. Изгражда най-могъщия и модерен флот, който ѝ гарантира търговската доминация, контрола над търговските пътища и колониите. Всичко това ѝ осигурява глобално политическо влияние. Благодарение на експлоатацията на Индия и Южна Африка Великобритания успява да погаси задълженията си към холандските банки. Тя ѝ помага да наложи своята културна и идеологическа хегемония над останалите и дори днешното глобално влияние на английския език е резултат от разпространението му в колониите още през XIX в. Във Великобритания се популяризират и най-прогресивните за времето си идеи, които придобиват влияние и в останалия свят – за либерализма и парламентаризма, конституционната монархия, парламентарната демокрация и свободния пазар, а британците оправдават колониалната си експанзия с идеята, че носят цивилизованост и прогрес на изостаналите народи.

В началото на XIX в. Великобритания все още води силно протекционистична политика с цел да защити производството си от външна конкуренция, но в средата на века вече се чувства достатъчно силна. Така с отмяната на забраната за износ на промишлено оборудване през 1842 г. и на „житните закони“ през 1846 г. предприема курс към либерализация на световната търговия. Нейната обосновка се търси в идеите за сравнителните предимства на Адам Смит и Дейвид Рикардо, според които от свободното международно разделение на труда печелят всички, тъй като то позволява на всяка една страна да се специализира в производството и износа на онези стоки, които може да произведе при сравнително по-ниски спрямо конкурентите си разходи. На практика обаче тези идеи обслужват в най-голяма степен Великобритания. Тя обвързва останалите страни в една международна търговска система, от която печели поради по-високата конкурентоспособност на икономиката си и на английските промишлени стоки, които заливат чуждите пазари. В

същото време в страни като САЩ и Германия започва да се формира схващането, че сравнителните предимства не са статични. Именно индустриализацията ги прави динамични и те могат да се местят от една държава в друга. Затова там продължава традицията на протекционизъм, развита в „Доклада по темата за производствата“ на Александър Хамилтън, изнесен пред американския Конгрес през 1791 г. В Германия пък силно влияние има немската историческа школа.

Макар световната икономика да се радва на стабилен разцвет за един период от около четвърт век, през 1870-те избухва Дългата депресия (1873–1896 г.). Тя започва с краха на Виенската фондова борса и поставя началото на период на продължителна икономическа нестабилност, свързан с фалити на банки, железопътни компании и фабрики, масови съкращения, спад в печалбите, инвестициите и работните заплати, предизвикващи стачки, бунтове и засилване на социалистическите движения през този период. Много страни като Германия, Франция и САЩ увеличават протекционистките мерки, докато Великобритания се придържа към принципите на свободната търговия чак до Първата световна война.

Дългата депресия бележи началото на „сигналната криза“ за хегемонията на Великобритания, която от лидер в производството и търговията започва да се превръща в лидер на световните финанси, но терминалната криза настъпва едва с Голямата депресия (1929–1933 г.). След нея става все по-видимо, че позицията на световен хегемон се измества към САЩ. Настъпва етапът на финансиализация и Британската империя става основен снабдител с капитали за останалия свят. Тя вече печели не от индустриалното производство и от износа, а от лихви, дивиденди и финансови услуги. Лондонското Сити се превръща в център на световните финанси. Отрицателният търговски дефицит на Обединеното кралство се финансира от положителния платежен баланс на страната, идващ от репатрираните лихви по отпусканите заеми.

Кризата и финансиализацията имат две важни следствия. Първото е свързано с изместването на Великобритания от САЩ и

Германия, които в края на XIX и началото на XX в. започват да я изпреварват по индустриално производство. Това се дължи във висока степен на разгръщането на Втората индустриална революция там, докато Великобритания загърбва развитието на новите технологии и производства за сметка на развитието на финансите. Тази индустриална революция се опира на електричеството, двигателите с вътрешно горене, автомобила, конвейера, индустриалната химия, инфраструктурата от модерни магистрали, радиото, телефона, а след Втората световна война – на ядрената енергия и разпространението на телевизията. Това дава предимство на САЩ и Германия, които усилено инвестират в най-новите технологии. Така например през 1870-те години Великобритания произвежда около 32% от стоките в света, САЩ около 23% и Германия около 13%, а в навечерието на Първата световна война през 1913 г. САЩ вече са излезли на първо място с 32-35%, следвани Германия с 15-16%, докато Великобритания изостава на трето място с около 14% (Maddison, 1995). Проблемът е, че докато Великобритания представлява огромна колониална империя, САЩ и Германия се нуждаят от суровини и пазари за възходящите производства. През 1914 г. напрежението между тях избухва в най-мащабния конфликт в познатата ни човешка история дотогава – Първата световна война. Но окончателното си решение този конфликт намира едва с деколонизацията и установяването на нов световен ред през 1945 г.

Второто следствие е свързано с новия цикъл на милитаризация, който се разгръща към края на XIX в. в резултат от кризата и последвалата я финансиализация на световната икономика. Възникват икономически конфликти, които прерастват във военни и допълнително стимулират нарастващата милитаризация – Фашодската криза (1898 г.) и Мароканската криза (1905 г. и 1911 г.), Руско-турската война (1877–1878 г.) и Руско-японската война (1904–1905 г.), Анексията на Босна и Херцеговина през 1908 г. и Балканските войни (1912–1913 г.). Те подготвят почвата за избухването на двете световни войни. Този цикъл на милитаризация също се опира на технологиите на Втората индустриална революция, които увеличават капацитета

за производство на оръжия и на индустриализацията започва да се гледа като на гарантираща военното могъщество и сигурността на една страна. Те са свързани с появата на бойните самолети, танковете, подводниците, картечните, химическите оръжия, модерната тежка артилерия, самолетоносачи, огнехвъргачки, гранати и миномети, радари, ракети и ядрени оръжия, които променят военните тактики и в крайна сметка водят до най-опустошителния конфликт в досегашната човешка история, започнал през 1914 г. и намерил своето решение едва през 1945 г. Наред с това се разгръщат новите, основани на електричеството информационно-комуникационни технологии на Втората индустриална революция като радиото, киното, грамофона и по-късно телевизията, които имат централизиращ ефект поради способността им да предават информация от типа „един към много“. Това позволява формирането на масови медии, масови общества, масови партии, масови демокрации и колективни национални идентичности, масови армии и масова пропаганда с цел масова мобилизация на населението. Става възможно отправянето на централизирани политически послания, които не се различават съществено от онези, които чуваме днес. Адолф Хитлер заявява, че „Германия иска само сигурност за своето бъдеще. Нашите врагове са тези, които ни тласкат към въоръжаване“ (Hitler, 1939), Рузвелт казва, че САЩ трябва да бъде „големият арсенал на демокрацията“ (Roosevelt, 1940). Ленин оправдава използването на насилие за революционни цели и заявява пред Общоруския централен изпълнителен комитет през 1917 г., че държавата е институция, създадена за упражняване на насилие и чрез нея трябва да бъде организирано насилие в интерес на народа, а Сталин твърди, че „Ако някой външен министър започне да защитава до смърт мирна конференция, можете да бъдете сигурни, че правителството му вече е поръчало нови бойни кораби и самолети“ (Stalin, 1953).

Този цикъл на нарастващи милитаризация и конфликти между Великите сили води до избухването на Първата световна война през 1914 г., но намира своето разрешение едва през 1945 г. с края на Втората световна война. „Цената“ му е около сто

милиона жертви, деколонизация и установяване на нов световен ред с водещата роля на САЩ в него. Геополитическите основи на този нов световен ред са поставени на Ялтенската конференция през 1945 г., а в Бретън-Уудс през 1944 г. са създадени институциите на новия икономически ред – МВФ, Световната банка, ГАТТ (Генералното съглашение за тарифите и търговията, чийто правоприменник е Световната търговска организация) и златно-доларовият стандарт, чрез които САЩ осъществява глобално си господство много по-ефективно, отколкото Великобритания преди това.

4. Четвъртият цикъл на милитаризация и рисковете от нова световна война

След края на световните войни Европа и Русия са сринати, докато войната се оказва изключително ползотворна за американската икономика. След нея САЩ се превръщат най-мощната в политическо, икономическо, военно и културно отношение страна в света. Те произвеждат половината от световния БВП, превръщат американския долар в световна резервна валута и реализират плана „Маршал“, с който поставят Европа под своята икономическа зависимост. На 4 април 1949 г. под тяхно ръководство е създадена НАТО, с което Европа е поставена под американска зависимост и по отношение на сигурността.

Поради по-голямата конкурентоспособност на своята икономика САЩ бързо се превръщат в радетел за свободна търговия и още на първата среща на ГАТТ успяват да намалят митата на 6%, което им позволява да осъществяват своето господство чрез свободния пазар и рентата, която получават от него. След войната САЩ са най-мощната във военно отношение държава, разполагаща със стотици военни бази по целия свят и оглавяваща най-мощния военен съюз в историята. Те успяват да наложат своята културна хегемония посредством киното, разпространението на идеите за демокрацията, човешките права и свободния пазар, чрез т.нар. „социологическа пропаганда“ на американския начин на живот чрез поп културата, модата и

масовите медии. САЩ стават безспорен технологичен лидер и осъществяват стратегии на „брейн дрейн“, чрез които привличат най-добрите кадри от целия свят. До 1989 г. американската хегемония е оспорвана само от СССР и съюзните му държави от Източна Европа, но те не успяват да се превърнат в притегателен център за останалите и с разпада на системите на държавен социализъм хегемонията на САЩ вече не е оспорвана от никого. Те започват да действат като глобален законодател, шериф, прокурор и съдия, чието поле на действие е цялата планета.

В началото на 1970-те години избухва петролната криза, в резултат на която САЩ се преориентират от производство към финанси и с това се поставя началото на поредния цикъл на финансиализация на световната икономика. Разгръщат се процеси на стагфлация, цените на петрола се покачват рязко, САЩ са изправени пред натиска на нарастващите разходи за Виетнамската война.

През 1971 г. Ричард Никсън обявява едностранното изтегляне на САЩ от системата на златно-доларов стандарт, а през 1976 г. е подписано Ямайското съглашение, с което окончателно се преминава към плаващ курс на валутите. В резултат на това финансовите услуги, свързани с банки, инвестиционни фондове, валутни пазари, акционерни дружества, нарастващо количество дългови инструменти, застраховки и деривативни ценни книжа започват да генерират по-голям дял от БВП в сравнение с реалните производство и търговия. Все повече започват да се търгуват вероятности, марки, престиж и все по-малко реални активи, което поражда необичайна нестабилност на световната икономика. Наблюдават се дерегулация на пазарите, растяща комодификация на всички сфери на социалния живот, а болниците, училищата, университетите, библиотеките, общините започват да работят за печалби, а не за задоволяване на потребностите на населението от обществени услуги. Стига се до стагнация на доходите, увеличаване на бедността и неравенствата, все по-чести финансови кризи – в Латинска Америка (Мексико, Бразилия, Аржентина) през 1980-те и 1990-те години, Азиатската финансова криза (1997–1998 г.), руският

дефолт от 1998 г., дот-ком балонът (2001–2002 г.), за да се стигне най-накрая до „терминалната криза“ на господстващия режим с разгръщането на Глобалната финансова криза от 2008 г.

Финансиализацията на капитализма от 1970-те години насам дава тласък на нов технологичен етап в резултат от разгръщането на Третата индустриална революция, свързана с нарастващата конвергенция между компютрите и телекомуникациите, прераснала в следствие на кризата от 2008 г. в Четвърта индустриална революция, при която развитието на компютърните алгоритми извежда на преден план изкуствения интелект и той започва да се внедрява навсякъде и във всичко, водейки до ускорена автоматизация на растящо количество процеси. Така се създават предпоставките за появата на нов тип „умни оръжия“, свързани с изкуствения интелект, големите данни, кибер оръжията, биотехнологиите, квантовите технологии и роботите, които в много от случаите действат автономно от човека и ще предопределят войните на настоящето и бъдещето. Възникват автономни оръжейни системи, типични примери за които са т.нар. дронове убийци, автономни наземни, водни и подводни роботи, които не само анализират обстановката и събират разузнавателна информация, но и вземат автономни и без човешка намеса решения за живота и смъртта на огромен брой хора. Чрез алгоритмите на изкуствения интелект командните центрове, които анализират данни, са в състояние да вземат решения в реално време и прогнозират възможните действия на противника във всяка една ситуация. Обвързването на всичко и всеки чрез дигитални мрежи от данни поражда нови военни тактики, свързани с кибератаки на инфраструктура – електропреносни мрежи, болници, държавни учреждения, саботаж на енергийните мрежи и информационни операции по манипулиране на общественото мнение чрез социални медии, алгоритми, контрол, цензура, дезинформация и „фалшиви новини“. Нарастват рисковете от генетични оръжия и нови патогени, атакуващи човешкия организъм, а пандемията от „Ковид-19“ е доказателство само за една малка част от щетите, които те са способни да нанесат. Повсеместното внедряване на

големите данни и алгоритмите на изкуствения интелект увеличава рисковете от постоянен надзор и контрол върху човешките възприятия и поведение. Създават се усъвършенствани свръхзвукови ракети, които са в състояние да поразят всяка точка на планетата в рамките на няколко минути преди някой изобщо да може да реагира. Разгръща се понятието „революция във военното дело“, с което се описват ускорените промени в оръжията и начините на водене на война в резултат от технологичния напредък, пренаписващ военните доктрини, тактики и стратегии (Bartosiak, 2009).

Второто много важно следствие от кризата от 1970-те години е, че докато САЩ се превръщат в лидер в глобалните финанси, излишъците от предишното натрупване в индустрията и търговията се преместват към други държави, предимно към Югоизточна Азия и в частност към Китай. Те успяват ускорено да се индустриализират, докато капиталистическият център претърпява процес на деиндустриализация. Възникват нови полюси на силата и Китай започва да изпреварва САЩ по все повече показатели – БВП по паритет на покупателна способност, брой патенти, учени, инженери, висшисти. Китай е водеща страна в разработката на изкуствения интелект, роботите, автономните превозни средства, 5G мрежи, електрическите превозни средства, зелената енергия, автоматизацията на индустрията, квантовите технологии, дроновете. През 2014 г. Китай успява да задмине САЩ по БВП на покупателна способност и се превръща в първата индустриална сила в света. През 2023 г. той създава 31,6% от световното индустриално производство, докато САЩ остават на второ място с 15,9% (Safeguard Global, 2024). Наред с това Китай е най-големият износител на стоки, като през 2024 г. неговият износ възлиза на 3,58 трлн. долара, докато САЩ са най-големият вносител с внос на стойност 3,36 трлн. долара (WTO, 2024). Парадоксално е, че дори американските знамена на митингите, с които Доналд Тръмп, спечелил президентските избори в САЩ с лозунга „Да направим Америка отново велика“, носеха етикети „Произведено в Китай“.

Китай се превръща в най-мощната икономика, докато Русия изгражда най-мощната армия в света и заедно те образуват глобален съюз, който става гигантско предизвикателство за хегемонията на западния свят. Организации като ШОС и БРИКС вече активно се намесват в световните дела и делът на БРИКС в световния БВП по ППС през 2024 г. възлиза на 33,76% (този на Г7 е 29,08%). След приемането на нови девет държави в началото на 2025 г. той вече създава 41% от световния БВП и в него живее близо половината от световното население (Norton, 2024).

Технологичната революция и промяната на ролята и мястото на основните глобални сили закономерно водят до третото следствие, свързано с технологичната надпревара – растящата милитаризация. Нейните корени можем да проследим още от 1990-те години с войните в Босна и Косово, след това през войните в Чечня, Ирак, Афганистан и Сирия, до избухването на конфликта между Русия и НАТО в Украйна в началото на 2022 г. От Украйна, през Тихия и Индийския океан, до Северна Африка и Близкия изток се разпалват огнища на напрежение. В Тихия океан се създава АУКУС като военна организация, насочена срещу Китай. В ЕС се говори за европейско НАТО, което трябва да бъде изправено срещу Русия, а милитаризацията и конфронтацията във връзка с Украйна достигат заплашителни нива. Русия, Китай, Северна Корея и Иран сключват съвместни споразумения за взаимопомощ в случай на война. В Близкия Изток напрежението между Израел и мюсюлманския свят се натрупва с ускорени темпове. Между Индия и Пакистан винаги могат да избухнат военни конфликти, а на Балканите също е възможно да бъде провокиран нов конфликт. От кризата от 2008 г. насам се наблюдава постоянно увеличаване и на военните разходи. За САЩ увеличението е с 43% и техните разходи за въоръжаване представляват 37% от глобалните военни разходи за 2024 г., в Русия увеличението е със 157%, в Китай със 173%, а в ЕС с цели 247% (SIPRI, 2025).

Четвъртото следствие е свързано с радикалната промяна в пропагандата като резултат от внедряването на технологиите като изкуствен интелект, големи данни, автоматизация, интернет на

нещата, разширена и добавена реалност. Така например дигиталните следи, които хората и групите оставят навсякъде, са обект на алгоритмични анализи, които анализират психологията на потребителите на основата на техни харесвания, споделяния, коментари и позволяват създаване на персонализирани послания в зависимост от техните предпочитания. Скандалът с Cambridge Analytica през 2016 г. представляваше първият мащабен пример за това как могат да бъдат манипулирани избори чрез таргетирани послания и персонализирана политическа пропаганда. Появяват се армии от ботове и тролове, които разпространяват автоматично пропагандни съобщения и фалшиви новини. Системи за машинно обучение следят в реално време реакциите на потребителите и адаптират посланията си. Огромно развитие получиха т.нар. дийп фейк технологиите, свързани с алгоритми, които могат да създават изкуствени имитации на всичко. Така лъжата стана неразличима от истината. Алгоритмите на изкуствения интелект милитаризират пропагандата и водят до епохата на пост-истината, в която всичко става възможно. Войната става мир, свободата става робство и невежеството става сила, както прогнозира Джордж Оруел в своята антиутопия „1984“. Както Хитлер заявява през 1938 г. в навечерието на Втората световна война, „като любител на мира, аз се стремях да създам за германския народ такава армия и такива боеприпаси, които да убедят и другите да търсят мира“¹, така на 11 март 2025 г. в реч пред Европейския парламент ръководителят на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен твърди: „Крайно време е да създадем един Европейски съюз на отбраната, който да гарантира мира на нашия континент чрез единство и сила.“ (European Commission, 2025).

Разгръщането на тези процеси се превръща в заплаха за установените след 1944–1945 г. световен ред и световна архитектура за сигурност. Днес светът се характеризира с

¹ Репликата е от реч на Адолф Хитлер произнесена на 6 ноември 1938 г. във град Ваймар, в която той представя милитаризацията а Германия като средство за постигане на мир, докато на практика се подготвя за агресивни действия. Достъпна е на адрес https://hitlersspeeches.blogspot.com/2016/11/weimar-speech-of-november-6-1938.html?utm_source=chatgpt.com.

увеличаваща се нестабилност. ООН се оказва неспособна да изпълнява функциите си и да гарантира мира. Голяма част от международните договори, гарантиращи сигурността, са суспендирани и нарушаването на международния правов ред се превръща в норма. Доларовата доминация е изправена пред стремежите на Глобалния юг, обединен в голямата си част в БРИКС, да премине към международни разплащания с алтернативни валути. Раздутата в резултат на финансиализацията световна финансова система е на прага на епохални промени. Световната търговска организация все по-малко успява да наложи международните търговски правила, което стана особено видно със санкциите срещу Русия и с преустановяването на американските вноски към организацията през 2025 г.

САЩ губят позициите си на световен хегемон и все повече им се налага да се съобразяват с другите две глобални сили, Китай и Русия. Променят се международни съюзи и доскорошни врагове се превръщат в приятели, а доскорошни приятели във врагове. Всички видове заплахи нарастват и все повече държави се опитват да се оградят от тях. Количествените натрупвания водят до качествени изменения и те рискуват да предизвикат взрив, който да бъде в непознати в световната история мащаби и със също толкова мащабни последиствия.

Заклучение

Тази статия представлява опит за създаване на модел, чрез който да бъде анализирано миналото с цел да бъде разбрано настоящето и на основата на определена циклична повтораемост да бъде видяна алтернативата на бъдещето. Разкрити са няколко големи цикъла на милитаризация като резултат от много по-големи цикли на развитието на капиталистическата система от XVI в. насам. Те показват как капиталистическата система последователно преминава през етапи на финансиализация, кризи и търсене на изход от тях в новите технологии, растяща милитаризация и световни войни, от които се поражда нов световен ред. Разкривайки тези тенденции можем да прогнозираме, че капитализмът отново преминава през подобен

цикъл и отново търси изход от него в технологиите и милитаризацията, а това носи риск от избухването на нов световен конфликт, който може да се окаже гибелен за човечеството поради гигантския напредък в разработките на все по-опустошителни оръжейни системи днес.

През последните няколко столетия човечеството изживя безпрецедентен технологичен, но не и морален напредък. Това създава нови рискове за него и пътеката, по която то е тръгнало в момента, обещава да го изведе на същото място, на което го е извеждала и преди. Дали това ще се случи, или човечеството ще завие по друга пътека и ще промени завършващия етап от цикъла, зависи само и единствено от същото това човечество. А да не забравяме, че на хоризонта се задава друга опасност, свързана с развитието на изкуствения интелект, и е много вероятно в един момент да се окаже, че много неща ще престанат да зависят единствено от човешките решения и действия.

Библиография:

Вебер, М., (1993). Протестантската етика и духът на капитализма. София: „Хермес-7“.

Хабермас, Ю., (1995). *Структурни изменения на публичността: Изследвания върху една категория на буржоазното общество*. Прев. [от нем.] Стилиян Йотов. София: Център за изследване на демокрацията: Унив. изд. Св. Климент Охридски.

Arrighi, G., (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. Verso.

Bartosiak, J. (2019). *The Revolution in Military Affairs*, In: JPF, (Available at: <https://geopoliticalfutures.com/the-revolution-in-military-affairs/>), [Accessed: May 23, 2025].

Bonaparte, N., (1858). *Correspondance de Napoléon Ier publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*, vol. 1. Paris: Imprimerie Impériale.

Church, W., (1973). *Richelieu and Reason of State*, Princeton University Press.

European Commission. (2025). *Speech by President von der Leyen at the European Parliament Plenary joint debate on European Council meetings and European Security*. (Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_25_739), [Accessed: May 25, 2025].

Hitler, A. (1939). *Address to the Reichstag*, 1 септември 1939 г. Wikisource.

Jacques-René, H., (1793). *Le Père Duchesne*, № 288. Consultable via les Archives Nationales de France ou Gallica, Bibliothèque nationale de France.

Le Moniteur Universel., (1800). *L'édition officielle du 3 décembre 1800*. Paris: Imprimerie de la République, Numérisé par la Bibliothèque nationale de France.

Maddison, A., (1995). *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. Paris: OECD.

Norton, B. (2024). *BRICS expands with new partner countries. Now it's half of the world population, 41% of global economy*. (Available at: <https://geopoliticaconomy.com/2024/12/25/brics-expands-9-partner-countries-population-economy/>), [Accessed: May 23, 2025].

Parker, G., (1996). *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*.

Plon, H., (1841). *Réimpression de l'ancien Moniteur. Réimpression de l'ancien Moniteur, seule histoire authentique et inaltérée de la Révolution française*, tome 13. Paris.

Roosevelt, F. D. (1940). *The Arsenal of Democracy*. Radio address, December 29, 1940.

Safeguard Global. (2024). *Top 10 manufacturing countries in the world in 2024*. Published at Safeguard Global, (Available at: https://www.safeguardglobal.com/resources/blog/top-10-manufacturing-countries-in-the-world/?utm_source=chatgpt.com), [Accessed: May 23, 2025].

SIPRI. (2025). *Stockholm International Peace Research Institute Military Expenditure Database*. (Available at: <https://www.sipri.org/databases/milex>), [Accessed: May 23, 2025].

Stalin, J., (1953). *130 Joseph Stalin Quotes That Reflect His Thoughts On Freedom, Power, War And More*, Available from: (Available at: <https://www.wisdomly.net/joseph-stalin-51.php>), [Accessed: May 23, 2025].

Wilson, P., (2009). *Europe's Tragedy: A History of the Thirty Years War*, Oxford University Press.

WTO. 2024. *World Trade Statistics: Key Insights and Trends in 2024*. (Available at: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/world_trade_statistics_e.htm), [Accessed: May 23, 2025].

ВТОРА ЧАСТ

ДОНАЛД ТРЪМП, РАЗПАДАНЕТО НА ЕВРОАТЛАНТИЗМА И ПРОМЕНИТЕ В СИГУРНОСТТА НА ЕС И БЪЛГАРИЯ

TRUMP, THE DISSOLVING OF EURO-ATLANTICISM AND CHANGES IN THE SECURITY OF THE EU AND BULGARIA

Чл. – кор. проф. Васил Проданов

*Българска академия на науките
Тракийски научен институт към СТДБ*

Summary: *The article develops the thesis of the crisis of globalized neoliberal capitalism under American hegemony, which began with the economic crisis in 2007-2008, accelerated by the Covid-19 pandemic, the economic, demographic, technological rise of China and Southeast Asia, the wars in Ukraine, Gaza and numerous other conflicts changing world geopolitics. This process accelerated and led to a tendency to divide the Euro-Atlantic West of the USA and the EU into independent blocs with the arrival of Trump 2.0 in the USA. This is happening in parallel with the accelerated technological development and the development of a “global risk society”, leading to a growing orientation of countries towards different security strategies, including increasing risks of wars and an accelerated increase in defense spending worldwide. The tendency is to form four security architectures. The first is that of the USA, which is aimed at the reindustrialization of America, economic nationalism and protectionism, trade wars, territorial claims to Canada, Gaza, Greenland, reduction of state spending in all areas except defense. The second security architecture is that of the EU, which is creating an independent version of military security and the allocation of funds for this purpose is more important than other forms of security. The third security architecture is that of China, which has made security in all areas – territorial, energy, information, resource, nuclear, space, biological, provision of water resources, etc. – the center of its policy. The fourth architecture is that of Russia, in which military and territorial security are particularly important, due to the West’s strategy of NATO’s advance towards its borders. In this context, three*

scenarios have been formulated within which the EU's security can unfold – in the Chinese multipolar globalized world of “shared destiny”; in a new bipolar world; of a multipolar conflict world with the rise of nationalisms and different versions of wars.

Системната криза, започнала от финансовите сътресения през 2007–2008 г., трансформира глобалния неолиберален капитализъм. В момента той е в процес на ускорен исторически преход. Характерно за такива периоди е рязкото нарастване на несигурността във всички сфери. Още през 90-те години на XX в. се появи идеята, че днес живеем в „глобално рисково общество“ (Бек, 2001). Ежегодно най-различни организации публикуват изследвания за предстоящите глобални нови и нови рискове. Поликризисността и нарастващите рискове при съвременния неолиберален капитализъм, които изострят рязко проблемите за сигурността, разширяват непрекъснато понятието за сигурност и водят до създаване на различни програми за неговото адаптиране към различни социални системи и подсистеми. Това води до създаването на нови и нови институции и стратегии за сигурност – продоволствена сигурност, енергийна сигурност, сигурност на веригите за доставки, като между тях съществува синергия, т.е. процес на взаимовръзка и взаимно засилване.

Всичко това е свързано с три основни фактора:

(1) експоненциалност на промените, при което неща, които някога са ставали за векове, сега стават за дни, а скоростта на промяна прави нестабилни всички социални системи и изисква непрекъснати прогнози, реакции, регулации и т. н.;

(2) глобалната конвергенция – рязко обвързване на света и възможности бързо да се въздейства върху всеки и всичко от всяка точка на света;

(3) подривност на промените, свързана с това, че ускорено възникват и изчезват технологии, отрасли, продукти,

организации, професии, нови знания, които правят излишни и водят до изчезване на предходните такива.

Всичко това създава неравновесни системи и вероятност малки промени да доведат до непредвидени значими следствия.

Тези базисни условия засилват неочакваните геополитически сътресения и събития. Това е причината и за сериозните пукнатини в евроатлантическия Запад, който десетилетия наред беше възприеман като непоклатимо единство между САЩ и западноевропейските държави (Европейския съюз). По време на първия си мандат (2017 –2021) Доналд Тръмп твърдеше, че ЕС е враг на САЩ, по-лош от Китай. В началото на втория си мандат още на първото заседание на своето правителство той заяви: „Вижте, нека бъдем честни, Европейският съюз беше създаден, за да прецака Съединените щати. Това е целта му и те свършиха добра работа в тази насока“, т.е. отново обяви ЕС за изначално вредна за САЩ организация, на която обаче досега не са реагирали както подобава. Тази негова нагласа не е случайна. САЩ по начало гледат на ЕС като на потенциален съперник, но дълго време не реагират открито, защото подкрепата му е нужна за при овладяването и реакцията на други рискове, които са били разглеждани като по-важни. Така е по времето на студената война със СССР. След разпадането на СССР има един начален период, през който ЕС се разглежда като не толкова необходим за САЩ. Ще дам примера за американския проект, свързан със сигурността и разделянето на Европа. Това е моя лична история от 1992 г., когато бях гост професор във Вашингтон. Посетих Центъра за стратегически и международни изследвания на Бжежински, тъй като един от тогавашните български политици ме бе помолил да разговарям с него за съвместни проекти. Бжежински го нямаше, но ме прие неговият заместник Януш Бугайски, работил преди това в Агенцията за международно развитие и Министерството на отбраната на САЩ. Поговорихме около час. Впечатли ме голяма карта на Европа, закачена на една от стените в кабинета му, с това, че в нея не можех да открия коя държава къде се намира. Попитах го каква е

тази карта, а той отговори: „Това е един от проектите, по които работим – Европа разделена на 200 малки държави“. Попитах го защо мисли, че ще има такова разделение, а той отговори, че повече няма нужда от единна Европа.

През 1994 г. излезе обаче знаковата книга на Збигнев Бжежински „Извън контрол. Глобалната бъркотия в навечерието на XXI век“ (Бжежински, 1994). В нея той показва, че при изчезването на предходната биполярна система са започнали множество конфликти на различни места и е нужно някой да контролира процесите и да спре „глобалната бъркотия“, за която той говори. И САЩ, и НАТО се насочиха в тази посока. ЕС се разглеждаше като необходим за тази цел.

С началото на войната в Украйна през февруари 2022 г. започна етап на проксивойна на Западна Европа и САЩ срещу Русия с налагане на стотици санкции срещу нея, включително и поставяне под контрол на милиарди руски активи. Очакваше се това да доведе до упадък и отстъпление на Русия, но Русия се преориентира към разширяване на икономическите, военните и политическите отношения с партньорите си в Азия, Африка, Латинска Америка и не само не рухна от войната, а дори ускори икономическото си развитие. Обратният ефект от санкциите срещу Русия е нарастването на броя държави, желаещи да се присъединят към БРИКС като алтернатива на съюзите, в които са включени САЩ и страните от ЕС. По същото време, както и в десетилетията преди това, Китай неотклонно следва своя възходящ път на икономическо развитие. Делът на САЩ в световната икономика през 1999 г. е 21% от световния БВП по паритет на покупателна способност, но през 2024 г. пада на 15%. Този на Китай нараства от 4.4% през 1993 г. до 19.1% през 2024 г., а на Индия за този период се увеличава от 3.3% на 8.2%.

От началото на 2025 г., с повторното си идване на власт, президентът Тръмп рязко промени вътрешната и международна политика на САЩ, ориентирайки се към развитие на икономическата и технологическата мощ на страната за сметка на ограничаване на разходите във всички други сфери и особено за

международни съюзници и цели. Започнаха да се разгръщат алтернативни архитектури на сигурността на САЩ, ЕС, Китай и Русия. Различието е особено видимо между тази на Тръмп и тази на Европейския съюз, което в много отношения ги превръща от съюзници в конкуренти и противници.

Каква е визията за архитектурата на сигурност на Тръмп, която той много енергично въвежда?

Тя се опира на противодействието на ярко изразената тенденция в резултат на досегашния неолиберален капитализъм на изтичане на инвестиции от САЩ към други страни, много бързо увеличаване на федералния дълг, огромни разходи от САЩ за различните видове войни през последните десетилетия, включително и за войната в Украйна, деиндустриализацията на САЩ, от което се възползваха за своя възход Китай и редица други страни. Досегашните войни водят до огромни разходи, при които САЩ са губещи. Типичен пример в това отношение е Афганистан, откъдето Доналд Тръмп поиска изтегляне, което обаче беше проведено от администрацията на Джо Байдън. В момента това е Украйна, за която са похарчени огромни средства от все по-затъващата в дългове американска икономика, която през последните години е с ежегоден фискален дефицит над 6% от БВП и вече наближава 37 трилиона долара федерален дълг. Той представлява около 124% от БВП на САЩ. Това води до новата архитектура на сигурност, въвеждана от Тръмп. Тя се разбира като рязко ограничаване на фондовете, предназначени за най-различни цели в чужбина, стимулиране по различни начини на завръщането на американските компании и привличане на чуждите компании да работят и реиндустриализират САЩ, премахване на дисбаланса в международната търговия на САЩ, укрепване на водещата роля на Вашингтон при решаването на глобалните конфликти, от които САЩ ще спечели икономически и т.н.

Почти всички форми на сигурност са свързани с икономическата сигурност и са зависими от нея. Тръмп разбира това, но го интерпретира като икономически национализъм в

неговата дясна версия, при който рязко се намаляват разходите за държавата, стимулират се частните компании чрез по-ниски данъци, затварят се границите за пресичане на незаконната имиграция и вноса на наркотици. Същевременно той се ориентира към повишаване на сигурността в критичните за държавата сфери, като се прилагат най-новите технологии. Така в държавното управление елементите на изкуствения интелект започват да заместват работещите в администрацията, а във военната сфера рязко се ускоряват изследванията в областта на изкуствения интелект, роботиката и други водещи технологии. Това логично води до формулиране на съвсем нов тип отбранителни стратегии, характерни за епохата на четвъртата и задаващата се пета индустриална революция. Намалявайки държавните разходи в почти всички сфери, Тръмп запазва и дори е готов да увеличи бюджетните разходи във военната сфера до рекордните един трилион долара годишно. Изглежда неслучайно, че още в началото на втория си мандат той предявява териториални претенции към Канада, ивицата Газа, Гренландия, Панамския канал. Това при него има икономически измерения, защото той смята, че чрез увеличаването на военното производство и неговия износ в други страни ще стимулира развитието на американската икономика. Той използва всеки повод, за да увеличи износа на американско оръжие.

Втората архитектура на сигурност, развивана в момента от ЕС

При нея водеща роля е отредена на военната сигурност и отделянето на средствата за тази сигурност е по-важно от социалната, енергийната и другите форми на сигурност. Предлагат се различни инициативи и планове за изграждането на самостоятелна система за европейска сигурност. За нейното аргументиране се сочат заплахите от страна на Русия. Това е свързано с тенденция към еманципиране на ЕС с неговите така нар. „евроатлантически ценности“. Отчита се, че не може повече да се разчита на САЩ за военната сигурност и се ускоряват

темповете за увеличаване на военните разходи и изграждането на самостоятелна военна индустрия.

Третата архитектура на сигурност е свързана с Китай

На XX конгрес на ККП през 2022 г. китайското партийно и държавно ръководство ясно заяви своите намерения да превърне сигурността във всички сфери в ядро на своята политика. Най-споменаваната дума в доклада на председателя на ККП Си Цзинпин е сигурност, разглеждана като комплекс от множество видове – териториална, енергийна, информационна, ресурсна, ядрена, космическа, биологическа, обезпечаване на водни ресурси, дълбоководна, военна, продоволствена, климатична, вътрешна, външна, дигитална и т.н. Приети са планове и програми за развитието на всяка от тях. Китай се превръща в страната с най-бързо развиващи се програми за климатична сигурност. Преди това бе създадена т.нар. велика китайска дигитална стена за киберсигурност, недопускаща големите американски дигитални платформи на китайска територия, и започна бързо повишаване на военния бюджет. Тук следва да се посочи и тясното военно сътрудничество с Русия – от 2014 г. насам двете държави са провели 25 съвместни учения. Икономическата сигурност е подсилена чрез програмата за глобализация, опираща се на създаването на глобалната инфраструктура на „новия път коприната“.

Четвъртата архитектура на сигурност е тази на Русия

За нея военната и териториалната сигурност са най-важни. Те произтичат от политиката на Запада за последователно приближаване на НАТО към нейните граници, неспазване на американските обещания в това отношение, както и опитите да бъде дестабилизирана допълнително Русия по различни легални и нелегални начини. Въпреки че военната и териториалната сигурност са централни за Русия, това не е за сметка на икономическата сигурност. Именно към нейното укрепване е насочена руската политика за създаване на нови икономически и военни съюзи с Китай и ред други страни от БРИКС и Глобалния

юг. Като алтернатива на НАТО и в контекста на нарастващите противопоставяния на САЩ с Китай, Иран и Русия тези страни започват да се кооперират стратегически и във военната сфера.

При Тръмп САЩ се връщат към политическия реализъм (*Realpolitik*) в международните отношения. Той се основава на принципа, че националните държави съществуват в международен контекст на анархия и трябва да се борят една срещу друга, за да оцелеят. Единственото, което има значение, е икономическата и военната мощ на собствената страна. Международните правила са безсмислени, а съюзите са временни договорености за удобство, които се променят според нуждите. Тръмп смята че трябва да се съобразява с реалностите, с реалните съотношения на силите за разлика от европейските лидери, които се придържат към тезата за европейските ценности като най-важни и към това, че те са носителите на по-висшето състояние на човечеството.

При тези условия Тръмп и неговите съмишленици се отнасят към ЕС не като към съюзник, а като към конкурент, който пести пари от това, че САЩ се грижат за неговата сигурност, и печели от търговията с тях. Затова Тръмп започва да се държи критично и ултимативно към ЕС и го обвинява за икономическия упадък и несигурност на САЩ. В своя статия, озаглавена „Америка вече е противник“, германското списание „Шпигел“ пише: „Старият световен ред се срина. Америка на Доналд Тръмп вече не е съюзник, тя е противник. Западния съюз вече го няма. Сега самата Европа трябва да стане силна – или ще се разпадне... Той вижда света през очите на империалист от XIX в. Според него великите световни сили трябва да разделят света помежду си и да изискват пълно подчинение от своите васали.“ От тук се прави изводът, че изходът от тази ситуация трябва да е „стратегическа автономия на Европа“.¹

¹ Виж von Rohr, Mathieu. America Is Now an Adversary, In: Spiegel International, Available from: <https://www.spiegel.de/international/europe/trump-vs-europe-america-is-now-an-adversary-a-bdfa687c-69d7-4b5a-9689-9086d2a928f8?utm_source=dlvr.it&utm_medium=facebook#ref=rss> [March 10, 2025].

Наред с промените в отношенията към досегашни съюзници и конкуренти наблюдаваме и радикален срив на ролята на международните институции, създадени за повишаване на глобалната сигурност след Втората световна война. При първия си мандат Тръмп оттегли САЩ от договора за ракетите със среден и малък обхват от 1987 г. Плановите за втория му мандат са да се преразгледа участието на САЩ и в НАТО, Фонда на ООН за населението (UNFPA), Международния валутен фонд (МВФ), Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), Световната банка, Световната здравна организация (СЗО), Парижкото споразумение за климата и Световната търговска организация (СТО). Разработка на водещия консервативен мозъчен тръст в САЩ Heritage Foundation призовава САЩ да напуснат МВФ, Световната банка и други многостранни банки за развитие.

Възможни сценарии за развитието на ЕС и неговата сигурност

Неопределеността и скоростта на геополитическите промени днес разделя обществата и води до алтернативни интерпретации и прогнози. Имаме разделение на тръмписти и антитръмписти, на подкрепящите Америка и тези, които са селитите на ЕС, обвиняващи се взаимно, че техните действия не решават конфликти, а водят до война или засилват съществуващата война. Реално имаме една и съща тенденция на нарастваща несигурност и вероятност от конфликти и войни. Наблюдаваме я в действията на Тръмп, когато говори за мир и за това, че иска да го установи в Украйна, но по същество има амбициите да раздели ресурсите и територията на тази страна на две – на една, която е под американски, и на друга, която е под руски контрол. И обратното, привържениците на продължаващата подкрепа от ЕС за Украйна предлагат една безкрайна война, докато Украйна си върне своите територии, но не виждат или не желаят да видят причините за конфликта и следствията от него.

Нормативните и ценностни нагласи за това какво трябва да се прави, а оттук и перспективите пред сигурността очевидно са диаметрално противоположни за неолибералите, оглавяващи водещите държави в ЕС, от една страна, за консерваторите и националистите, от друга страна, както и за традиционната левица, от трета страна.

Неолибералите виждат в действията на Доналд Тръмп и на Русия нарастващи опасности за военната сигурност, както и за климатичната сигурност. Те пишат декларации и програми за увеличаване на отбранителните си възможности и, макар в посмекчен вариант, продължават политиката си към ограничаване на климатичните промени. Медиите, които са свързани с досегашната неолиберална вълна, и част от глобалните идеологически апарати са силно критични към Тръмп и неговата политика. Вестник „Капитал“ например, финансиран чрез фондация „Америка за България“ (на свой ред основана с подкрепата на „Американската агенция за международно развитие“, чиято дейност беше прекратена в резултат на реформите на Илън Мъск), озаглави своя статия така: „Светът вече започна да планира ера на беззаконие. Доналд Тръмп започна мафиотска битка за глобална власт, но новите правила не устройват Америка“.²

Консерваторите виждат перспективи в сключването на мирно споразумение с Русия, отчитайки че Украйна съвсем не е невинна в своите действия. Те са готови за намеса при ясната перспектива и възможност да сключат мирни споразумения, като в същото време говорят за различни форми на нарастваща икономическа несигурност. Те се противопоставят на продължаваща помощ за Украйна, но това не ги демотивира да се

² Виж *Светът вече започна да планира ера на беззаконие. Доналд Тръмп започна мафиотска битка за глобална власт, но новите правила не устройват Америка*, Available from: <https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/redakcionni_komentari/2025/03/10/4753926_komentar_svetut_veche_zapochna_da_planira_era_na/?utm_medium=Social&utm_source=Facebook&fbclid=IwY2xjawI8H3tleHRuA2FlbQIxMQABHczusnItM5MqVVkWf61D1i5h1jN3GaX_S3QXmTw2T9wmftqnRS_8OW3B4g_aem_B-8YZZT8amx17tQfe79R2A#> [10 март 2025].

включват в нови типове търговски, технологични или икономически войни.

Голямата част от традиционната левица разглежда войните като свързани с логиката на капитализма и проявление на противоречията на капиталистическите държави и със стремежа им да завоюват дори насилствено някакви печалби. Водещите неолиберализирани социалдемократически партии обаче, като Лейбъристка в Великобритания и Социалдемократическата в Германия, се придържат към досегашния курс и реагират, като вземат решения за повишаване на военните разходи и продължаваща помощ за войната в Украйна. За разлика от тях партии като Левицата в Германия, както и тази на Сара Вагенкнехт имат различно отношение към войната. Във Великобритания бившият лидер на лейбъристите Джеръми Корбин остро критикува политиката на сегашния им лидер Киър Стармър.

Ако се опитаме да видим нещата не нормативно-оценъчно, а дескриптивно, можем да кажем, че ЕС е изправен пред три алтернативни сценария.

Първият е на китайския мултиполярен глобализиран свят на споделена съдба след края на хегемонията на САЩ и засилваща се роля на Азия в световната икономика. Преходът към икономически национализъм и отказът от свободната търговия от страна на Тръмп са предпоставка за намаляване на международното влияние на САЩ и увеличаване на влиянието на Китай, който вече е основен двигател на глобализацията и най-голям търговски партньор на над 140 държави. Към това може да се добави възможността за споразумение между САЩ, Русия и Китай за намаляване на разходите за въоръжаване. Говори се, че САЩ са готови да възстановят взривения през 2022 г. газопровод „Северен поток 2“ и преноса на газ през него. В същото време е налице ерозия на световните институции и на ключови принципи на международното публично право като резултат от действията на големите държави в света, без които обаче не е възможно

установяването на мирен и мултиполярен свят на „споделена съдба“.

При тези условия ЕС се опитва да разшири своята автономия от САЩ, които след встъпването на президента Тръмп във втория мандат приоритизират икономическата изгода на отношенията си със Западна Европа. За ЕС е все по-важно да се заяви като регионална сила, способна да води своя политика и да изгражда собствена система за сигурност. Един от пътищата за това е да разшири своите икономически и политически контакти със страните от БРИКС и Великобритания, която също е изправена пред предизвикателствата на новата тръмпистка политика. Възможно е ЕС и Великобритания в бъдеще да изградят силно европейско регионално звено на мултиполярния свят.

Вторият сценарий е на движение към нов биполярен свят. На единия, евроатлантическия полюс биха се позиционирали САЩ, ЕС, Великобритания, Япония, Южна Корея, Австралия, а на другия – Русия, Китай, Иран, Северна Корея и множество други страни от т.нар. Глобален юг. Възможни са и други регионални съюзи, особено с възхода на консервативни политически сили и разделението между САЩ и ЕС, между страните, готови да възстановят връзките си с Русия. Тук не бива да пропускаме и връщането към доктрината Монро в САЩ, която вече получи първите си плодове, като принуди правителството на Панама да се откаже от договорите с китайските компании, заели две ключови пристанища в Панамския канал. Сценарият биполярен свят изглежда вероятен от първия, но засега президентът Тръмп по-скоро се е насочил към разделяне на евроатлантическия Запад и към противопоставяне с досегашните си партньори чрез политиката на икономически национализъм и протекционизъм.

Третият сценарий е на движение към мултиполярен конфликтен свят. Това би бил процес на дивергенция на държавите от ЕС, на нови версии на Брекзит и формиране на множество различни регионални съюзи и регионализация на

веригите на доставки. Такива примери имаше по времето на първия мандат на Тръмп, когато се заговори за ниърфшоринг и завръщане на различни американски компании от Китай в Мексико и Канада. Същият процес протича и в Русия след 2014 г., когато започна разпад на нейните икономически връзки със САЩ и ЕС. Това също е доста вероятен сценарий.

Като цяло периодът на преход към мултиполярен свят и край на неолибералния капитализъм, към протекционизъм и икономически национализъм започна с кризата през 2007–2008 г. и оттогава наблюдаваме появата на нарастващо количество конфликти, увеличаващи се рискове, увеличаване на несигурността и нарастване на въоръжаването в света като цяло. Неслучайно в предложения от Доналд Тръмп проект за федерален бюджет на САЩ за 2026 г. е заложено голямо намаление на разходите в множество сфери (от 84% за държавния департамент до 8% за министерството на правосъдието), но имаме увеличаване на разходите за вътрешна сигурност с 65% и за отбрана с 13% (Shalal, Oliphant, Erickson, 2025).

Сред различните световни индекси, класиращи държавите, компаниите, социалните системи по различни показатели ежегодно се публикуват доклади на Индекса на конфликтите в различните държави и територии в света по четири показателя – смъртоносност, опасност за цивилните, географско разпространение и брой въоръжени групи. Според данните от декември 2024 г. глобалните конфликти са се удвоили през последните пет години. Най-опасното и изпълнено с насилие място в света е било Палестина, след това са Мианмар, Сирия, Мексико, Нигерия, Бразилия, Ливан, Судан, Камерун, Колумбия, Хаити, Пакистан, Демократична република Конго, Украйна.³

Периодите на упадък на един хегемон и на преход към нов изискват определено време – време, през което конфликтите нарастват, тъй като старият вече не може, а новият не е готов да

³ Виж *Conflict Index: December 2024*, Available from: <<https://acleddata.com/conflict-index/#~:text=In%20the%20past%20five%20years,involved%20in%20violence%20are%20proliferating.>>, [March 10, 2025].

поеме функциите по стабилизация на света. С възхода на национализма деглобализацията и консерватизмът се засилват и стават основен фактор в международната сигурност, а териториалните претенции увеличават вероятността от международни конфликти и войни. Самият Тръмп предлага политика на класически империализъм с идеите си за присъединяване на чужди територии към САЩ и по този начин легитимира действията на Русия спрямо Украйна. Още в началото на мандата си Тръмп заявява, че „единственото нещо, което има смисъл, е Канада да стане нашият любим 51-ви щат“, а анексирането е „единственото нещо, което има смисъл“. След това огласи идеите си да присъедини Панамския канал, Гренландия, ивицата Газа. Подобна политика би имала стимулиращ ефект за много страни (например Китай, Турция, Пакистан, Сърбия, Румъния, и т.н.) да заявят своите териториални претенции към съседите си.

На Балканите Косово, Албания и Хърватия създават военен съюз, насочен най-вече срещу Сърбия, с която са в изострени отношения. Турция е военна, демографска и икономическа сила, превишаваща останалите балкански държави взети заедно, но се опитва да действа стратегически на полуострова чрез осемте милиона мюсюлмани, живеещи в тези държави. В свой доклад министър-председателят на Китай Ли Цян заявява, че поемат „твърд подход към Тайван“ и увеличават военните си разходи със 7.6%. Партията на Калин Джорджеску в Румъния предявява претенции към Южна Добруджа, която е част от България.

Внушенията на страна на политиците и медиите за нова Студена война и за водене на хибридни войни създават условия за нарастване на военните разходи. В ежегодния доклад за военните разходи в света на Стокхолмския международен институт за изследване на мира за 2024 г. се казва, че световните военни разходи са се повишили за десета поредна година до исторически връх от 2718 милиарда долара. Увеличението в сравнение с 2023 г. е с 9.4%. Това е най-рязкото покачване от 1988 г. насам. Над 100 държави са повишили военните си разходи през

2024 г. Петте страни с най-големи военни разходи са Съединените щати, Китай, Русия, Германия и Индия – на тях се падат 60% от глобалните разходи, или общо 1635 милиарда долара. Военните разходи на Европа (ако се включи и Русия) са се повишили със 17% до 693 милиарда долара и са основният фактор за глобалното увеличение през 2024 г. Военните разходи на Германия са се увеличили с 28% до 88,5 милиарда долара, което я прави най-големият първенец по този показател в Централна и Западна Европа и четвъртият по големина в света. За първи път след обединението си Германия има най-много военни разходи в Западна Европа. Това се дължи на специалния фонд за отбрана от 100 милиарда евро, обявен през 2022 г. Военните разходи на Полша са нараснали с 31% до 38 милиарда долара през 2024 г., което е 4,2% от полския БВП. Общите военни разходи на членовете на НАТО възлизат на 1506 милиарда долара, или 55% от световните военни разходи. Китай е увеличил през 2024 г. военните разходи със 7%, а Япония – с 21%. Тъй като правителствата все повече дават приоритет на военната сигурност, което е за сметка на други бюджетни области, икономическите и социалните компромиси могат да имат значително въздействие върху обществата за години напред (Liang, Tian, da Silva, Scarazzato, Karim and Ricard, 2024).

Британското правителство поставя отбраната в основата на своя подход към технологиите и производството и повишава постепенно разходите за тази цел с очакването това да стане основен двигател на икономическия растеж. Германското правителство премахна ограниченията си върху нарастването на държавния дълг, ако съответните средства отиват за отбрана – военните дефицити имат приоритет пред всичко останало. В нашия регион са две от първите десет държави по нарастване на военните разходи. Те са Румъния, където военните разходи са се увеличили с 95% в периода между 2014 и 2024 г., и Турция – с 59%. За Европа средното нарастване на военните разходи между 2014 и 2024 г. е 3.9% годишно.

Световните военни разходи днес са около два пъти по-големи, отколкото след разпадането на СССР в началото на 1990-те години. С идването на Тръмп и разпадането на монополярния свят този процес рязко се ускорява. Богатите хора навсякъде по света се готвят за апокалипсиса на големи войни и климатични кризи, хвърляйки милиони за гигантски подземни бункери, в които се надяват да се скрият и да оцелеят.

Новата надпревара във въоръжаването увеличава рисковете от конфликти и войни, особено на фона и на други обезпокоителни тенденции. Такава тенденция е например ожесточаването на търговските войни, които получиха нов тласък с идването на Тръмп в Белия дом. Това още повече разширява пространството на спорове и сблъсъци – не само за сухоzemни територии, но и за морски маршрути и зони на икономически интерес, за лидерство в дигиталното пространство, където се изострят кибервойните и расте киберпрестъпността, за космическото пространство, което придобива стратегическо икономическо и военно значение. С развитието на най-новите технологии рязко нараства потребността от редки елементи (метали), които са концентрирани в определени региони. Виждаме това и при претенциите на САЩ към Украйна.

При тази ситуация балканските държави и България ще бъдат изправени пред различни алтернативи. Все още Балканите не са преодолели стигмата на „барутния погреб“ на Европа, където са се водили най-много войни през последните две столетия, включително и най-голямата война преди тази в Украйна – при разпадането на Югославия. Това не е случайно. Балканите са важен коридор, свързващ Европа с Близкия Изток, Северна Африка и Кавказ, и неведнъж са били територия, на която са се сблъскали интересите на великите сили от XIX в. до днес.

Изводът е, че рязко нараства значението на стратегическия подход към сигурността. Светът става все по-сложен, ускорено променящ се, неопределен, зависим от случайни фактори. Определени решения и политики могат да имат нежелани далечни

последници. Не кой да е, а тъкмо глобалният хегемон САЩ сега съжалява, че е сгрешил, като е оставил икономиката си да се деиндустриализира, и че със средствата на американските компании е създал своя световен конкурент Китай.

Много по-важно е това за страни като България, които не разполагат с излишък на средства и възможности. Въпреки че прогнозирането е една от дейностите с много нисък коефициент на успеваемост, днес прогнозите са по-необходими от всякога. Значителна помощ тук би могъл да окаже непрекъснато развиващият се изкуствен интелект. БАН и особено институтите от социалната и хуманитарната област притежават интелектуален капацитет и той следва да се използва по-пълноценно. Първата такава прогноза например би могла да е прогнозата на рисковете и стратегиите в областта на сигурността на България. В климатичната сфера перспективни биха били прогнозите за това кога и в кои региони се очакват суша, липса на вода, пожари, продоволствена несигурност, за рисковете за селскостопанско производство по месеци и години. В областта на здравеопазването може да се изготвят методики за прогнозиране на вероятността от настъпване и размерите на различни епидемии, за да се действа превантивно, преди да са излезли извън контрол. Дейността по прогнозирането би могла да се разшири и за Европейския съюз като цяло, като специално внимание се обърне на киберрисковете, космическите рискове, климатичните рискове и изработването на необходимите стратегии за сигурност и устойчивост на съответните системи.

Библиография:

Бек, У. (2001). *Световното рисково общество*, София, изд. Обсидиан.

Бжежински, Зб. (1994). *Извън контрол. Глобалната буркотия в навечерието на XXI век*, София, изд. Обсидиан.

Shalal, Andrea and James Oliphant, Bo Erickson.(2025). *Trump proposes \$163 billion cut to US budget that slashes domestic spending*, Available from: <<https://www.reuters.com/world/us/trump-unveils-federal-budget-blueprint-2025-05-02/>> [May 2, 2025]

Liang, Xiao and Dr Nan Tian, Dr Diego Lopes da Silva, Lorenzo Scarazzato, Zubaida A. Karim and Jade Guiberteau Ricard. (2024). *Trends in World Military Expenditure*, Stockholm, SIPRI, 2025, <https://doi.org/10.55163/AVEC8366>.

„БЯЛА КНИГА“ ЗА НОВИТЕ СТРАТЕГИЧЕСКИ РЕАЛНОСТИ

“WHITE PAPER” ON THE NEW STRATEGIC REALITIES

Проф. д.ф.н. Богдана Тодорова¹

Институт по философия и социология

Българска академия на науките

Abstract: The military-strategic environment will continue to evolve and be influenced by political, social, technological and military processes that are difficult to predict and dynamic. There is a need to stake a much greater responsibility and burden for its own defence as part of Europe’s strategic autonomy. The main objective of the Bulgarian security strategy must be to adapt to a still interconnected world, which is, however, also undergoing a process of fragmentation and disintegration, and where the new lines of confrontation will be rather internal. This is what urgently calls for a new ‘White Paper’ reflecting the new strategic realities.

Намираме се в ситуация на ново „извънредно положение“, когато политическият суверенитет е дефиниран като способност да се пренебрегва законът и това е необходимо, предвид непредвидимия характер на извънредните ситуации. Според Маша Гесен „...когато извънредна ситуация разтърсва приетия ред на нещата, ...суверенът пристъпва напред и въвежда нови, извънзаконови правила“ (Gessen, 2020).

Концепцията за „извънредно положение“ е разработена подробно в книгата на Джорджо Агамбен „Състояние на изключение“ (2005), както и в книгата на Ашил Мбембе „Некрополитика“ (2019). Мбембе, лидер в новата вълна на франкофонската критична теория, теоретизира генеалогията на

¹ Настоящият текст е разработен в рамките на Национална научна програма „Сигурност и отбрана“ (Решение на МС № 731/21.10.2021 г.), РП 3.2.1 „Изследване на концепции, доктрини и стратегии за сигурност. Моделиране на системата за национална сигурност“.

съвременния свят, измъчван от непрекъснато нарастващо неравенство, милитаризация, вражда и терор, както и от възбуждане на расистките, фашистките, и националистическите сили, решени да изключват и убиват. Той очертава как демокрацията е започнала да прегръща своята тъмна страна, която той нарича нейно „нощно тяло“ – „което се основава на желанията, страховете, афектите... и насилието“ (Mbembe, 2019). Агамбен проучва как извънредното положение може да бъде удължено, позовавайки се на „войната срещу тероризма“, а Мбембе описва как извънредното положение може да се използва, за да доведе хората до несигурност и до оправдаване на насилието и убийствата.

България е част от Европа и от случващото се в света. При подобно положение написването на нова „Бяла книга“ е повече от необходимо. Първата такава е издадена през 2002 г., почти едновременно с първата Военна стратегия на Република България. Основните цели, поставени в нея, обаче не са постигнати.

Военностратегическата среда ще продължи да се променя и ще бъде повлияна от труднопредвидими и динамични политически, социални, технологични и военни процеси. Конфликтите ще стават по-сложни, непредсказуеми и по-трудни за управление. Всичко това изисква тя да бъде адаптирана към новите, адекватни на състоянието на стратегическата среда и на прогнозите за нейното развитие в средносрочен план, управленски решения в отбранителната политика на българското правителство. Важен фактор за създаването на по-предсказуема международна среда на сигурност е развитието на стратегическите диалози и партньорства, както и на нови стратегии за справяне с разслоените социални пространства. Посоката на развитие към социален проект е свързана със защита на интересите на гражданите и на ценностите като част от едно споделяно общо европейско пространство. Необходимо е да се заложи на много по-голяма отговорност и тежест за собствена отбрана като част от стратегическата автономия на Европа.

На първо място новата „Бяла книга“ трябва да е съобразена със сериозните трансформации, засягащи не само националната сигурност, но и икономиката, екологията, ценностите и отбраната. Нарастват заплахите, свързани с историческото наследство и традиционните ценности, активизират се външните намеси с цел вътрешна дестабилизация на страната, както и заплахите от силово противопоставяне. Подобни заплахи трябва да се разглеждат в дългосрочен план.

Повече от наложителен е отказът от либералната фразеология, характерна за изминалия период в полза на морално-етическите страни на националната сигурност. Отчетливо трябва да се дефинира националният морал, почиващ на собствените традиции. Подобна насока може да бъде открита и в новата американска стратегия за сигурност, която залага на преориентация и във външната политика към страни от Азия, Латинска Америка и Африка.

Основна цел на нашата стратегия за сигурност следва да е адаптацията към един все още взаимосвързан свят, който обаче преживява и процес на фрагментация и разпадане. При тези процеси новите линии на сблъсък ще имат по-скоро вътрешни измерения.

Новата „Бяла книга“ трябва да се съобрази с две реалности, които изискват особено внимание:

1/ Заливът като част от глобалното и като политически проект.

Новата стратегия трябва да играе ролята на навигатор как да разбираме правителствата и политиките в Близкия изток. След Първата световна война износът на петрол от Залива е една от причините регионът да заеме централно място в следвоенната икономика на Европа. Подчертаването на „автономното“ икономическо значение на Персийския залив обаче замъглява визията за това как изучаваме глобалната политика и поддържа определени митологеми за Близкия изток. Без значение колко

чужди военни бази проникват в региона, войната отвъд ССЗ² ще представлява „заплаха за стабилността“, с нарастваща опасност от насилие между Катар и неговите съседи, провокирана от проксите или от самия Залив.

Очертава се нестабилно политическо бъдеще, което ще се отрази на всички, включително и на страните в Персийския залив, изправени пред силна вътрешна турбуленция. Това налага спешно да се излезе от онтологията на сегашните изследвания по отношение на Залива, ако наистина се търсят задълбочени политически анализи на Западна Азия и Северна Африка. Появява се нов и конкурентен бюрократичен дискурс в региона на Персийския залив, който започва да се представя като „западноазиатски“, а не само като „близкоизточен“ (Alloul, 2023). В употреба влизат нови политически акроними: MEWA или регионът на Близкия изток и Западна Азия, един по-голям „световен регион“ все по-свързан чрез (морски) търговски и миграционни коридори (Ehteshami, 2022 г.; Rajan & Ginu, 2020) и WANA, отнасящ се до региона на Западна Азия и Северна Африка, отделяйки се по-категорично от колониалния символ „Близък изток“.

В „глобалните градове“ на Залива протича процес на „миграционно създаване на класи“ (Hof & Alloul 2024). Подобни процеси са станали почти неразделна част от конституирането на социалните пространства при глобализацията днес. Заливът следователно изисква нови рамки на анализ.

Войните в Палестина, Сирия, Йемен, Либия, Судан и навсякъде в Африканския рог трябва да бъдат включени в новото поколение анализи, доколкото техните непредсказуеми последици ще оставят отпечатък върху бъдещи революции, независимо дали ще бъдат разположени отдясно или отляво на политическия спектър.

² Съветът за сътрудничество на арабските държави от Персийския залив, известен още като Съвет за сътрудничество в Персийския залив, е регионален междуправителствен политически и икономически съюз, включващ Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудитска Арабия и Обединените арабски емирства.

2/ Балканите

Наличието на голям брой играчи с различни интереси във фрагментираното постконфликтно балканско пространство показва, че е по-правилно ситуацията в региона да се оценява в парадигмата на многостранната конкуренция, която при определени обстоятелства може да еволюира до „естественото състояние“, описано от Т. Хобс.

За съжаление, Балканите не успяха да се превърнат в отделен регион на сигурност, като една от причините е „секюритизацията“, реализирана от външни сили. „Благодарение на силовата асиметрия в и около Балканите в ръцете на външни сили, те са въведени в Европейския комплекс“ (Buzan & Wæver, 2003, 377). Определянето на Балканите за част от евроатлантическия регион обаче също не би било напълно правилно, тъй като през последните години икономическото, политическото и идеологическото влияние на други важни играчи, включително и нови такива, външни за региона, нарасна значително. На челните места са Китай (притежаващ 51% дял от пристанище Пирея), Турция (строителство на магистралата Белград–Сараево, магистрала в Косово) и редица страни от Близкия изток (ОАЕ и проектът „Белград и водата“), чиято цел е създаване на собствени механизми за продажба на въглеводороди в Южна, Централна и Югоизточна Европа (включително чрез „Турски поток“). Налице е разширяване на тяхното икономическото присъствие в Европа във връзка с трансконтиненталните и логистични проекти, както и засилване на хуманитарното и културното им присъствие.

Икономическите инвестиции могат да бъдат свързани с политически ангажименти към местните елити не само от ЕС, който обвързва икономическата си помощ с ангажименти за политически и правни реформи. Възможно е и нарастване на военното присъствие в региона посредством създаване на нови военни бази в Албания и други страни с цел регрупиране на южния фланг на НАТО.

Балканите ще продължат да бъдат регион на противоборство, а национализмите (не само в Косово), ще са сред основните предизвикателства. През 2023 г. косовските сърби атакуваха силите за сигурност на Косово и НАТО по границата между двете държави, а ЕС парадоксално наложи санкции на Косово. Ситуацията в Косово и проблемът със сръбското малцинство в северната част на региона придоби ново измерение след подписването на Брюкселското споразумение на 19 април 2013 г.

Нерешените проблеми със Сърбия влияят на отношенията на Косово със САЩ и ЕС. При сегашната геополитическа ситуация една ескалация в Западните Балкани става все вероятна. Засилва се противопоставянето регионално – национално, а също и евроскептицизмът, защото желаната от Западните Балкани евроинтеграция започва да губи реалната си осъществимост, отслабват и стимулите за реформи в балканските страни, което заличава усещането за заедност, за споделеност. Приоритет на политиката на Брюксел е решаването на проблемите на „югославското наследство“ (териториалните и граничните спорове, косовският въпрос, македонската история) в ущърб на икономическото развитие и изграждането на граждански и правни институции³. В резултат на това се забавя висококачествената модернизация на региона. Според плана „Юнкер“, публикуван през февруари 2018 г., приемането на нови балкански страни в Европейския съюз (по-специално Сърбия и Черна гора) е възможно едва след 2025 г.

Засилва се транзитното значение на региона (важна част от китайския „Икономически път на коприната“ с доставка на китайски товари в Европа), но остава периферната позиция в

³ Споразумението за нормализиране на отношенията между Белград и Прищина се състои от 15 точки, предполагащи създаването в Косово на единна централизирана съдебна система и структури за сигурност с умерена автономия (Асоциацията на сръбските общности) и гаранции за определено присъствие в държавните структури за сръбското население, разположено предимно в северната част на територията. Някои разпоредби на споразумението се отнасят до уреждането на въпроси, свързани с енергетиката и телекомуникациите. Член 14 от договора гласи, че никоя страна, подписала договора, няма да блокира или да иска от други страни да блокират напредъка ѝ към ЕС.

социално-икономически аспект. Остро стои и проблемът с ислямистките военизирани формирования и потока бежанци, търсещи спасение в Европа през Балканите, наред с традиционно високата активност на местните криминални групировки. В условията на политическа нестабилност, подобни организации, които се отличават със стабилност на структурата си и гъвкавост, могат да се превърнат във важен фактор, влияещ върху регионалния дневен ред. Поради спецификата им, можем да ги определим като „жокери“, които могат да взаимодействат както помежду си, така и с участници от по-високо ниво. Те ще използват регионалните транзитни маршрути за създаване на транснационални престъпни групи, за разширяване на демографската и материалната база за терористични движения, за разпространение на радикални и популистки идеи, за насърчаване на интересите на външни участници чрез „косвени методи“⁴. Присъствието им повишава нивото на непредсказуемост в региона.

В крайна сметка настоящата ситуация можем да определим като комбинация от две противоположни тенденции. От една страна, има тенденция за изграждане на транзитни маршрути – логистични („Един пояс, един път“, Коридор Х – в турско-средиземноморска посока) и енергийни („Турски поток“, газопровод ТАР, регионални интерконектори) – и за създаване на нова икономическа парадигма за страните от региона, стремящи се към членство в ЕС. От друга страна, съществува перспектива за създаване на буферна зона на Балканите, предпазваща Европейския съюз както от традиционните балкански проблеми, така и от алтернативно политическо влияние.

Едно ново преосмисляне на асиметричните отношения и воденето на балансирана външна политика ще даде възможност на страната ни да поеме активна дипломатическа роля по отношение на тлеещите конфликти в съседство, както и за

⁴ В категориалното разбиране на Лидъл Харт (Лиддел Гарт, 1999, 403).

съвместни проекти за развитие, като двигател на регионално сътрудничество.

Внимание заслужават новите разделителни линии на етническа и религиозна основа както между държавите, така и вътре в обществата, защото на Балканите етническите пространства и националните граници не съвпадат. На територията живеят различни малцинства, нараства и кризата с мигрантите, една от причините за която е бедността. Това е предпоставка по-скоро за конфликти и напрежение, отколкото за сътрудничество. За тези малцинства е по-вероятно да търсят сигурност в етническата / религиозната група и в малките общности, с които споделят еднакви ценности.

Проектът „Европейска интеграция“ за колективна хегемония на Запада доведе до това в Украйна да бъдат създадени две национални идентичности, които са в директно противопоставяне. Източно-славянските и етно-културните украински идентичности са конструирани в противовес една на друга по отношение на дефиниране на „нас“ и „тях“. Формират се два етноса, две култури и два официални езика. Заплаха за нацията, дефинирана като източно-славянска, са етнически-културните националистически разбирания, които създават изкуствено разделение между двете групи. Усилията на Запада да конструира Европа без Русия, доведоха до естествен съюз с етно-културните украинци, а Русия – до съюз с източно-славянските украинци. Това пренебрегва предупреждението на Кисинджер, че Украйна не бива да се противопоставя на едната или другата страна, ако иска да оцелее, а трябва да функционира като мост между тях. Западната част е Католическа, Изтокът е руско-православен. Опитът едната да доминира над другата ще доведе до разлом (Дизен, 2024, 206).

При ескалацията на украинско-руския конфликт и ролята на Европа в него се очертава следното проблемно поле – бойните действия в Европа ще бъдат неин проблем и тя трябва да поеме по-голяма част от разходите за поддръжката на Украйна. След установяването на мира, когато и да стане то, там е възможно да

бъдат разположени военни от европейските страни. Това ще доведе до нови финансови ангажименти – всеки член на алианса ще трябва да увеличи средствата си за отбрана. Ако това се реализира, можем да говорим за нова роля на европейските въоръжени сили – поддържане на мира и предотвратяване на конфликти.

За момента в света няма международна организация за регионална икономическа интеграция, която да си постави за цел и създаването на армия. Проектирането на военна мощ навън би било в нарушение на договорите за създаването и функционирането на ЕС. Европейският съюз обаче стартира механизъм за борба с „пропагандата“, „манипулацията на информацията“ и „намесата“ в Западните Балкани, което противоречи на член 11 от Хартата на основните права на ЕС (свобода на изразяване и свобода на информацията), а тези ценности са неразделна част от учредителните актове на ЕС. Това са признаци на дълбоко заболяване на цялата европейска архитектура – било то икономическа интеграция (ЕС), система за сигурност (НАТО), права на човека (Съвет на Европа) или диалог (ОССЕ). Западът се трансформира от някогашното единно пространство на сътрудничество в пространство с разделителни линии, които самите страни чертаят на картата. Тези разделителни линии водят до самоизолация на Запада от глобалното мнозинство. През последните години е видно как Женева или Хелзинки престават да са неутрални зони за сериозни преговори и са подменени от Доха и Дубай, които все по-често са домакини на рекорден брой многостранни срещи. Формира се нова архитектура на световния ред и възниква необходимост от нова „Бяла книга“, отразяващи новите геополитически реалности. В нея централно място трябва да имат идеите и инициативите, които са против разделителните линии и изолацията. Евентуалната трансформация на Европейския съюз във военно-политически блок би означавало, че институциите му излизат извън рамките на законоустановената си компетентност.

Всичко това налага ясно дефиниране на разбирането за национален интерес. В контекста на глобалните промени и динамиката на средата за сигурност от последните десетилетия това понятие е поставено под въпрос, особено в сянката на либералните теории за международните отношения, процесите на глобалната взаимосвързаност, размиването на неговото съдържание в контекста на противоречиви международни ангажименти (напр. участие във войни на коалиции на желаещите). Но трябва да се отбележи, че на фона на липсата на реално дългосрочно стратегическо планиране релевантността на това понятие се завръща и провокира един много важен въпрос: в какво отношение е то с националната цел – те различни ли са, или се припокриват? Процесът по дългосрочното стратегическо планиране в областта на националната сигурност ще трябва да се заеме с артикулиране на отговора на този въпрос.

Събитията от последните години ясно показват, че всеки центризм, издигнат до ниво на абсолют, подхранван върху почвата на така наречената регионална, историческа или цивилизационна изключителност, не може и няма как да се превърне в универсално средство за укрепване на европейската сигурност. Напротив, това генерира напрежение и създава разединение в отношенията и действията на членовете на евроатлантическата общност. Очевидно е, че процесът на разширяване, поне в обозримо бъдеще, ще има своите граници – значителен брой държави от нашия регион ще останат извън пространството на НАТО. Но и страните от НАТО, и тези извън него имат право на сигурност, основана на принципа за неделимост на евроатлантическата сигурност, договорен на най-високо междудържавно ниво, който постановява, че никоя държава не трябва да укрепва сигурността си за сметка на сигурността на другите.

Парижката харта за нова Европа (1990 г.), Хартата за европейска сигурност (1999 г.) и други международни документи, както и фундаменталните ценности на евроатлантическата сигурност – спазване на международното право, неизползване на

сила, зачитане на суверенитета, неприкосновеност на границите и териториалната цялост, ангажираност с мирни средства за разрешаване на конфликти, контрол върху въоръженията – не само не са напълно развити, но в редица случаи са ерозирани и отслабени като реални инструменти за гарантиране на сигурността. Изправени сме пред един фундаментален и много обезпокоителен въпрос: споделя ли и подкрепя ли евроатлантическата общност все още тези принципи? Ако, както се надяваме, те наистина споделят и подкрепят, тогава какво ни пречи да потвърдим в правно обвързваща форма онези политически ангажименти, които вече са поети?

Основната опасност днес е, че сме свидетели на важна трансформация на държавата под знака на дерегулация, приватизация и либерализация. Това „оттегляне на държавата“ само по себе си може да се анализира като политическа стратегия. Политическа стратегия обаче, която измества правните и регулаторни компетенции от публичната и правна сфера към частната сфера, вероятно ще представлява много по-голяма заплаха в бъдеще. Тази тенденция вече е видима: възможно е например частни компании да притежават и експлоатират части от човешкото тяло (Andrews&Nelkin, 2001).

Суверенитетът се фокусира не само в политическите институции и държавните структури, той е и в „политиката на живот“ (Giddens, 1991, 209-231) на суверенни субекти, от които се очаква да действат по автономни начини като индивиди. Ние не само сме подложени на политически механизми, които регулират и ограничават нашия физически живот, но също сме вписани в това, което Фуко нарича „изкуството да управляваш“, или как да отразяваме себе си като морални личности и части от колективни субектности (Foucault 2004).

В заключение можем да кажем, че концептуалното проектиране на официалните подходи за разбиране на националната сигурност и нейното обезпечаване е преди всичко сложна интелектуална задача, която не може да бъде перфектна и окончателна. Експертизата на учените е в състояние да даде ясна,

научнообоснована, целенасочена и сценарна прогноза на съвременния политически процес. Пример за ефективното взаимодействие между държавните органи, научно-образователните и културните институции е практическа реализация на стартирания съвместен проект НП „Сигурност и отбрана“ между МО, МОН, БАН и различни университети в страната.

Гарантирането на националната сигурност се базира на сътрудничество на държавните институции с организациите на гражданското общество, както и вземане на политически, правни, военни, социално-икономически, информационни, организационни и други мерки за противодействие на заплахите за сигурността.

Перспективите за дългосрочно развитие и позициониране на България в света се определят от нейния вътрешен потенциал, привлекателността на нейната ценностна система и готовността и способността ѝ да реализира своите конкурентни предимства.

В съвременните условия е важна превенцията и минимизирането на условията за конфликти на територията на съседни държави. Необходимо е също така противодействие на опитите за фалшификация на историята и историческата памет, съхраняването на духовно-нравствените и културно-исторически ценности на нацията като фактор за консолидация на народа и идентичността. Необходимо е и дългосрочно (стратегическо) поставяне на цели, основано на разбиране за бъдещето, към което страната ни се стреми.

Включването на подобни препоръки свидетелства за формиране на цялостно разбиране за посоката и перспективите на държавната политика по отношение на сигурността. Подобно разбиране предполага синтез и координация както на вътрешните (устойчиво социално-икономическо развитие и обществено-политическа структура, осигуряване на сигурност), така и на външните компоненти (целенасочени действия в областта на международните отношения и външната политика).

Демонстрирането на целенасоченост и последователност ще бъде определено ново явление за българската стратегия за сигурност, което би намерило израз в една нова „Бяла книга“.

Библиография:

Дизен, Г. (2024). *Войната в Украйна и евразийският световен ред*. Посленик.

Лиддел Гарт, Б. (1999). *Стратегия непрямых действий*. АСТ.

Agamben, G. (2005). *State of Exception*, translated by Kevin Attell. The University of Chicago Press.

Alloul, Jaafar. (2023). Qatar's West Asian Moment: The Geopolitics of the World Cup, *Middle East Program*, March 16. <https://www.fpri.org/article/2023/03/qatars-west-asianmoment-the-geopolitics-of-the-world-cup/>.

Andrews, L. & Nelkin, D. (2001). *Body Bazaar. The Market for Human Tissue in the Biotechnological Age*. Crown Publishers.

Buzan, B., & Wæver, G. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.

Ehteshami, A. (2022). Asianisation of Asia: Chinese-Iranian Relations in Perspective. *Asian Affairs* 53 (1): 8–27. <https://doi.org/10.1080/03068374.2022.2029037>.

Foucault, M. (2004). *Sécurité, territoire, population*. Cours au Collège de France 1977-1978. Gallimard/Seuil.

Gassen, M. (2020). *Surviving Autocracy*. Riverhead Books.

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.

Hof, H., & Alloul, J. (2024). Migratory Class-Making in Global Asian Cities: The European Mobile Middle Negotiating Ambivalent Privilege in Tokyo, Singapore, and Dubai. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 50 (10): 2491–509. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2271669>.

Mbembe, A. (2019). *Necropolitics*. Duke University Press.

Rajan, S. I., & Ginu, Z. O., eds. (2020). *Asianization of Migrant Workers in the Gulf Countries*. Springer.

Schmitt, C. (1932). *Der Begriff des Politischen*. Duncker & Humblot.

**РОЛЯТА НА БЪЛГАРИЯ В ПОДДЪРЖАНЕТО НА
МЕЖДУНАРОДЕН МИР И СИГУРНОСТ – ПЕРСПЕКТИВИ
И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА**

**THE ROLE OF BULGARIA IN MAINTAINING
INTERNATIONAL PEACE AND SECURITY: PROSPECTS AND
CHALLENGES**

Гл. ас. д-р Атанас Димитров

катедра „Национална и регионална сигурност“, УНСС

Summary: *This paper argues that the idea of Common European Defence is still far from being implemented in practice due to different national interests within the EU and the dependence on the US-made armaments and military technologies. Against this background and given the rising defence expenditures and the changes in the international political order and security environment, the Republic of Bulgaria is on a crossroad: whether to continue to count on NATO and then on a future enhanced Common European Defence, or to look for other solutions as well. The present study suggests that Bulgaria should be aimed at achieving its national security through contributing more actively to maintaining international peace and security. This means that the country has to put a lot more efforts in peace operations, including in UN-led ones, as well as in humanitarian actions both through their funding and providing the necessary military and civil staff.*

Въведение

Въпросът за реализирането на общата европейска отбрана (ОЕО) и сигурност стои на дневен ред от края на Студената война. До началото на руската военна инвазия в Украйна през февруари 2022 г. той имаше второстепенно значение, особено на фона на ролята на НАТО в Европа и нейната периферия. С началото на втория президентски мандат на Доналд Тръмп в САЩ обаче

темата за изграждането на обща отбрана в рамките на ЕС придоби особено значение от гледна точка на сигурността на неговите страни членки, както и с оглед на очакваното нарастване на разходите за отбрана. Последното е и причина за пораждаването на известно социално и политическо напрежение, тъй като отбранителните разходи са в постоянна конкуренция с други финансирани от държавата сфери и доводите за превъоръжаване и заделянето на огромни допълнителни разходи за отбрана в ЕС подлежат на различни интерпретации.

Република България не прави изключение в това отношение. Докато дебатите за необходимостта от общата европейска отбрана и начините за нейното постигане продължават, страната е изправена пред разрешаването на важни въпроси, свързани с осигуряването на нейната сигурност и отбрана, включително по отношение на нейния принос и роля за сигурността на целия ЕС в по-тесен смисъл, а в по-широк – и на света.

1. Общата европейска отбрана в съвременната среда за сигурност

Реализирането на общата европейска отбрана, включително обща европейска армия, съществува като идея от десетилетия, но ролята на НАТО в Европа, и особено на САЩ, оставя този въпрос на заден план в политическия дневен ред на ЕС. В последните години темата е повдигана многократно, преди всичко от страна на Франция, която вижда изграждането на обща европейска отбрана и армия като необходимост и алтернатива на зависимостта на ЕС от Съединените щати. Нещо повече, от началото на втория президентски мандат на Доналд Тръмп тази идея намира все по-често израз в политическата реторика и експертни анализи сред странни членки на ЕС. Тенденцията е обоснована преди всичко от настоящите геополитически обстоятелства и измененията в средата за сигурност, но фрагментираната политическа ситуация и преследването на тесните национални интереси от повечето държави засега спъва формулирането и практическото следване на конкретните измерения на ОЕО. Освен това редица държави виждат своята

сигурност през призмата на НАТО, а идеята за обща европейска армия сама по себе си повдига редица въпроси – от това кои държави биха предоставили свои въоръжени сили до това кой ще взема решение за нейните действия и ръководене в специфични ситуации, носещи повече риск за едни, отколкото за други от участващите в нея държави.

Сега съществуващата Обща политика за сигурност и отбрана (ОПСО) на ЕС заявява определени амбиции, но в действителност Съюзът остава преди всичко периферен участник в поддържането на международния мир и сигурност. Причините за това са различни – от членството на много негови страни членки и в НАТО, през следването на конкретни национални политики, до наличието на няколко основни организации за сигурност, опериращи в този домейн, и начина на вземане на решения в самия ЕС. В същото време обаче очакванията за негова по-активна роля не следва да се обосновават единствено с изменения в средата за сигурност и в следваните във Вашингтон политики. С други думи, не трябва да се действа реактивно, а проактивно, което произлиза и от факта, че съвкупно 27-те страни членки заделят за отбрана значителни финансови ресурси, които само за 2024 г. възлизат на близо 360 милиарда евро (табл. 1).

Таблица 1. Разходи за отбрана в ЕС, Китай, Русия и САЩ в периода 2020–2024 г.
(в милиарди постоянни щ.д. за 2023 г.)

Държава	2020	2021	2022	2023	2024
Австрия	4 377.32	4 486.55	4 000.96	4 452.23	5 096.61
Белгия	5 887.56	6 500.07	7 364.11	7 629.40	8 196.95
България	1 382.77	1 470.39	1 615.36	1 989.70	2 265.11
Германия	58 975.73	58 457.70	61 110.14	67 285.20	86 301.29
Гърция	6 283.63	8 601.92	9 294.47	7 014.88	7 785.63
Дания	5 251.98	5 349.86	5 801.17	8 132.61	9 781.65
Естония	928.38	891.33	917.52	1 235.95	1 392.66
Ирландия	1 272.40	1 327.51	1 271.32	1 269.23	1 307.20
Испания	19 114.46	20 036.93	21 595.62	23 821.20	23 926.44
Италия	36 337.31	37 829.30	37 638.82	36 933.18	37 444.04
Кипър	526.82	555.53	566.37	558.88	584.72
Латвия	928.34	961.03	958.11	1 253.80	1 404.77
Литва	1 521.59	1 559.35	1 943.97	2 162.91	2 602.06

Люксембург	455.78	406.41	543.37	662.49	849.41
Малта	92.61	89.64	85.30	112.64	106.28
Нидерландия	14 546.00	15 022.00	14 540.68	16 624.82	22 439.23
Полша	16 980.05	17 836.41	18 057.22	26 342.76	34 488.35
Португалия	3 528.14	3 989.58	3 821.50	4 236.15	4 522.61
Румъния	6 188.20	6 053.26	5 871.92	5 628.03	8 065.75
Словакия	2 494.86	2 351.35	2 368.02	2 441.65	2 768.69
Словения	641.22	814.88	855.53	912.92	931.91
Унгария	3 403.61	2 776.02	4 020.71	4 355.48	4 718.44
Финландия	4 265.12	3 984.15	4 852.77	5 928.02	6 893.95
Франция	56 796.26	59 214.48	58 904.31	59 491.96	63 134.97
Хърватия	1 140.70	1 486.07	1 421.56	1 439.06	1 565.01
Чехия	4 503.02	4 902.80	4 668.04	5 056.28	6 676.02
Швеция	6 519.00	7 185.63	7 962.98	8 754.87	11 718.55
Общо за ЕС	264 342.86	274 140.15	282 051.85	305 726.30	356 968.30
Китай	259 923.33	266 692.29	278 474.44	296 821.38	317 561.04
Русия	67 316.16	68 649.76	88 877.37	109 203.62	150 534.00
САЩ	916 416.64	906 594.25	896 121.20	916 014.70	968 381.59

Източник: SIPRI Military Expenditure Database, 2025

Данните от Таблица 1 демонстрират, че ЕС разполага с икономическия ресурс да играе далеч по-активна и важна роля в поддържането на международния мир и сигурност, включително в осигуряването на своята сигурност и отбрана срещу външни заплахи. Що се отнася до последното, възприеманите като основни заплахи (от гледна точка на западните страни) в съвременната среда за сигурност Русия и Китай заделят по-малко средства за отбрана, отколкото ЕС, като в първия случай разликата е над два пъти. Към това трябва да се добави и икономическата сила на Съюза, изразяваща се в генерирането през 2024 г. на общ брутен вътрешен продукт (БВП) на стойност приблизително 17.95 трилиона евро¹, на фона на БВП на Китай за с. г., равняващ се на 134908.4 юана² (близо 16.42 трилиона евро)

¹ Виж Eurostat. (2025). Gross domestic product (GDP) and main components (output, expenditure and income), https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_gdp/default/table?lang=en&category=na10.nama10.nama_10_ma. [accessed 03.06.2025].

² Виж National Bureau of Statistics of China. (2025). Statistical Communiqué of the People's Republic of China on the 2024 National Economic and Social Development. https://www.stats.gov.cn/english/PressRelease/202502/t20250228_1958822.html [accessed 03.06.2025].

и далеч над този на Русия – 201.2 трилиона рубли³ (около 2.24 трилиона евро). Преодоляване на споменатото по-рано приоритизиране на националните интереси на отделните страни членки, в това число техните външни и отбранителни политики, и разбирането за национален интерес през общия интерес на Европа обаче все още е значително предизвикателство.

Сред основните предизвикателства е и зависимостта на ЕС от определени въоръжения и техника от САЩ, което предполага, че дори и при силно желано от всички страни членки обединение на техните отбранителни индустрии, то би довело до определени предимства, но резултатите от него ще са видими след години. Такъв е например случаят с разработването на системата Future Combat Air System (FCAS), която има цел да осигури европейска независимост в бойната авиация с потенциални цивилни приложения, но която се очаква да бъде въведена в експлоатация не по-рано от 2040 г.⁴ В същото време от началото на руската инвазия в Украйна през февруари 2022 г. около 75% от сключените с компанията Lockheed Martin сделки за закупуването на нови F-35s са със страни от ЕС (Румъния – 32, Гърция – до 40, Чехия – 24 и Германия – 35), въпреки вече известните закъснения в тяхното производство и неговото значително оскъпяване (Burlikov, 2024). Всичко това показва, че макар и с вече предприети определени стъпки, като например създаването на Европейския фонд за отбрана и плана ReArm Europe, зависимостта на ЕС от САЩ в отбранителната сфера ще продължи и през следващото десетилетие.

Имайки предвид гореизложеното, в настоящата обстановка в Република България въпросът за ОЕО не изглежда да стои на дневен ред, а предприеманите мерки като увеличението на отбранителните разходи е представяно преди всичко като необходимост с оглед постигане на окомплектоването на

³ По данни на Reuters. (2025, April 11). Russia raises 2024 GDP growth figure to 4.3%. <https://www.reuters.com/markets/europe/russia-raises-2024-gdp-growth-figure-43-2025-04-11/> [accessed 03.06.2025].

⁴ Виж Airbus. (n.d.). Future Combat Air System (FCAS). <https://www.airbus.com/en/products-services/defence/future-combat-air-system-fcas> [accessed 26.05.2025].

Въоръжените сили на страната и закупуване на конкретни въоръжения и техника с оглед изпълнението на „съюзнически отговорности“ в рамките на НАТО и „в отговор на новите заплахи пред сигурността“⁵, включително като превенция на евентуална агресия от страна на Руската федерация срещу държава член на Алианса. По отношение на българската отбранителна индустрия, като приоритет пред нея се представя адаптирането ѝ към стандартите на НАТО⁶, от което произлизат отчасти и очакванията за заделянето на повече ресурси за отбрана. Всъщност в приетата през 2021 г. Програма за развитие на отбранителните способности на Въоръжените сили на Република България до 2032 г. се посочва, че при реализирането на политиката по въоръженията се залага на „широко използване на агенциите на НАТО за придобиване и поддържане на приоритетните отбранителни способности“.⁷

В същото време България вече предприема известни, макар и засега по-скоро символични стъпки, насочени към по-тясно сътрудничество в отбранителната индустрия в рамките на ЕС, изразяващи се както в заявяването на политическа подкрепа за създаването на структури, имащи за цел именно постигане на по-голяма негова независимост в сферата на отбраната и сигурността, така и посредством участието в конкретни проекти. Голяма част от политическата реторика залита в един от двата полюса – от защита на евро-атлантически ценности до призови за поддържането на приятелски отношения с Русия и отдалечаване от следването на „западни политики“.

⁵ По думите на военния министър Атанас Запрянов по Btv. (2025, 15 февруари): „Можем да достигнем 2,5% от БВП за отбрана.“ <https://btvnovinite.bg/svetut/atanas-zapryanov-mozhem-da-dostignem-2-5-ot-bvp-za-otbrana.html> [посетен на 31.05.2025].

⁶ Виж *Министрите на отбраната на страните-членки на ЕС обсъдиха актуални теми от дневния ред в областта на отбраната*. https://www.mod.bg/bg/news.php?&fn_page=2 [посетен на 31.05.2025].

⁷ Виж *Програмата за развитие на отбранителните способности на Въоръжените сили на Република България 2032*. Приета с Решение № 86 на Министерския съвет от 01.02.2021 г., с. 30, <https://www.strategy.bg/strategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1396>.

2. България в търсене на своята роля в съвременната среда за сигурност

Настоящият геополитически контекст и промените в средата за сигурност поставят пред България въпроса не само за осигуряването на националната ѝ сигурност, а и този как тя да допринесе за постигането на международен мир и сигурност. Последното в крайна сметка има пряка връзка именно с националната сигурност на страната, тъй като свързаността на съвременния свят прави определени рискове и заплахи общи за цели региони, а някои от тях и за света. Такива са нерегламентираната миграция, тероризмът и разрастването на организираната престъпност, които са последици от въоръжени конфликти, поради което превенцията и разрешаването на последните би допринесло за минимизиране на заплахите пред националната сигурност.

Има няколко основни подхода, които България може да приложи с оглед укрепването на нейната национална сигурност и ангажирайки се с по-активна роля при справянето със заплахите, произтичащи от въоръжените конфликти. В основни линии те се свеждат до действия извън границите на страната (включително чрез заделянето на повече финансови средства и участие в съвместни с други държави действия) и извоюването на определени позиции в рамките на международни организации в сферата на отбраната и сигурността. Всички тези варианти преминават през участието в операции в подкрепа на международния мир и сигурност с военен и граждански компонент, както и посредством хуманитарни мисии.

На този фон онова, което обикновено се прокламира и защитава като тези, представляващи българската външна политика и политиката за национална сигурност, в голяма степен засяга членството на България в двете регионални организации за сигурност, а именно – НАТО и ЕС. Често политиките, политическите анализатори, изследователите и журналистите се обявяват в защита и поддържане на евроатлантическите ценности, които обаче или не биват предавани адекватно на

широката общественост, или биват отхвърляни от немалка част от българските граждани като лишени от съдържание и неотговарящи на измененията в средата за сигурност. Към това трябва да се добави и постоянната дезинформация, фалшиви новини и откровена пропаганда, обслужваща интересите на трети страни.

Да вземем например измененията в средата за сигурност, включително в политическия дневен ред след началото на втория президентски мандат на Доналд Тръмп. Вероятно на първо място следва да се посочат бързо растящите разходи за отбрана и очакванията във Вашингтон за тяхното значително увеличение в рамките на НАТО (Kiderlin, 2025). Очакванията за заделянето на 5% от БВП на всяка страна член на НАТО за отбрана звучат противоречиво, особено на фона на ширеща се инфлация и проблеми от икономическо и политическо естество в рамките на Алианса. Независимо от това все повече държави го възприемат като възможност за увеличаване на техния отбранителен потенциал и като необходимо за адекватно противопоставяне на заплахите от трети страни, в случая от Русия. Нещо повече, през май тази година министърът на външните работи на Германия публично обяви подкрепа за отделянето на 5% от БВП за отбрана (Gray & Bayer, 2025), след като малко по-рано това бе направено и от генералния секретар на НАТО Марк Руте.

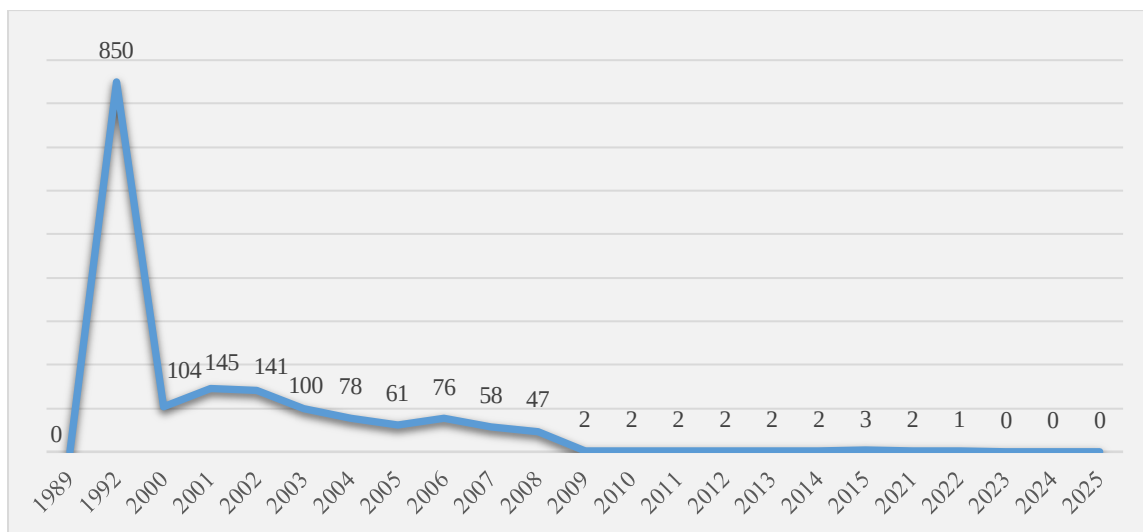
В такава обстановка и при видимо голямата политическа фрагментация в страната, България продължава опитите за повишаване на своя отбранителен потенциал, преди всичко в рамките на НАТО, и с решения, при част от които липсва икономическа обосновка. Последното създава определено социално напрежение и възможности за извличане на политически дивиденди, включително при последващи парламентарни избори. Като такива могат да бъдат посочени решенията за предварителното заплащане на първите осем изстребителя F-16 Block 70 (при определени липси в целия договорен пакет) и вдигането на възнагражденията на военнослужещите с близо 30% наведнъж и заложеното им в

закона индексирание всяка година без прилагането на реформа и ясен критерий за постигане на качество.

3. Участие в операции в подкрепа на международния мир и сигурност

Липсата на решителност и по-голяма активност в международните отношения от страна на България днес трябва да бъде гледана не през призмата на пропуснатите възможности, а преди всичко като изводи, от които страната да се възползва в бъдеще. Докато НАТО и ЕС имат регионални измерения, поради което част от вземаните решения, особено в рамките на първата, не се възприемат като легитимни за останалата част от света, ООН продължава да бъде единствената и основна организация, натоварена със задачата за поддържане на международния мир и сигурност. Поради тази причина е изненадваща пасивността на България по отношение на търсене на по-голяма роля именно в ООН и осъществяваните от нея дейности. Така например, при все че сред непостоянните членове на Съвета за сигурност се полага едно място на държава от Източна Европа, България не го е заемала от 2002–2003 г. Във връзка с това е необходимо да се посочи, че непостоянните членове в Съвета за сигурност се избират с мнозинство от две трети от държавите членки на ООН, а сред критериите за избор са поддържането на ясни позиции в осигуряването на международен мир и сигурност, както и участието в мироопазващите операции на глобалната организация посредством предоставянето на въоръжен и/или граждански персонал и/или посредством тяхното финансиране.

Доколкото икономическото развитие на страната през последните две десетилетия предполага българският принос към мироопазващия бюджет на ООН да не бъде много по-голям от настоящия си размер, не така стоят нещата с предоставянето на персонал (фиг. 1).

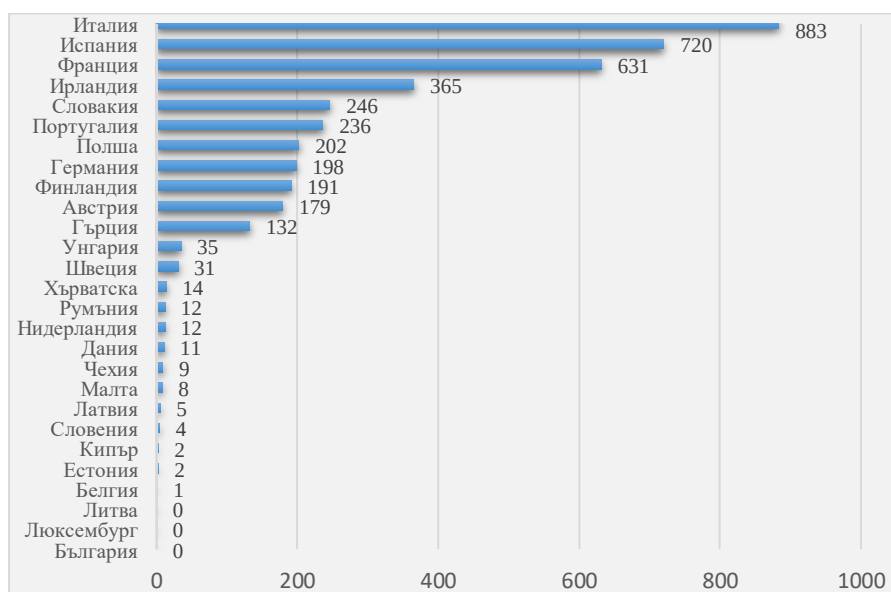
Фигура 1. Униформен персонал от България в операции и мисии на ООН (2000 – 2025)*

Данни: Министерство на отбраната на Република България и ООН. (Данните за 2025 г. са към 28 февруари същата година.)

Както се вижда от графиката, България не участва активно в мироопазващите операции на ООН от 2009 г. насам, а участието до 2022 г. е откровено символично, като в последните три години страната не предоставя персонал за тях. Спадът от 2003 г. може да бъде обяснен отчасти с приоритизирането на участие в операции и мисии на НАТО и ЕС, както и с това, че основен проблем пред българските въоръжени сили продължава да бъде т.нар. техен некомплект. Според цитирани от Комисията по отбрана в Народното събрание на Република България данни той остава 21.8% в края на 2024 г. При доброволния резерв попълването е едва 16%, а постигнатото известно подобряване в попълването на незаетите длъжности се отдава преди всичко на повишените със средно 30% възнаграждения на военнослужещите.⁸ Въпреки тези причини намирането на

⁸ Виж Народно събрание на Република България. (2025). Комисия по отбрана: Стенограми – Протокол № 6 от 28 май 2025 г.,

аргументи за липсата на участие в мирни операции, ръководени от водещата организация в поддържането на международния мир и сигурност в глобален аспект, е по-скоро трудна задача. Това е видимо и от участието в този род операции на ООН на останалите страни членки на ЕС (фиг. 2), повечето от които членуват и в НАТО.

Фигура 2. Брой персонал от страни от ЕС в мироопазващи операции на ООН към 28.02.2025 г.

Източник: ООН

Фигура 2 разкрива, че България заема последно място по брой предоставен персонал заедно с Литва и Люксембург, като от представените данни могат да се направят няколко основни извода. На първо място, явно е, че повече държави от ЕС възприемат участието си в мироопазващите операции на ООН като част от тяхната външна политика и в защита на своите национални интереси, включително в политическо и икономическо отношение. Като пример за последното може да се даде Италия, която предоставя въоръжен и цивилен персонал за

<https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/3604/steno/8804> [посетен на 01.06.2025].

нуждите на мироопазващата роля на ООН в страни и региони от стратегически важен за нея интерес. Например от общо 883 души, 876 са разположени в мироопазващата операция в Ливан (UNIFIL), включително целият въоръжен персонал, предоставен от страната в мирни операции на ООН, възлиза на 860 души. В същото време си струва да се отбележи, че в периода 2011–2024 г. италианският износ на стоки в блискоизточната страна възлиза на над 18 милиарда щ.д., като Италия регистрира и положително търговско салдо в размер на близо 17,6 милиарда щ.д.⁹

Някои от страните от ЕС като Италия, Франция и Испания не само предоставят голям брой персонал за нуждите на мироопазването на ООН, но оперират активно и в други формати посредством операции, осъществявани именно от ЕС и НАТО. По данни на Алианса от май 2025 г. Италия предоставя за KFOR 1258 души въоръжен персонал¹⁰, като освен това участва в близо 15 други мисии в Средиземноморието и Близкия изток, сред които EUNAVFOR Atalanta (198 военнослужещи), операция EMASOH в протока Hormuz (200 военнослужещи), мисията на НАТО в Ирак, мисията Prima Parthica (1005 военнослужещи), EUTM (171 военнослужещи) и други (Noro, 2025, 254). Италия е рамковата държава и на бойната група на НАТО в България.

На свой ред през 2025 г. Испания ще ръководи бойната група на операцията FLF-Словакия, което се очаква да увеличи предоставяния от страната въоръжен персонал в рамките на НАТО до 1700 души. Освен това Испания участва в мисиите на ЕС в Централноафриканската република, Сомалия и Сенегал, както и в операцията Аталанта, а като цяло през 2025 г. Испания ще участва с близо 3000 военнослужещи в общо 16 задгранични мисии и операции, разположени на четири континента.¹¹ За

⁹ Изчисленията са на автора на база данни от UN Comtrade Database. (2025). Trade Data. <https://comtradeplus.un.org/> [accessed 25.05.2025].

¹⁰ Виж NATO. (2025). Kosovo Force (KFOR): Key Facts and Figures. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2025/5/pdf/2025-05-13-KFOR-Placemat.pdf [accessed 25.05.2025].

¹¹ Виж Ministerio de Defensa/Gobierno de España. (2025). Foreign Operations. April. <https://emad.defensa.gob.es/en/operaciones/operaciones-en-el-exterior/> [accessed 25.05.2025].

отбелязване е, че страната не предоставя персонал за нуждите на KFOR, което е следствие от позицията на испанското правителство за непризнаване на Косово за независима държава с оглед притесненията за осъществяване на подобни сценарии в някои автономни региони на Испания. Данните от фигура 2 разкриват също така, че с изключение на Белгия останалите седем предхождащи България държави в поместената „класация“ имат по-малко население, което отхвърля евентуалния довод за демографска обосновка на очевидната пасивност на страната в това отношение.

Гореизложените данни и доводи показват достатъчно ясно, че участието в мирни операции се разглежда от отделните страни като част от тяхната външна политика и национална сигурност. Може да се твърди, че е видно приоритизирането на българското участие в операциите в подкрепа на международния мир и сигурност, ръководени от НАТО и ЕС. Остава неясна (или по-скоро неоправдана) аргументацията за липсата на предоставянето на персонал от страна на България за нуждите на мироопазващата роля на ООН.

С оглед на същественото увеличение на бюджетите на МО и МВР в последните няколко години по-активното участие на Въоръжените сили на страната (както и на полицейските служители) в поддържането на международния мир и сигурност би могло да доведе и до определени ползи от социална и икономическа гледна. С други думи, необходимо е да се търсят и социални, и икономически предпоставки, които да действат като балансиращ елемент във вече започналите в страната социални напрежения, изразяващи се в исканията на заетите в различни бюджетни сектори за увеличение на получаваните възнаграждения, преди всичко именно на база на съществените увеличения в сектора за сигурност и отбрана.¹² В тази връзка не

¹² Виж например Събчева, Ц. (2025, 1 април). Президентът на КТ "Подкрепа" за протестите: Трябва да се разговаря и да се чува това, което отсрещната страна приказва. <https://www.focus-news.net/novini/Bulgaria/Prezidentut-na-KT-Podkrepa-za-protestite-Tryabva-da-se-razgovarya-i-da-se-chuva-tova-koeto-otsreshnata-strana-prikazva-2504334> [отворен на 01.06.2025].

трябва да се подценява и възможността подобни напрежения лесно да придобият политически окраски със съответните последиствия.

По-активното участие на България в операциите в подкрепа на международния мир и сигурност ще доведе до няколко по-отчетливи ползи, сред които *подготовката на военен контингент за целите на операциите в подкрепа на международния мир и сигурност* (повишавайки и интереса към военната професия), *избягване на възможността българските военни да изостанат от своите чуждестранни колеги по отношение на осъществяването на реални действия на терен, съхраняване, придобиване и запазване на ценен (боен) опит на фона на бързо изменящите се предизвикателства пред глобалната сигурност, придобиване на международен престиж и авторитет, изграждане и поддържане на икономически и търговски взаимоотношения с хост страната, повече възможности за участието на жени и тяхното кариерно израстване* (Димитров, 2024) както и *повишаване на интереса и сред цивилното население за участие в мирни операции*.

4. Принос чрез хуманитарна дейност

Хуманитарната дейност е въпрос от съществено значение в съвременната среда за сигурност и се възприема за важна част от управлението на различни кризисни ситуации като въоръжени конфликти, природни бедствия и такива, причинени от човека (Михаил, Рамацоти, Димитров, 2025, 12). Това води до интереса на много страни да осъществяват или подпомагат хуманитарната дейност, като вероятно заинтересоваността може да се счита за логична от гледна точка на това, че държавите са отговорни по закон за осигуряването на защитата и благосъстоянието на хората в криза, а начините, по които това се реализира на практика, обикновено включват предоставянето на финансова помощ, определен тип услуги и партньорски взаимоотношения с хуманитарни организации (El Taraboulsi-McCarthy, 2022).

Важно е да се подчертае, че освен да намали страданието и да подпомогне милиони в нужда, хуманитарната дейност има и други цели, включително икономически и политически, поради което нейната роля не следва да се разглежда в стриктно хуманитарен контекст. Не е изненадващо, че редица държави считат хуманитарната дейност за част от своята външна политика. Така например Германия разглежда хуманитарната помощ като допринасяща за нейната външна политика, включително за разрешаването на кризи и конфликти. В приетата от Дания през 2021 г. *Стратегия за сътрудничество в развитието* се подчертава ролята на страната за разрешаване на основните проблеми в световен мащаб, в това число посредством предоставянето на хуманитарна помощ и инициативи, насърчаващи мира, стабилността и развитието.

Предоставянето на помощ за развитието и хуманитарните действия и политиките в тази насока имат съществено значение и за Испания, която разширява и укрепва своите връзки с латиноамериканските страни и държавите от средиземноморския регион както на равнище държава, така и на равнище автономни региони. Участието на испанските въоръжени сили в мироопазващи операции допринася за легитимирането на тяхната роля и подобряването на социалния им имидж (Aguirre, Rey 2000, 190–209).

Могат да се посочат и редица примери извън ЕС за предоставянето на хуманитарна помощ като съществена част от следването на определена външна политика. Само за 2023 г. САЩ предоставя хуманитарна помощ на приблизителна стойност от 14.43 милиарда щ.д.¹³, а като цяло страната заема първо място в света по отношение на доставянето на чуждестранна помощ по абсолютен размер. Самата чуждестранна помощ се предоставя под различна форма, но в основни линии може да се раздели на четири основни форми – хуманитарна, помощ за развитие, военна помощ (но и невоенна помощ, насочена към укрепване на

¹³ Виж U.S. Department of State. (2025). Humanitarian Assistance Obligations. <https://www.foreignassistance.gov/> [accessed 03.06.2025].

сигурността) и политическа и икономическа помощ. Всичко това демонстрира и явната свързаност между помощта, от една страна, и външната политика и националната сигурност на предоставящата я държава, от друга страна. Като пример в тази насока може да се посочи изследване на Finkel, Pérez-Liñán и Seligson, в което те откриват значителна положителна връзка между предоставяните ресурси по програмата „Демокрация и управление“ на Агенцията на САЩ за международно развитие и тяхното въздействие върху демокрацията (Finkel, Pérez-Liñán and Seligson 2007). Важно е да се подчертае, че въпросът за хуманитарната дейност и нейното значение, включително за развитието на държавата и обществото, в САЩ се улеснява както от застъпването ѝ в редица образователни програми, така и от наличието на приблизително 1,5 милиона действащи неправителствени организации, които се занимават и с разработване и разглеждане на нови подходи към социалните и икономическите проблеми, които обикновено правителствата не могат да решат сами.¹⁴

Китай представлява друг пример за ясно осъзнаване на връзката между хуманитарна помощ и национални интереси. Една от важните му цели е да си изгради положителен имидж за основа на своята външна политика, а хуманитарната дипломация представлява полезен инструмент в това отношение, имайки предвид алтруистичния характер на хуманитарните действия (Виж Gong, 2021, 238–252).

В България сътрудничеството за развитие и хуманитарна помощ са разглеждани като интегрална част от външната политика на страната. В *Средносрочната програма за помощ за развитие и хуманитарна помощ на република България за периода 2020 г. – 2024 г.* се посочва, че съвременните хуманитарни кризи имат комплексен характер, което изисква изграждането на ефективна връзка между различните форми на

¹⁴ Виж U.S. Department of State. (2025, January 20, 2025). Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States: Fact sheet. <https://www.state.gov/bureau-of-democracy-human-rights-and-labor/releases/2025/01/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states> [accessed 21.05.2025].

хуманитарната помощ, помощта за развитие и усилията по изграждане и опазване на мира с оглед избягване на рисковете, които генерира една такава криза (например миграционни потоци).¹⁵ Поради това сред приоритетните географски региони за предоставяне на българската хуманитарна помощ са такива, характеризиращи се с нестабилност (напр. Близкия изток и Северна Африка), или засегнати от природни и климатични бедствия.

Следваните от България политики в полето на хуманитарната помощ и действията по развитието се осъществяват по-скоро посредством ЕС и неговата ОПСО. Належаща е обаче необходимостта от актуализация на нормативната база. Освен това се създава впечатление за недостатъчна гласност относно необходимостта от предоставянето на такава помощ и на конкретните данни за нея. Заявените засега позиции и намерения остават преди всичко на хартия. Така например хуманитарната помощ от България за Украйна от началото на войната до 28 февруари 2025 г. според данните на Kiel Institute се равнява на едва 0.002 милиарда евро (Trebesch. et al. 2025), с което се пропускат редица възможности – от политически до икономически и свързани с гарантиране на националната сигурност на България. За реализиране на последното е необходимо ангажиране на неправителствените организации, системата на висшето образование и насърчаването в българското общество на предоставянето на хуманитарна помощ и помощ за развитието.

Заклучение

В *Актуализираната стратегия за национална сигурност на Република България* е записано, че като член на ЕС и НАТО тя разглежда гарантирането на сигурността си като стратегическа национална задача, включително в рамките на НАТО и общата външна политика и политика за сигурност на ЕС, а рисковете и

¹⁵ Виж Министерски съвет. (2021). Средносрочна програма за помощ за развитие и хуманитарна помощ на Република България за периода 2020–2024 г. <https://www.strategy.bg/strategicdocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1401> [отворен на 03.06.2025].

заплахите за сигурността на България и гражданите ѝ зависят от измененията в средата за сигурност.¹⁶ В това отношение може да се твърди, че има дефицит на проактивни позиции от страна на България да отговори адекватно на рисковете и заплахите, породени от динамичността на съвременните обстоятелства, свързани със сигурността. Към настоящия момент външната политика на страната продължава да страда от липса на последователност и от прояви на разнопосочни послания, отправяни от политическите актьори. За последното допринася и фрагментираната политическа обстановка в страната в последните няколко години, което изглежда пречи на формирането и следването на конкретни стъпки в преследване на националните интереси в отбраната и сигурността, включително и зад граница. Примерите в това отношение не са малко, а като най-емблематични могат да се посочат позициите спрямо войната в Украйна, придобиването на определена военна техника и въоръжения и участието на български военнослужещи в операции и мисии зад граница.

Повече от наложително е България да има ясно изразена позиция в сферата на мира и сигурността както в регионален, така и в глобален мащаб. Последното произлиза от глобалния характер на рискове и заплахи, най-доброто противодействие на които е превенцията. Тя на свой ред изисква не пасивност и неясноти в следваните политики, а предприемането на проактивни действия.

Библиография:

Димитров, А. (2024). *Операции в подкрепа на международния мир и сигурност*. ИК УНСС. София.

Михаил, А. К., Рамацоти, М. & Димитров, А. (2025). *Насоки за сигурността на хуманитарните работници в рискови зони*. Издателство „Нова Звезда“.

Aguirre, M., & Rey, F. (2000). *Development co-operation and humanitarian action in Spanish foreign policy. Mediterranean Politics*, 5(2), 190–209.

¹⁶ Виж Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България. Приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., обн., ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г.

Събчева, Ц. (2025, 1 април). *Президентът на КТ „Подкрепа“ за протестите: Трябва да се разговаря и да се чува това, което отсрещната страна приказва*. <https://www.focus-news.net/novini/Bylgaria/Prezidentut-na-KT-Podkrepa-za-protestite-Tryabva-da-se-razgovarya-i-da-se-chuva-tova-koeto-otsreshtnata-strana-prikazva-2504334>.

Burlikov, A. et al. (2024, December 18). *The US Defence Industrial Base Can No Longer Reliably Supply Europe*. Bruegel. Retrieved from <https://www.bruegel.org/analysis/us-defence-industrial-base-can-no-longer-reliably-supply-europe>.

Egger, C., & Schopper, D. (2022). *Organizations Involved in Humanitarian Action: Introducing a New Dataset*. *International Studies Quarterly*, 66(2), sqac009.

El Taraboulsi-McCarthy, S. (2022). *Foreign Policy and Humanitarian Action: An Agenda for Inquiry*. ODI.

Gray, A. & Bayer, L. (2025, May 2). *Exclusive: NATO's Rutte Floats Including Broader Security Spending to Hit Trump's 5% Defence Target*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/nato-chief-rutte-floats-two-tier-spending-plan-meet-trump-target-2025-05-02/>.

Gong, L. (2021). *Humanitarian Diplomacy as an Instrument for China's Image-Building*. *Asian Journal of Comparative Politics*, 6(3), 238–252.

Finkel, S. E., Pérez-Liñán, A., & Seligson, M. A. (2007). *The Effects of U.S. Foreign Assistance on Democracy Building, 1990–2003*. *World Politics*, 59(3), 404–438.

Kiderlin, S. (2025, May 15). *Germany Backs Trump's Push for 5% NATO Defense Spending Target*. CNBC. <https://www.cnn.com/2025/05/15/germany-backs-trumps-push-for-5percent-nato-defense-spending-tar>.

Noro, L. (2025). *Le opportunità per l'Italia nel grande caos mediorientale*. *Limes*. n. 2/2025 (febbraio), pp. 251–260.

Trebesch, C. et al. (2025). *The Ukraine Support Tracker: Data Set*. *Kiel Institute for the World Economy*. <https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758/>.

**ДЪЛГОСРОЧНО СТРАТЕГИЧЕСКО ПЛАНИРАНЕ В
ОБЛАСТТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ –
ОСОБЕНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА**

**LONG-TERM STRATEGIC PLANNING IN THE REALM OF
NATIONAL SECURITY – SPECIFICS AND CHALLENGES**

Доц. д-р Благовеста Николова¹

Институт по философия и социология

Българска академия на науките

Abstract: *This paper aims to outline the basic requirements and identify some conceptual hurdles in the process of long-term strategic planning in the realm of security. It engages in introductory discussions on the terms “long-term strategic planning,” “security,” and “foresight.” Then, it defines key elements that need to be integrated into the elaboration of strategic documents of this kind – a vision of the future (transformative), a prognosis of the environment (exploratory), and a strategic toolbox (operative). The text presents two basic models for composing national security strategies. Finally, it provides a brief commentary on the shortcomings of the revised 2018 Bulgarian National Security Strategy.*

1. Въведение

Целта на настоящата студия е да очертае основните изисквания към процеса на дългосрочното национално стратегическо планиране в областта на сигурността и да изведе ключови принципи и елементи, които трябва да бъдат интегрирани при съставянето на стратегически документи в тази сфера.

¹ Настоящият текст е разработен в рамките на Национална научна програма „Сигурност и отбрана“ (Решение на МС № 731/21.10.2021 г.), РП 3.2.1 „Изследване на концепции, доктрини и стратегии за сигурност. Моделиране на системата за национална сигурност“.

В преследване на заложената цел изложението ще се спре на няколко важни момента. Първо, ще бъде направен опит за постигане на известна концептуална яснота относно същността на дългосрочното стратегическо планиране в отношението му с други елементи на държавническото изкуство като стратегическо управление, оперативно планиране, прогнозиране и т.н. Ще бъде потърсена връзката с такива понятия като „нормативно прогнозиране“ и „голяма стратегия“ по линия на нормативно ориентирания характер на процеса.

Второ, ще бъде подложено на дискусия понятието „национална сигурност“, особено с оглед на еволюцията на последното в контекста на глобалните промени, които настъпиха през последните десетилетия. Осезаемо се промени характерът на заплахите и рисковете, които владеят политическото въображение, и стават обект на „секюритизация“. Ще се обърне внимание и на изместващия се фокус на усилията за справяне с несигурността – от защитата на териториалния суверенитет към защитата на правата и свободите на индивида (т.нар. human security). Това дискурсивно изместване не е маловажно, защото подчертава как изборът на парадигма, през която се интерпретира и конструира проблемът за сигурността, неизменно влияе както върху стратегическото мислене по въпроса, така и върху избора на политически инструментариум за реализация на дългосрочни цели.

Трето, текстът ще се концентрира върху три фундаментални изисквания към процеса по конструиране на дългосрочна стратегия за национална сигурност – визия за бъдещето (трансформационна насока), прогноза, касаеща средата по сигурността (проучваща насока) и стратегически инструментариум (оперативна насока).

Четвърто, стъпвайки на литературата, проблематизираща стратегическото планиране в различни контексти, както и на анализа на някои стратегии за сигурност от различни региони (напр. Япония, САЩ, ЕС), в разработката ще бъдат обобщени два основни модела на процеса и ще бъдат описани няколко

алгоритъма, демонстриращи структура и основни елементи, които е добре да присъстват, като например национална цел, национални интереси, особености на средата, заплахи, рискове и предизвикателства, политики за реализиране и т.н.

На основата на очертаните по-горе проблеми ще бъде направен кратък коментар на текущата *Стратегия за национална сигурност на Република България* във връзка с някои нейни недостатъци. Ще се наблегне на слабостите, касаещи отсъствието на дългосрочна трансформационна заявка, както и такива на цялостната ѝ структура и логика. Накрая ще бъдат предложени няколко основни насоки за процеса по изготвяне на стратегическия документ за следващия период (след 2025 г.).

2. Що е дългосрочно стратегическо планиране?

Първата стъпка в процеса на дългосрочно стратегическо планиране в сферата на националната сигурност е уточняването на самото понятие „дългосрочно стратегическо планиране“. Не може да не отбележим, че терминът „стратегическо планиране“ е обект на множество дискусии относно възможността за ясна дефиниция. Това произтича не само от характерната за различни сектори семантична натовареност на съставлящите го понятия (стратегия и планиране), но и от това, че много често определенията за едното и другото се припокриват. В последно време се набляга на това, че стратегията предполага някаква гъвкавост в поведението, докато планирането – известна стабилност на намеренията и мерките, предприети за осъществяване на заложените цели.

Еволюцията на понятието стратегия го натоварва, от една страна, с конотации, свързани с военното дело, а от друга – с такива от сферата на икономиката и корпоративния мениджмънт. В най-ранните му употреби то е означавало намиране на пътища за спечелване на войната. Това е традицията на мислене, свързана най-вече с идеите на германския военен теоретик Карл Клаузевиц, при която стратегията се разбира като умело мобилизиране на ресурсите за постигане на целта. И до ден-днешен тази класическа

схема за дефиниране на понятието през триадата цели–начини–средства задава стандарта за мислене по въпроса (Bartholomees, 2004). През 60-те и 70-те години на XX в., с появата на различни теории и концепции, свързани с рецептите за постигане на успешно корпоративно управление, понятието навлиза и в сектора на икономиката и мениджмънта, за да отговори на нововъзникващите проблеми в условията на силно динамичната и висококонкурентна пазарна среда. Това е причината да се приеме, че традиционното планиране (фиксиране цели и фиксирани стъпки за постигането им), което е давало относително добри резултати в един по-стабилен контекст, вече не е адекватно. Понятията „стратегически мениджмънт“ и „стратегическо планиране“ започват да обозначават нуждата от известна гъвкавост както по отношение на задачите, така и на средствата за постигането им с цел адаптация и оцеляване на стопанските субекти в условия на непредвидимост. Хенри Минцбърг, добре познато име в изучаването на феномена стратегия, анализира този преход и концептуално отграничава преднамерените (deliberate) стратегии от възникващите (emergent) стратегии. Първите са стабилни по отношение на фиксирането на цели и средства, а вторите – гъвкави и реактивни, съответстващи по-точно на непредвидените промени в средата (Minzberg 2003, Minzberg 2007, Martin 2014). По-нататък в текста ще видим, че двете главни нагласи в мисленето за естеството на стратегията (военната и икономическата) са в основата на двата основни модела стратегии за национална сигурност.

В понятието за *дългосрочно* стратегическо планиране обаче като че ли двете концепции се срещат. Именно дългосрочността подчертава доминантно нормативния характер на усилието, без да го лишава от оперативна маневреност като условие за постигане на желаното състояние във времето. Целеполагането е ключова част от процеса, но още по-важно е конструирането на визия, на пътеводна проекция в бъдещето на това желано състояние на нещата, което да е *отправна точка* на всички по-нататъшни оперативни стратегии и планове за постигането му.

Дългосрочното стратегическо планиране е особена форма на държавническо усилие. То изисква вид мислене, което временно да се еманципира от натиска на актуалното, концептуално да се освободи от променливото в международен и вътрешен план, и да удържа фокуса върху национален междупоколенчески идеал, който касае не само това какви искаме *да бъдем* (как да се позиционираме в бъдещата глобална среда), как да променим статуса си, а и какви искаме *да останем* (кои аспекти от колективната ни идентичност да охраняваме във времето). В тази връзка, трябва да отбележим, че *визията*, около която се организира процесът на дългосрочно стратегическо планиране, е нормативна в две посоки – и консервативна, и трансформационна. Но при всички положения и двата аспекта отразяват неизбежността на едно отнасяне към бъдещето.

Дългосрочното стратегическо планиране е много близко да понятието за *нормативно прогнозиране*. Като механизъм на отнасяне към бъдещето то се състои във фиксиране на идеал или ценност, която да бъде постигната, и след това конструиране на цялата последователност от стъпки за достигането му/й с помощта на различни прогностични инструменти – дърво на целите, беккастинг и т.н. Разбира се, упражняването в нормативно прогнозиране може да има проблеми с реалистичността, тъй като то се концентрира върху необходимото, без да коментира правдоподобността (например какво е необходимо да се случи като възможни стъпки и мерки, за да постигнем свят без ядрени оръжия). По това нормативното прогнозиране се различава от дългосрочното стратегическо планиране, което би следвало да предполага реалистичността на желаната промяна. Допълнително, по линия на задължителната визия, от която изхожда, то донякъде се припокрива и с понятието за *голяма стратегия*, доколкото последната се асоциира с голямата и трайна във времето задача на дадена страна. Макар че първоначално употребата на това понятие е ограничена до въпроси, касаещи великите сили и тяхното първенство в световните дела, в последно време все повече се приема, че и малките страни могат (и би било полезно) да имат своя голяма

стратегия (Minag, 2018). За разлика от обичайната стратегия, голямата се разбира като по-широкообхватна, интегративна, трансформационна заявка по отношение на бъдещето, която включва не само управлението на наличните ресурси, но и дългосрочното разработване на такива. Визията в нея, от една страна, помага да се установят приоритетите, а от друга, дефинира позиции в рамките на глобалния баланс на силите, които ще обслужват националния интерес. Тя в някакъв смисъл дава концептуалната рамка, която да води политическите решения и действия на една държава в международната среда, но и, както ще видим поради все по-обхватния характер на понятието сигурност, на тези у дома.

Стъпвайки на изложеното до момента, трябва да отбележим, че задачата по дългосрочно стратегическо планиране е по-скоро свързана с дефинирането на ясна междупоколенческа и трансформационна голяма стратегия, на един консенсусен нормативен хоризонт, който да дава легитимност и посока на оперативното стратегическо планиране на по-ниските нива. А планирането, както отбелязва Янков (2005), има амбицията за изменение на настоящата и формиране на бъдещата действителност.

3. Концепция за сигурността

Следващият важен момент в процеса на дългосрочно стратегическо планиране в сферата на сигурността е ясно очертана концепция за сигурността. Това е така, защото подборът на парадигма, интерпретираща въпроса за сигурността и задаваща съдържанието на основните понятия, има сериозни последствия при очертаване логиката на стратегическото усилие, анализа на средата, идентифицирането на заплахи, рисковете и предизвикателствата, и извеждане на адекватните средства и инструменти за справяне с тях. Затова и всяка национална стратегия за сигурност започва с полагане на специфичното за страната разбиране за национална сигурност.

Трябва да отбележим, че в повечето западни страни, а и в документите на международни организации като ООН и ОИСР, въпросът за сигурността отдавна не се разглежда изключително като въпрос на отбрана, военна политика и дипломатия. Все по-често в него се включват и защитата на фундаменталните права на човека чрез работа по посока на постигане на по-добро управление, върховенство на закона и като цяло повече инициативи за създаване на по-добра *среда, която да възпрепятства* появата на заплахи и рискове. След започналата през 2001 г. глобална война срещу тероризма наблюдавахме особено интензифициране на процесите на размиване на границите между вътрешната и външната сигурност.

Глобалната взаимосвързаност и пропускливостта на границите поставят въпроса за обезпечаване на националната сигурност пред нови изпитания. Всяка следваща криза (терористичните атаки в Европа през първото десетилетие на XXI в., финансовата криза от 2008 г., мигрантската криза от 2015 г., Covid-пандемията и др.) демонстрира не само размиването между вътрешната и външната сигурност, но и разширяващия се диапазон от сфери, които следва да бъдат секюритизирани, тъй като могат да станат източник на нестабилност. Затова наблюдаваме тематично роене на сигурността – в много стратегически документи се говори за екологична сигурност, енергийна сигурност, климатична сигурност, хранителна сигурност, здравна сигурност, киберсигурност, гражданска сигурност, икономическа сигурност и т.н. По този начин въпросът за обезпечаването на сигурността се разширява отвъд търсенето на непосредствените източници на заплахи от страна на злонамерени субекти, които могат да използват военна сила или насилие, и обхваща потенциалните източници на нестабилност, заплашващи нормалното функциониране на глобалните и националните обществени системи. Така *Стратегията за национална сигурност на Нидерландия* от 2007–2008 г. дефинира пет ключови сфери или видовете сигурност: териториална, икономическа, екологична и физическа сигурност (физически и

здравен интегритет на гражданите), както и социална и политическа стабилност (вж. Rademaker, 2009).

Може да се забележи, че разширяващият се диапазон от уязвимости и множашите се заплахи и рискове (субектни и безсубектни), пред които се изправя политиката по сигурността, води до необходимо разграничаване на три нива на сигурност. Те трябва да бъдат взети предвид в процеса на дългосрочно стратегическо планиране:

1/ Държавна сигурност – включва класическите проблеми по осигуряване на териториалната цялост и суверенитет на страната.

2/ Обществена сигурност – касае осигуряване функционирането на ключови публични сектори и инфраструктура, както и защита на населението от бедствия, аварии и кризи.

3/ Човешка сигурност – осигуряване защитата на фундаментални човешки права на гражданите.

Следва да споменем, че акцентът върху концепцията за човешката сигурност е свързан с търсенето на нови подходи за решаване на проблема за сигурността в зони на конфликт и нестабилност (каквто е например принципът „отговорността да защитаваш“). Акцентът е върху промяната на обществената и институционалната среда, така че тя да не подхранва конфликтите. Фокусът е върху сигурността на отделния гражданин чрез съблюдаване на принципите на добро управление и гарантиране на основните права. Неслучайно Европейският съюз в своята стратегия за сигурност поставя акцент върху гражданския (цивилния) компонент за постконфликтното възстановяване, подчертавайки, че справянето с подобни заплахи не може да се ограничи до военния характер на мироналагащите или мироопазващите мисии.

Така или иначе подборът на парадигмата, в която се полага въпросът за националната сигурност, е определящ при

дългосрочното стратегическо планиране, защото неизбежно задава концептуалната рамка, през която се дефинират ключовите интереси и предизвикателствата, както и възможностите за действие.

4. Визия, прогноза, инструментариум

Следващото основно изискване към процеса на дългосрочното стратегическо планиране в областта на сигурността е формулирането на консенсусна *визия* за бъдещето, която да е в центъра на по-нататъшното дефиниране на целите и инструментите, и която да бъде отправна точка при процеса на вземане на решение. Формулирането на такава визия е политически въпрос, въпрос на конструиране на консенсусно разбиране за националната идентичност и трябва да се осъществява в дискусия с гражданите – какво трябва да се запази и съхрани във времето и какво трябва да се развие, въпреки всички настоящи и бъдещи размествания в международната среда, кое е важно за нас като народ, каква нормативна картина очертаваме за себе си. Това е артикулиране на националната мисия по отношение на сигурността. Много лесно можем да намерим подобен тип мисионерски заявки в стратегическите документи на големите глобални играчи. Но те са много повече от заявки, ограничени до сигурността – те касаят консенсусно разбиране за идентичност, което оживява сектора на сигурността, но и секторът на сигурността им дава шанс за бъдещето. Като имаме предвид промените от последните няколко десетилетия по отношение на разбирането за сигурността, размиването на границите на вътрешната и външната сигурност, съчетано с това, че обитаваме, по думите на Улрих Бек, „световно рисково общество“ и наблюдаваме роене на различните видове сигурност (икономическа, екологична, енергийна, демографска и пр.), става ясно, че стратегиите за национална сигурност се превръщат в нещо повече от секторни документи. Те засягат цялостното функциониране на обществото в контекста на глобални промени и като такива се превръщат в отправна точка при организиране на политическия процес в цялост.

Друго неизменно изискване пред процеса на дългосрочно стратегическо планиране в областта на сигурността, е *прогнозата*. Тя се налага поради заложения по-далечен хоризонт на стратегическото усилие. Има дискусия относно удачната времева проекция, която да отразява тази дългосрочност – дали да са 10-15 години, 15-30 години, или повече. Като имаме предвид динамиката в международната среда, роенето на заплахи и рискове, множеството изненади, технологичните промени и пр., прогностичното усилие в случая е хубаво да се съсредоточи върху търсене на *трайното*. Това не означава свиване на прогностичното внимание само до регулярното и обичайно очакваното, изразено в екстраполация на трендове и пренебрегване въпроса за неопределеността. По-скоро става дума за наистина дългосрочен прогностичен анализ, схващаш големите движения, в рамките на които се развива краткосрочната и средносрочната геополитическа динамика (Фридман, 2009). Тук се включват такива въпроси като влошаване състоянието на околната среда, продължаващите процеси на урбанизация, трансформациите на механизмите за функциониране на капитализма, нарастващата социално-регулативна мощ на техногигантите и техните лидери, насочването към нови пространства за ресурсна и военна експлоатация (космос, полярни райони, киберпространство), интегрирането на авангардни технологии в обществения живот (изкуствен интелект, нанотехнологии, биотехнологии, геоинженерни технологии и пр.) и др. Дългосрочната прогноза като основа на стратегическото планиране на националната сигурност се старее да очертае големите параметри на средата, в която се развива конкретната геополитическа динамика – било под формата на военни конфликти, геополитически размествания по посока на мултиполярност, регионални съперничества и сътрудничества и т.н. Нейният смисъл е не в това да предскаже с определена степен на вероятност или достоверност някакви бъдещи събития, а очертавайки голямата картина, да подскаже за възможни пътища за придобиване на предимства или развитие на ресурси, чрез които държавата да си помогне при постигане на желаното

позициониране в глобална среда. Това изложение защитава позицията, че фокусът на дългосрочната прогноза не би следвало да се търси в проектиране на конкретни геополитически конфигурации, конфликти и размествания, спрямо които страната трябва да се адаптира, а в трансформационния потенциал на идентифицираните мегатрендове, които биха подпомогнали успешното преследване на визията за бъдещето, независимо от измененията на геополитическата обстановка. В този смисъл, трябва да се знае и кога да не се прави прогноза (като конкретно предвиждане), защото понякога в периоди на по-дълбоки трансформации има много елементи, които не се променят, наред с новопоявяващите се (Saffo, 2007) и следва внимателно да се проследява отношението между регулярност и неопределеност.

Следващото основно изискване към процеса на дългосрочното стратегическо планиране в областта на сигурността е подборът на стратегическия инструментариум. Това включва *средствата* за оперативното преследване на целите, произтичащи от заложената визия. Те могат да са конкретни планове за постигане на желаното състояние в определени сектори, касаещи сигурността, краткосрочни стратегии за постигане на временни цели, обслужващи голямата стратегия или за маневриране в ситуация на рязка промяна в международната обстановка. Те могат да включват една или друга формулировка на националния интерес или националните интереси, които произтичат от визията и могат да се превърнат във фокус на различните звена от системата за национална сигурност (дипломация, вътрешно министерство, разузнаване, агенции за реакция при кризи и пр.); различни стратегически подходи при преследване на заложените цели и задачи. Всъщност на нивото на прилагане на стратегическия инструментариум проличава държавническото умение да се развиват и управляват инициативите и ресурсите, да се лавира между различните заплахи, да се преодоляват предизвикателствата и да се минимизират рисковете, да се развиват иновативни начини за постигане на целите и да се осигурява обществена подкрепа за една или друга стъпка. Именно затова дългосрочното

стратегическо планиране е изкуство, то е творчески акт (Freedman, 2013) на преобразуване на даденостите в някаква „обществена мечта“, а умелото използване на стратегическия инструментариум води до поредица от избори, резултатът от които е един вид чудо (въплътено в изрази като корейското чудо, китайското чудо и пр.) (Вж. Танев, 2008).

Много важен компонент от стратегическия инструментариум е *идентифицирането на предимството* (или предимствата) и *позиционирането*, което следва да се развива в дългосрочен план, за да се „отварят“ стратегически пространства за постигане на дадени цели. Тук не става дума за дадености (като например географско положение или въоръжени сили), а за постепенно изграждане на зависимости в контекста на глобалната или регионална свързаност на държавите, икономиките и културите. За страна, която не е глобална сила от ранга на САЩ или Китай, и която много трудно може да удържа суверенна позиция в контекста на едни или други геополитически напрежения, подобно предимство може да е например обезпечаването на малко, но ключово звено от глобалната система за производство и доставки. Пример за монополно производство на решаващ компонент от инфраструктурата за обезпечаване на сигурност е Израел по отношение на сензори, микросателити и други подобни компоненти с широко или строго специфично приложение. Идентифицирането и инвестирането в подобно предимство дава нужната стратегическа гъвкавост (разширяване на пространството за възможно действие) при преследване на заложената визия.

Не можем да завършим този параграф, без да споменем още един неизменен компонент на процеса на дългосрочно стратегическо планиране – *дефинирането на националния интерес*. В контекста на глобалните промени и динамиката на средата от последните десетилетия това понятие е поставено под въпрос, особено под влияние на либералните теории за международните отношения и процесите на глобалната взаимосвързаност. Трябва да се отбележи, че на фона на

постоянните упреци за доминация на политиката на краткия срок, както и за липсата на реално дългосрочно стратегическо планиране, релевантността на това понятие се завръща. Но то води със себе си и една многосмисловост. Не е съвсем ясно какво означава понятието национален интерес – оцеляване, физически интегритет или идеал за развитие на обществото. Няма съгласие и дали е възможен и желателен общественият консенсус за неговото съдържание, доколкото западните общества са ценностно плуралистични по характер. Не е безспорно и дали е морално приемливо някои интерпретации на националния интерес да оправдават нарушенията на нормите на международния право (Gaskarth et al., 2014). Важен въпрос тук е и какво е отношението между голямата стратегия и голямата национална цел – те припокриват ли се или едната е продължение на другата? Процесът по дългосрочното стратегическо планиране в областта на националната сигурност ще трябва да се заеме с артикулиране на отговори по тези въпроси.

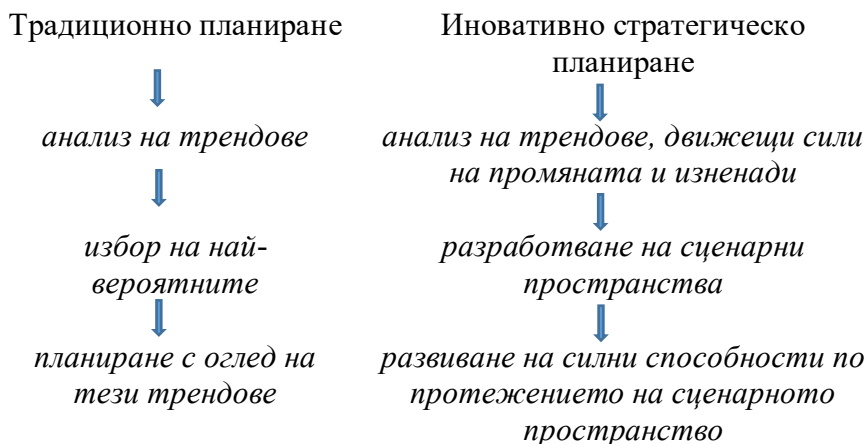
5. Модел и алгоритъм

Следващото изискване, което можем да формулираме към дългосрочното стратегическо планиране, е изборът на *модел и алгоритъм* на стратегическото усилие. Вече споменахме, че военно ориентираната и икономически ориентираната традиция са въплътени в двата основни модела за разработване на стратегии за национална сигурност, зад които стоят две различни разбирания за стратегия – стратегията като дизайн и стратегията като процес. Първият вид се свързва по-скоро с традиционното планиране, което фиксира ясни цели и предполага известна стабилност на средата, в която те ще бъдат реализирани. В областта на сигурността този вид стратегическо планиране е водено от *идеята за заплахи*. Именно тяхното дефиниране организира цялостната логика на последващо дефиниране на цели, интереси и необходими действия. С други думи, конституиращият принцип на стратегията е наличието на враг(ове) или съперник(ци), който легитимира нуждата от самата стратегия. Така например стратегиите за национална сигурност на

САЩ са изградени според тази логика – дали ще е някаква „ос на злото“, или авторитарните режими по света (последните са артикулирани не като врагове, а като конкуренти в най-новата стратегия – тази от 2022 г.). При всички положения има някакъв конституиращ друг, който трябва да бъде спряен, неутрализиран, победен или надминат като част от усилията по обезпечаване на големите национални цели и интереси.

Вторият модел стратегии не пренебрегва проблема за заплахите, но предлага съвсем различен подход спрямо тях. Той се фокусира върху планирането на *изграждането на стратегически способности* (capabilities), които осигуряват висока степен на устойчивост на обществата в случай на непредвидени кризи, катаклизми и геополитически размествания. Този тип отвореност по отношение на цели и средства донякъде се доближава до корпоративния стратегически мениджмънт. Подобен вид стратегии се появяват на фона на разбиранията за невъзможността на прогнозиране на относително стабилна картина за бъдещето, която да играе ролята на референтна точка при дългосрочното стратегическо мислене, от една страна, и в условията на липса на консенсусна дефиниция за стратегия, от друга. Такава стратегия например е *Европейската стратегия за сигурност (ЕСС)*, която си поставя за цел да се справи с идентифицираните проблеми на сигурността чрез изграждане на капацитет на обществата да се справят с тях. Стратегиите, ориентирани към способности обаче, крият опасността да заложат на един изчаквателен механизъм за справяне с проблемите, който да е насочен към усилията за овладяване на ефектите от реализираните вече заплахи и рискове, а не към пораждащите ги условия. В доклада (European Communities, 2009) относно имплементирането на споменатата ЕСС се признава, че борбата със заплахата тероризъм трябва да се осъществява с разбиращо внимание към причините, които пораждат радикализация, а не само към решителните изпреварващи действия (упражняване на сила) или *post-factum* справяне с последствията (мениджмънт на ефектите).

Разликите между двата модела произтичат и от променяния се характер на нормативното прогнозиране през последните няколко десетилетия:

Фигура 1. Разлики между традиционно и иновативно стратегическо планиране (адаптирано по Rademaker, 2009, 52)

Както се вижда, по-силният акцент върху неопределеността, а не върху регулярността в отношението към бъдещето, води до отстъпване от обичайното концентриране върху фиксирана визия/идеал, около която да се планира, и премества усилията към изграждането на *подготвеност* и *способност за реакция* в отворено и многовариантно (мултисценарно) бъдеще.

Независимо от избора на логика на стратегическото усилие в областта на сигурността, има набор от елементи, които структурират процеса на дългосрочно стратегическо планиране. По-долу ще ги илюстрираме през няколко алгоритъма:

Алгоритъм 1

(адаптирано по Bartholomees, 2004, 279–283):

I. Формулиране на национална цел/голяма национална задача – трайни ценности и вярвания, въплътени в нея

II. Процес на широка стратегическа оценка:

- формулиране на големите стратегически интереси
- формулиране на големите стратегически цели
- изготвяне на стратегическа концепция (начини за постигане на големите интереси/цели, например глобално ангажиране, неутралитет, изолационизъм)
- очертаване на средствата за постигане на заложените големи цели и интереси (елементите на националната мощ – дипломация, икономика, военна сила, информация)

- оценка на риска

III. Формулиране на голямата стратегия (националната политика), която да стане основа за:

IV. Процес на стратегическа оценка на националната сигурност:

- идентифициране на националните интереси (обслужващи големите национални интереси)

- определяне нивото на интензитет на всеки интерес (жизнени, важни и периферни)

- идентифициране на проблемите, трендовете и предизвикателствата (заплахи и възможности) по отношение на интересите

- определяне на целите

- обмисляне на алтернативните концепции (начини) за използване на наличните или необходимите ресурси (средства) за постигането на целите

- провеждане оценка на риска

- представяне на препоръки за политики

V. Дефиниране на стратегия за национална сигурност

Както се вижда, този алгоритъм се опира на класическото цели – начини - средства, но има две особености, които си струва

да се споменат. Първо, в началото на целия процес е поставено ангажирането с консенсусна нормативна ориентация за бъдещето (голяма национална цел), от която да произтекат елементите на една голяма стратегия, която пък на свой ред е основа и отправна точка за формулиране на следващото ниво – оперативната стратегия. Второ, прави впечатление, че в този алгоритъм формирането на политика по сигурността е в края на процеса.

Има и друг вид алгоритъм, който отрежда на политиката на сигурността нормативна функция на насочваща последващата стратегия за национална сигурност. Тук националната политика за сигурност има водещ характер и не се полага в сектора на оперативното, както е по-горе. Всъщност процесът по стратегическо планиране в областта на националната сигурност започва с нейното конструиране. Това е илюстрирано по-долу:

Алгоритъм 2

(по Knudsen, 2012):

I. Формулиране на национална политика за сигурност:

1. формулиране на визията за сигурност (желана бъдеща ситуация);
2. извеждане на главни интереси, свързани със сигурността и приоритизирането им;
3. природа на външната среда и позиционирането на страната в нея;
4. състояние на вътрешната среда;
5. от 3 и 4 произтича дефиниране на заплахи, рискове и предизвикателства, които въздействат на националната сигурност;
6. роля на основни политически институции и агенции по сигурност, които трябва да адресират идентифицираните заплахи, рискове и предизвикателства;
7. какъв да е подходящият процес за формулиране на (нова) политика по сигурността, която да включва външна и вътрешна сигурност, и да насърчава отчетност.

II. Формулиране на национална стратегия за сигурност:

8. определяне обхвата на националната стратегия за сигурност;
9. как да бъдат формулирани фундаменталните цели;
10. какъв да е основният подход от гледна точка на теория на международните отношения;
11. кои институции и агенции са с главна роля и кои – с поддържаща (функционални отговорности, разделение на труда, координация);
12. роля на съвета за национална сигурност;
13. какви да са процедурите за вземане на решение;
14. имплементация на националната стратегия за сигурност – прилагане на инструменти и изграждане на способности;
15. йерархия на документите за национална сигурност;
16. колко често националната стратегия за сигурност да се ревизира и посредством какви процедури;
17. публичност на националната стратегия за сигурност – има ли необходимост от класифицирана версия?

Можем да посочим и предложения за организация на процеса по линия на основни принципи от концепцията за *добро управление*. Такъв алгоритъм може да бъде намерен в *Методологията за стратегическо планиране в Република България (2010)*. Акцентът в него е върху ангажирането на представителите на гражданското общество и заинтересованите субекти в процеса на широко публично обсъждане. В предложения по-долу алгоритъм може да се види и влиянието на постановки от т.нар. нов публичен мениджмънт, особено по линия на отчетността за изпълнението.

Алгоритъм 3

1. анализ на състоянието на сектора;
2. визия за развитието на сектора;
3. водещи принципи при изпълнение на стратегията;
4. стратегически цели на секторната политика;

5. дейности за постигане на целите;
6. очаквани резултати от изпълнението на предвидените дейности;
7. приложения.

Трябва да се отбележи, че това е методическо указание само за структурата на националния стратегически документ, който трябва да се изработи. То не отразява особеностите на проблема за сигурността в неговата всеобхватност и има по-скоро характера на административен шаблон за стратегически мениджмънт на отделен публичен сектор. Но е добре да се посочи, за да се има предвид изходната методологическа база за процеса на изработка на важни стратегически документи.

6. Структура и съдържание

Един от следващите важни въпроси е какъв да бъде формата на подобни стратегически документи. Някои стратегии имат по-кратък и основно маркиращ характер. Такава е *Европейската стратегия за сигурност (2003)*, която е структурирана съгласно следната семпла логика:

1. Особености на средата за сигурност – идентифициране на глобални предизвикателства (бедност, болести, конфликти, енергийна зависимост и пр.) и ключови заплахи (тероризъм, разпространение на ОМУ, регионални конфликти, провал на държави, организирана престъпност).
2. Стратегически цели:
 - адресиране на заплахите
 - изграждане сигурността в съседни на ЕС страни
 - международен ред, основан на ефективен мултилатерализъм
3. Политически импликации за Европа (напр. развиване на способностите за управление на кризи и превенция на конфликти, по-гъвкави военни сили, партньорството с НАТО пр.).

Други стратегии са по-разгърнати като структура и съдържание. Последно публикуваната американска *Стратегия*

за национална сигурност (2022 г.) е такава. Тя е изградена по-скоро по Алгоритъм 1 и започва с нормативна част, очертаваща трайната визия за ролята на САЩ, предизвикателствата в международен план, голямата цел и елементите на стратегическият подход, който ще се приложи за постигането ѝ. Втората ѝ част касае планираните мерки за усилване различните компоненти на национална мощ – във вътрешнополитически план, по отношение на дипломатията, както и модернизацията на военния сектор. Третата част очертава пътищата за постигане на нейните глобални приоритети (конкурентно надминаване на Китай и възпиране на Русия; международно сътрудничество по глобални предизвикателства като климатична и енергийна сигурност, пандемии и биоотбрана, несигурност по отношение на храна, контрол и неразпространение на оръжия, тероризъм; оформяне на правилата, по които да се осъществяват промените, касаещи технологии, киберсигурност, търговия и икономика). Четвъртата основна част завършва с конкретните стратегии по региони.

Като стил на изложение тези две стратегии са по-консистентни текстове в сравнение с руската или българската стратегия за национална сигурност например, където изложението е фрагментирано, и макар да съдържа обичайните компоненти (принципи, цели, интереси, подход, политики, институционална координация и пр.), има доста „насипен“ вид. Тук е мястото да се подчертае, че ясният и конкретен маниер на излагане на стратегическите документи също може да се изведе като изискване към процеса на дългосрочното стратегическо планиране, за да се подпомогне ангажирането с въпросния стратегически документ както от страна на гражданите, така и от страна на апарата на държавната администрация, който трябва да го задейства.

Като пример за добър стил на излагане на стратегическо намерение в областта на сигурността можем да посочим японската *Стратегия за национална сигурност* (от 2022 г.), която в много ясен изказ полага основните си елементи – дефинира

националните интереси на Япония (изходна точка за дефиниране на самата стратегия за сигурност), спира се на основните принципи, засягащи националната сигурност на Япония, стъпва на проучване на средата за сигурност и произтичащите от нея предизвикателства, фиксира националните цели, свързани със сигурността, идентифицира начините и средствата, т.е. стратегическите подходи, чрез които да удовлетвори целите, основани на елементите на японската национална мощ. Накрая изтъква различните дадености, които могат да осигурят устойчивост на усилието по изпълнение на стратегическите подходи.

Едно от важните изисквания при изработването на стратегически документ от подобен характер, както и предхождащите го фази на анализ и прогноза, е подготовката му да се осъществява в дискусийни формати, които позволяват среща на перспективи от различни полета. Важно е той да отразява политическия и експертния консенсус, който може да гарантира обществена подкрепа. Тук трябва да се уточни и мястото на разузнавателната общност. При всички положения не е удачно процесът да е затворен за тесен кръг специалисти по сигурност и геополитика. Първо, защото изграждането на консенсусна визия, на голяма стратегия, която дългосрочно да ръководи политическите действия, насочени към обезпечаване на сигурността на различни нива (държавно, обществено и индивидуално), изисква по-широк дебат относно параметрите на дългосрочното позициониране на страната в глобалния ред. И второ, това се налага поради факта, че въпросът за сигурността пронизва всички обществени сектори – демография, здравеопазване, икономика, вътрешен ред, енергетика, образование, медии и т.н. В някакъв смисъл той е всеобхватен, защото има пряко отношение към оцеляването и функционирането на страната в международен план, както и на различни публични сектори – във вътрешен.

Следващото много важно изискване е да се изгради ефективна връзка между дългосрочното стратегическо планиране

в областта на сигурността и формирането (провеждането) на съответните на стратегията политики. Това е значимо, от една страна, за осигуряване на реализуемост на заложената визия, а от друга, за да направи възможно самите политики да бъдат координирани около нея и да се преодолеят секторната изолираност и липсата на междуинституционално взаимодействие. Именно нормативният характер на една такава дългосрочна стратегия дава и интегративни възможности на цялото политическо поле – дипломация и вътрешни политики да работят за една надсекторна кауза. Това, разбира се, не е имунизирано срещу проблеми от различен характер. Динамиката във външната среда може да доведе до неочаквани промени, на които по-краткосрочното стратегическото планиране по сектори да не може навременно да реагира. В допълнение, в последните десетилетия органите на изпълнителната власт изпитват затруднения в усилията си да удържат фокуса върху дългосрочните цели, борейки се със спешността на постоянно изникващите кризи и увеличаващия се товар от неотложни решения (Flournoy and Brimley, 2006). Затова е много важно дали изработените стратегии реално залагат консенсусни дългосрочни стратегически цели и доколко те въобще са реализуеми с оглед особеностите на вътрешното институционално функциониране на обществата (за много интересен анализ в тази посока, разглеждащ американските стратегии за национална сигурност до 1994 г. виж Snider (1995)).

7. Слабости на актуализираната Стратегия за национална сигурност на Република България (2018 г.)

За да придадем допълнителна легитимност на настоящето изследователско усилие, следва да направим и кратък коментар по повод действащата в момента българска *Актуализирана стратегия за национална сигурност (2018 г.)* от позицията на анализирани по-горе принципи.

Вече бе споменато, че стилът на изложение в този стратегически документ е много фрагментиран. Формално той съдържа характерните и необходими елементи – разбиране за

сигурност, принципи, цели, интереси, политики, анализ на средата, институционална инфраструктура. Те са детайлно описани, но някак разпръснати, така че читателят накрая остава с впечатление, че документът се опитва да каже всичко, но по един общ и недостатъчно конкретен начин. Макар дискурсивният аспект да изглежда второстепенен, понякога той се оказва централен за възприятията и мотивацията на засегнатите социални или институционални актьори.

Това, което липсва в документа, е ясна входяща визия с мобилизиращ заряд, която да даде нормативен хоризонт за бъдещето и да организира последващите елементи на стратегията. Също така споменахме, че прогнозите, на които се основава, е хубаво да имат проучващ характер по отношение на трайното в много дългия срок, защото в тези мегатрендове биха могли да се привидят възможности за развиване на стратегически предимства и стратегическо позициониране по отношение на останалите глобални играчи. Разбира се, за една прекалено уязвима страна като България е трудно да изработи грандиозен план за повишаване на геополитическия си статус, но дългосрочното стратегическо планиране би могло сериозно да акцентира върху възможните нишови конкурентни предимства, които да отворят пространство за известно стратегическо маневриране.

Добре е също така да се изясни логиката на адресиране на заплахите и рисковете (директно или чрез трансформация на средата). Освен това би било хубаво да се дефинират по-малко на брой конкретни национални цели и интереси, за да се фокусира последващото политическо действие за постигането им. Във връзка с това е желателно да се задейства и whole-of-government подход на координирано изпълнение на заложените конкретни задачи. Прави също така впечатление, че няма много ясно очертани цели за регионално позициониране отвъд Балканите и Черноморския регион. В условията на динамично развиващи се други региони, това може да определи като сериозен недостатък.

8. Заключение

В настоящата студия бе направен опит да се изведат основни концептуални въпроси, на които следва да се обърне внимание в процеса на дългосрочно стратегическо планиране в областта на сигурността и при съставянето на съответните държавни документи (национални стратегии и планове). На първо време трябва да се изясни какво представлява този особен вид отнасяне към бъдещето и какъв точно нормативен хоризонт предполага то. С други думи, каква специфична функция изпълнява този тип дейност във връзка с възпроизвеждането на една политическа общност във времето. Следващият ключов въпрос засяга диадата сигурност/несигурност – нивата, на които се разглежда възможното постигане на сигурност и маниера на артикулиране на източниците на несигурност. Всичко споменато задава логиката на формулирането на посоката на усилията – дали основният фокус да е върху възпиране на конкретно дефинирани заплахи и конкурентни субекти в системата от международни отношения, или да се работи повече по изграждането на способности, които да повишават общата устойчивост (resilience) на страната в контекста на непредвидени размествания в средата за сигурност. Това са два подхода, които задават два различни модела на стратегиите за сигурност и съответно определят алгоритмите при изготвянето им.

Огромното предизвикателство пред дългосрочното стратегическо планиране е в неизбежното напрежение между задаването на цел (планиране) и безпрецедентно динамичния контекст, който ограничава оперативната маневреност за постигане на желаното състояние във времето (т.нар. стратегиране). От една страна, то предполага наличието на визия, пътеводна проекция или междупоколенчески идеал, който да е отправна точка на всички по-нататъшни оперативни стратегии и планове за осъществяване. От друга страна, последните трябва да се реализират в условията на трайно изплъзващ се образ на бъдещето.

Библиография:

Актуализирана Стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., <https://www.me.government.bg/files/useruploads/files/akt.strategiq2020.pdf>

Закон за управление и функциониране на системата за защита на националната сигурност, ДВ. бр.15 (2022), <https://lex.bg/en/laws/ldoc/2136588572>

Методология за стратегическо планиране в република България, април 2010, София, <https://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&Id=90>

Стратегия национальной безопасности Российской Федерации 2021 <http://scrf.gov.ru/media/files/file/l4wGRPqJvETSkUTYmhpepzRochb1j1jqh.pdfSt>

Танев, Т. (2008). *Стратегическо управление на публичната сфера*. Военно издателство.

Фридман, Д. (2009). *Следващите сто години. Геополитическа прогноза за XXI век*. HCM-Медия.

Янков, Я. (2005). *Прогностика. Теоретико-методологически проблеми*. Янус.

Bartholomees, J.B. (Ed.). (2004). *Guide to National Security Policy and Strategy*. U.S. Army War College

European Communities. (2009). *European Security Strategy. A Secure Europe in a Better World*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d0928657-af99-4552-ae84-1cbaaa864f96/>

Flournoy, M. & Brimley, S. (2006). *Strategic Planning for National Security. A New Project Solarium*. JFQ, 41(2), 80-86

Freedman, L. (2013). *Strategy. A History*. Oxford University Press

Gaskarth, J., Porter, R. & Edmunds, T. (2014). *Introduction*. In: Edmunds, T., Gaskarth, J. & Porter, R. (eds.) *British Foreign Policy and the National Interest*. Palgrave Macmillan, pp. 1-20

Knudsen, B. (2012). *Developing a National Security Policy/Strategy: A Roadmap*. *Sicherheit und Frieden (S+F) / Security and Peace*, 30(3), 135-140

Martin, R. (2014). *The Big Lie of Strategic Planning*. Harvard Business Review, <https://hbr.org/2014/01/the-big-lie-of-strategic-planning>

Minar, S.J. (2018). *Grand Strategy and Foreign Policy: How Grand Strategy can Bangladesh's Foreign Policy Rethinking?* Journal of Social Studies, 4 (1), 20-22

Minzberg et al. (2003). *The Strategic Process: Concepts, Contexts, Cases*. Pearson Education International

Minzberg, H. (2007). *Tracking Strategies: Toward a General Theory*. Oxford University Press

National Security Strategy of Japan, 2022, <https://www.cas.go.jp/jp/siryou/221216anzenhoshou/nss-e.pdf>

Rademaker, M. (2009). *National security strategy of the Netherlands: an innovative approach*. Information and Security. An International Journal, 23(1), 51-61

Saffo P. (2007). *Six Rules for Accurate Effective Forecasting*. Harvard Business Review. Jul-Aug, 85 (7-8),122-31

Snider, D. (1995). *The National Security Strategy: Documenting Strategic Vision*. Strategic Studies Institute, US Army War College.

US National Security Strategy 2022, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

**ПРИЛОЖЕНИЯ НА ИНТЕЛИГЕНТНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ И
БАЗИРАНИТЕ НА ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ СИСТЕМИ ЗА
ПОДПОМАГАНЕ НА ВЗЕМАНЕТО НА РЕШЕНИЯ ВЪВ
ВОЕННИЯ И ОТБРАНИТЕЛНИЯ СЕКТОР**

**APPLICATIONS OF INTELLIGENT TECHNOLOGIES AND
ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED SYSTEMS TO
SUPPORT DECISION-MAKING IN THE MILITARY AND
DEFENSE SECTOR**

Доц. д-р Мариана Тодорова¹

Институт по философия и социология

Българска академия на науките

Abstract: *The integration of artificial intelligence (AI) into the military and defense sector constitutes a paradigmatic shift with far-reaching ethical, legal, and strategic consequences. As AI-enabled systems permeate autonomous operations, intelligence analysis, strategic planning, and cybersecurity, their capacity to accelerate decision-making and optimize performance simultaneously challenges foundational moral norms governing armed conflict. This paper explores the profound ethical implications of deploying AI in military contexts, focusing on the tension between machine autonomy and human moral agency. Drawing from interdisciplinary perspectives—philosophy of technology, applied ethics, international law, and systems engineering—it argues that the operational utility of AI must be carefully reconciled with the preservation of human dignity, accountability, and normative clarity in decision-making processes.*

The discussion foregrounds five key ethical principles that must undergird responsible AI use in defense: fairness, transparency and explainability, accountability, non-maleficence, and respect for privacy. Particular attention is devoted to algorithmic bias and

¹ Настоящият текст е разработен в рамките на Национална научна програма „Сигурност и отбрана“ (Решение на МС № 731/21.10.2021 г.), РП 1.2.2 „Интелигентни технологии и компютърни системи за подпомагане вземането на решения, основани на съвременните постижения на изкуствения интелект.“

hallucinations, which risk amplifying historical inequities and introducing strategic disinformation. The analysis problematizes the notion of “meaningful human control,” contending that the acceleration and opacity of advanced AI systems render this principle increasingly fragile. The paper advocates for the construction of a moral architecture around military AI—comprising legal frameworks, institutional accountability, and moral literacy among developers and operators. It ultimately posits that AI in warfare must not merely serve strategic objectives but embody the ethical ideals it claims to defend. Only through embedding AI within a robust ethical scaffold can we ensure that it augments rather than erodes the moral foundations of contemporary security paradigms. This paper calls for proactive interdisciplinary engagement to preempt the normalization of ethically detached autonomous warfare and to reimagine AI as a tool of moral resilience in the age of algorithmic conflict.

Интегрирането на интелигентни технологии и базирани на изкуствен интелект системи за подпомагане на вземането на решения във военния и отбранителния сектор се очерта като трансформираща сила, революционизирайки традиционните оперативни парадигми и подобрявайки вземането на стратегическите решения. Най-новите постижения в областта на изкуствения интелект (ИИ) допринасят за модернизирването на отбранителните системи в различни области, включително логистиката, анализа на разузнаването, автономните системи, киберсигурността, стратегическото планиране, както и на симулирането на различни военни ситуации. Тези приложения предлагат значителен потенциал за подобряване на ефективността, точността и реактивността в сложната и динамична среда, в която навременните и информирани решения са от решаващо значение. Изкуственият интелект е в състояние да се превърне в множител на военните сили, които са отвъд човешкия капацитет. Огромното количество информация, скоростта на действията и сложните мрежи на променливите създават терен на бойни действия, при който човешките

познавателни способности са недостатъчни. За ситуационната и моментна осъзнатост и ориентираност е необходим изкуствен интелект, който по-добре деконструира и поетапно анализира информацията от околната среда, идваща от космоса, земята, морето и киберсистемите, за да може ангажираните в процеса отговорни лица успешно и своевременно да обработят толкова комплексни фактори.

Технологиите, основани на ИИ, могат да подобрят системите за вземане на решения по различни начини (Greipel, 2024). Те се използват за извличане на наблюдения от (големи) потоци от данни, за автоматично изграждане на модели на (физически, човешки или информационен) терен, за генериране на прогнози за бъдещи събития и курсове на действие, за анализ на тези прогнози, за да се обяснят възможните последици на вземащите решения. При решенията на стратегическо ниво изкуственият интелект (Kerbusch, Keijser & Smit, 2023) би могъл например да определи дали и при какви обстоятелства ще започне военна мисия в рамките на конкретна активна зона. На оперативно ниво може да подпомогне контролните и командни центрове (C2) при решенията какви военни елементи да бъдат ползвани при определена операция и да прецизира критериите за успешното ѝ осъществяване. На тактическо ниво ИИ може да предостави различни симулации при вземането на решения и при оценката на ефектите от тях.

Автономни системи (Davison, 2022) и безпилотни превозни средства

Интелигентните технологии, управлявани от ИИ, значително подобряват възможностите на автономните системи като безпилотни летателни апарати (UAV – unmanned aerial vehicle), безпилотни наземни превозни средства (UGV – unmanned ground vehicle) и безпилотни подводни апарати (UUV – unmanned underwater vehicle). Тези системи могат да работят с различни степени на автономност – от дистанционно пилотирани до напълно автономни режими при изпълнение на широк спектър от военни мисии, включително разузнаване, наблюдение,

прихващане на цели и прецизни удари. ИИ алгоритмите улесняват вземането на решения в реално време чрез обработка на огромни количества сензорни данни (чрез концепцията за Интернет на нещата – IoT, където материалната инфраструктура е снабдена със сензори и излъчва, и произвежда данни), позволявайки на автономните системи да се адаптират към променящите се работни условия, да идентифицират заплахите и да реагират на динамичната среда без човешка намеса. Това намалява рисковете за персонала и повишава оперативната ефективност във враждебни или отдалечени зони.

Етичните опасения, свързани с използването на автономни оръжия или роботи убийци, се съсредоточават върху няколко ключови въпроса. На първо място, това е липсата на човешки контрол. Автономните оръжия могат да вземат решения без човешки надзор, което поражда опасения относно отчетността и отговорността, ако те не са били правилни. Машинна етика per se не съществува, тъй като все още не е налице възможност етиката да бъде кодифицирана, а и поради нехомогенната проява на феномена етичност.

На второ място стои въпросът за моралната отговорност. Делегирането на решенията за убийство на машини представлява предизвикателство пред утвърдените и общоприети морални принципи, защото ИИ не „разбира“ ценността на човешкия живот или сложността и контекста зад дадена ситуация. Целеполагането, изградено почти изцяло върху механизмите за ефективност и ефикасност, често не се съгласува със защитата и опазването на човешкия живот. Освен това винаги е възможна грешка при избора и поразяването на целите. ИИ може да идентифицира погрешно целите си и това да доведе до цивилни жертви или непреднамерено унищожение и поради ограничената способност на автономните системи да действат в непредсказуема среда.

При определени ситуации ИИ може да предизвика ескалация на конфликта, а това да не съответства на стратегическите човешки цели. Автономните оръжия биха могли

например да снижат прага на приемливост на военните действия, да ги „оценят“ като икономически по-изгодни и по този начин да провокират неконтролирана ескалация на въоръжения сблъсък.

Все още липсва ясен и еднозначен протокол за поемане на отговорност, ако действията на автономното оръжие водят до последствия, квалифицирани от правото като военни престъпления. Подобно на казусите с автономните превозни средства, при които се дебатира кой е истинският субект на отговорност, и тук трудно би могло да бъде посочен отговорният субект – програмистът, производителят или военният.

Вземане на етични решения по принцип е доста различно от изначално положената цел за военна прецизност и ефективност. ИИ не разполага с нюансираното разбиране, необходимо за изграждане на етични решения по време на война, като разграничаване на войниците от цивилните граждани или акта на доброволно предаване като отказ от по-нататъшни бойни действия.

Не по-малък е рискът от неизправности или неоторизирана външна намеса. Автономните оръжия са уязвими откъм технически повреди и кибератаки, които могат да причинят нежелани отклонения във функциите им или да бъдат препрограмирани от реалния или потенциалния противник.

Предразсъдъците и халюцинациите на ИИ

Сред най-обсъжданите въпроси напоследък са проблемите, свързани с предразсъдъците и халюцинациите на ИИ (AI biases и hallucinations). Пристрастието (bias) в ИИ представлява систематично отклонение в поведението или решенията на алгоритъма, произтичащо от небалансирани, непълни или исторически изкривени данни, използвани при неговото обучение. Във военното дело (Blanchard, Bruun, 2024) това може да доведе до необективно класифициране на заплахите, целите или съюзническите сили. Ако ИИ система за наблюдение е тренирана основно с данни от конфликти в Близкия Изток, тя може погрешно да идентифицира мирни жители от този регион

като заплаха поради етнически или поведенчески модели, заложили в самите данни.

Халюцинацията на ИИ се отнася до случаите, когато алгоритъмът „създава“ информация, която не се основава на реални или входни данни, но изглежда правдоподобна. Във военно приложение (Breaking defence, 2024) това може да доведе до фатални грешки при разпознаване на цели или стратегическа дезинформация. ИИ система за автономно управление на дрон може да „види“ оръжие там, където го няма, като маркира цивилно превозно средство като вражеска бойна единица, и да задейства атака без човешка верификация.

Разузнаване и наблюдение

Едно от основните приложения на изкуствения интелект в системите за подпомагане на вземането на решения в отбранителния сектор е подобряването на способностите за разузнаване и наблюдение (Intelligence Team – SubSea Craft, 2024). ИИ позволява автоматизиране на събирането, анализа и интерпретирането на данни от различни източници като сателитни изображения, радар и данни, получени от разузнаването. Алгоритмите за машинно обучение (machine learning), особено тези, които работят с методите на дълбоко обучение (deep learning), могат да обработват огромни масиви от данни, за да идентифицират модели, да откриват отклонения и да предсказват маневрите на врага. Това подпомага вземането на решения в реално време и позволява на военните командири да вземат стратегически и тактически решения с повишена информираност и прецизност. Освен това подобренията с ИИ системи могат да намалят когнитивното бреме върху анализаторите, позволявайки им да се фокусират върху критичния анализ и да ограничат вероятността за човешка грешка.

Подкрепа при вземане на решения за стратегическо планиране и операции

Ръководените от ИИ системи за подпомагане на вземането на решения (Farmer, 2022) биха могли да имат трансформиращи последици за военното стратегическо планиране и управление на операциите. Тези системи са в състояние да обработват големи обеми данни от множество източници, да предложат възможни варианти на развитие на събитията, да извършат оценка на риска и да предложат оптимално разпределение на ресурсите. Чрез използването на усъвършенствани анализи, прогнози и симулационни модели лицата, вземащи решения, са в състояние да разработят по-стабилни стратегии, като вземат предвид широк набор от променливи, включително геополитически тенденции, логистични ограничения и потенциални противопоставящи се действия. Тези системи от изкуствен интелект могат да улеснят съвместното планиране чрез интегриране на информация от различните заинтересовани страни (съюзници), като гарантират, че решенията са добре координирани в различните военни клонове и съюзнически сили.

Киберсигурност и киберотбрана

Секторът на отбраната все повече разчита на ИИ технологиите за подобряване на киберсигурността и мерките за киберзащита. Тъй като киберзаплахите стават все по-сложни и често срещани, ИИ системите предоставят основен инструмент за откриване, смекчаване и реагиране на кибератаки (Moznik, Delija, Tulicic & Galinec, 2023). Изкуственият интелект има капацитета да анализира мрежовия трафик в реално време, да идентифицира необичайни модели, показващи потенциални заплахи, и автономно (ако му е разрешено) да прилага защитни мерки. Алгоритмите за машинно обучение се използват за прогнозиране на бъдещи вектори на атака въз основа на исторически данни и съответно за адаптиране на защитните механизми съобразно тези заплахи. Освен това те могат да бъдат много полезни при оценката на уязвимостта и при своевременното реагиране на инциденти чрез автоматизиране на процесите.

Логистика и оптимизация на веригата за доставки

Ефективната логистика (Abadicio, 2019) и управлението на веригите за доставки са ключови компоненти на военните операции и базираните на изкуствен интелект системи за подпомагане на вземането на решения. Те играят жизненоважна роля за оптимизирането на тези процеси. Алгоритмите с изкуствен интелект могат да анализират данни от веригата за доставки, да прогнозират търсенето (на определени компоненти), да оптимизират нивата на запасите и чрез това да намалят оперативните разходи. Освен това ИИ може да подобри планирането и маршрутизирането на веригите за доставки, като гарантира, че ресурсите се доставят на точното място и в правилното време, дори в изпълнена с рискове среда. Прогнозната за поддържане на веригата за доставки, създавана от ИИ, може да удължи живота на военното оборудване чрез обозначаване на потенциалните щети и повреди, преди те да се появят, като по този начин се намалява времето за престой и се осигурява оперативна готовност.

Изкуственият интелект във военни игри и симулации

ИИ системите за подпомагане на вземането на решения се превръщат в ключов инструмент във военните игри и симулационните упражнения (Breedon, 2024), които са от решаващо значение за обучението на военния персонал и за тестване на стратегиите в контролирана среда. Симулациите, генерирани от изкуствен интелект, позволяват моделирането на сложни военни сценарии, позволявайки на ръководните кадри да експериментират с различни тактики и да оценяват различните резултати без реални последствия. Тези симулации позволяват корекции в реално време и осигуряват динамична обратна връзка, спомагайки да се подобри процесът на вземане на решения. Освен това ИИ софтуерът би могъл да въведе елементи на непредсказуемост, имитирайки действията на противниците, което добавя реализъм към симулациите и по-добре подготвя военните лидери за истински конфликтни казуси.

Сътрудничество човек – изкуствен интелект

Според технологичните оптимисти бъдещето на интелигентните технологии в отбраната е не само в напълно автономните системи, но и в подобряването на сътрудничеството между човека и изкуствения интелект. Подобен съвместен подход използва силните страни както на изкуствения, така и на човешкия интелект, като позволява по-информирани и балансирани решения. ИИ може да помогне при анализирането на огромен набор от данни и за генерирането на възможни варианти на действие, докато хората запазват правото за вземане на крайните решения, особено ако трябва да се отчетат техните етични измерения и последствия.

Правна рамка и международни договори

Правната регулация на изкуствения интелект във военната и отбранителната сфера сериозно изостава в сравнение с темповете на технологично развитие. Липсата на единна международна нормативна уредба води до сериозни рискове от неконтролни действия, неетично използване и трансгранични инциденти с потенциално катастрофални последици. Настоящите механизми за контрол като Конвенцията за определени конвенционални оръжия (CCW)² разглеждат смъртоносните автономни оръжия (LAWS), но срещат затруднения в постигането на глобален консенсус най-вече поради противоположните позиции на водещите военни сили. Европейският съюз настоява за запазване на човешкия контрол върху всички летални функции на ИИ, а Европейският парламент неколkokратно е призовавал за абсолютна забрана на напълно автономните оръжия.

Някои инициативи на ниво ООН по посока усилията за създаване на международен договор, аналогичен на договора за неразпространение на ядрени оръжия, започват да се очертават, но все още остават на концептуално ниво. Въпросите около отговорността при използването на ИИ системи (дали тя лежи

² <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/15/convention-on-certain-conventional-weapons-council-approves-conclusions/>

върху програмистите, операторите или командния състав), също като в гореописаните случаи, остават без ясен отговор. Това поражда сериозни предизвикателства пред правоприлагането и етичната отчетност.

Тенденции в НАТО и съюзнически платформи

НАТО все по-осезаемо разпознава ролята на изкуствения интелект като стратегически приоритет в трансформацията на отбранителния капацитет на Алианса. През 2021 г. е приета първата официална Стратегия на НАТО за ИИ³, която определя основните принципи за отговорно използване на технологиите, насърчава оперативната съвместимост между съюзниците и подчертава необходимостта от спазване на международното право и етичните норми. В рамките на тази стратегия се поставя акцент върху създаването на устойчива екосистема от иновации, обмен на данни, съвместни експерименти и изграждане на капацитет за защита срещу ИИ-базирани заплахи.

Съюзници като САЩ, Обединеното кралство, Франция и Германия вече активно инвестират в развитието на ИИ военни системи, изследователски лаборатории и партньорства с частния сектор. НАТО обмисля създаване на специализиран Център за иновации в изкуствения интелект, който да служи като координационна платформа за обединяване на усилията в рамките на Алианса. За страни като България се отваря възможност за стратегическо позициониране чрез научни институти, стартиращи компании и образователни програми, свързани с ИИ и отбранителните технологии.

Бъдещето на ИИ в управлението на ядрени арсенали

Един от най-чувствителните и рисковани аспекти от навлизането на изкуствения интелект в отбраната е свързан с неговото евентуално интегриране в системите за управление на ядрените оръжия. Този въпрос предизвиква сериозни опасения сред експерти и международни наблюдатели поради възможността дори минимална грешка, било то халюцинация или

³ https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_227237.htm

погрешна интерпретация на сензорни данни, да доведе до ескалация и ядрен конфликт. Възможността ИИ системи да заместят човешката преценка в ситуации на високо напрежение е особено тревожна, тъй като автоматизираното вземане на решения може да скъси времето, необходимо за дипломатическа намеса или деескалация.

Допълнително притеснение буди възможността системите за ранно предупреждение, ако са напълно автоматизирани, да станат мишена за кибератаки или да бъдат подложени на фалшиви входни сигнали, което може да има катастрофални последствия. Поради това все повече гласове настояват за забрана на ИИ в критични звена на ядреното командване и за поддържане на човешкия фактор като последен арбитър във всяко решение, свързано с употреба на оръжия за масово поразяване.

Включване на ИИ в гражданската отбрана и управлението на кризи

Интеграцията на изкуствения интелект в системите за гражданска защита и управлението на кризи отваря нови хоризонти за ефективност, скорост и предвидимост. В условията на природни бедствия, терористични заплахи или пандемии, ИИ може да предостави решаваща помощ чрез анализа на големи масиви от данни в реално време, откриването на отклонения, прогнозирането на рискове и подпомагането на разпределението на ресурси. Технологиите позволяват оптимизиране на логистичните вериги, моделиране на сценариите за евакуация, както и координиране между различните институции и служби.

Системите, захранвани с изкуствен интелект, могат да проследяват важни обществени събития чрез видеонаблюдение, да анализират поведението на големи маси от хора и да откриват сигнали за заплахи. В информационната сфера ИИ може да бъде използван за откриване на фалшиви новини, манипулативно съдържание и кампании за психологическо влияние. В хибридната среда, където границата между военната и цивилната

заплаха се развива, ИИ предоставя възможност за интегрирана отбрана, включваща както армията, така и гражданския сектор.

Етични съображения, пристрастия и халюцинации в процесите на вземане на решения с ИИ във военните системи

Изкуственият интелект вече е неразделна част от военните системи и играе все по-важна роля за подобряване на процесите на вземане на решения, на оперативната ефективност и в стратегическото планиране. Той покрива областите от прогнозни анализи до автономни оръжейни системи и има потенциал да революционизира съвременната война. Въпреки това внедряването на ИИ при вземането на военни решения поражда значителни етични опасения. Въпросите като пристрастието в алгоритмите на ИИ, халюцинациите и по-сериозните морални последици от автономното вземане на решения трябва да бъдат внимателно проучени, за да се гарантира, че системите с ИИ се използват отговорно във военен план.

В следващото изложение ще насочим фокуса върху потенциалните рискове и предизвикателства, свързани с вземането на решения с ИИ.

Етични съображения при вземането на военни решения, управлявани от изкуствен интелект

Автономност и морална отговорност

Етичният принцип на „смислен човешки контрол“ (Amoroso, Tamburrini, 2020) (meaningful human control) все по-често се налага като крайъгълен камък в дискусиите за нормативното управление на автономните оръжейни системи. Този принцип предполага, че критичните решения, особено тези, свързани с употреба на смъртоносна сила, трябва да бъдат проследими до човешкия актьор, способен да носи морална и правна отговорност. Въпреки това, с бързото развитие на алгоритми за самостоятелно вземане на решения, възниква съществена трансформация в понятието за автономия и

отговорност. Системи, които могат да оценяват ситуацията в реално време, да извършват целева селекция и да атакуват без пряка човешка намеса, изместват човешкия оператор от непосредствения цикъл на вземане на решение. Това води до размиване на юридическата отговорност и на моралната легитимност, тъй като те се оказват споделени между множество от програмисти, оператори и политически ръководители.

С нарастването на капацитета на ИИ системите да генерират „нестандартни“ тактически решения, основани на статистически модели и прогнозни симулации, които дори не подлежат на човешка верификация в реално време, възниква риск от т.нар. *деградация на човешката субектност* (human agency erosion) (Udoh, 2025). Това е процес, при който човекът все още е „в системата“, но не контролира критичния изход, а само потвърждава вече предложените решения, често без да притежава реален капацитет да ги оцени. Това превръща човешката роля в псевдоетична фасада, с която се легитимира автоматизиран процес.

От етична гледна точка подобна ситуация поставя под въпрос ключови морални принципи като *пропорционалност* (дали причинената вреда е оправдана от военната цел), *разграничение* (способността да се различат войниците от цивилните), и *необходимост* (дали е използвано най-малко вредоносното средство). Автономните системи трудно могат да интернализират тези принципи, защото за това се изисква морална преценка, контекстуално разбиране, емпатия и често интуиция – качества, които нито една форма на изкуствен интелект, колкото и напреднала да е тя, не притежава по своята същност.

Друга критична точка е *въпросът за моралното намерение*. Във всяка система на етично вземане на решение се предполага наличието на морална субективност и вътрешно убеждение. Автономните оръжия, независимо от степента на тяхната „интелигентност“, действат на базата на зададени цели и оптимизационни функции. Те не „искат“ да причинят вреда, но и

не могат да преценят кога не трябва. Това ги прави фундаментално различни от човешките актьори и подкопава възможността за търсене на справедливост и отговорност при военен конфликт в контекста на международното хуманитарно право.

На тази основа нарастващият натиск за внедряване на ИИ в критични военни решения създава т.нар. *етична сингулярност* (Fragela, 2018) – точка, след която човекът губи своето върховенство не само като действащо лице, но и като морален субект във войната. Това изисква преосмисляне на етичните парадигми в отбраната и установяване на строги правни и технологични механизми, които да гарантират, че човешката отговорност не се размива, а се адаптира спрямо новата реалност. Отказът от подобна рефлексия може да доведе не само до юридически вакуум, но и до морална катастрофа.

Алгоритмична непрозрачност и дефицит на отчетност

Една от най-проблематичните етични характеристики на ИИ системите е тяхната т.нар. **алгоритмична непрозрачност** (Lu, 2020). Много от съвременните алгоритми, особено тези, базирани на дълбоко обучение, функционират като „черни кутии“ и генерират изходи, чиито вътрешни логически пътища не подлежат на ясно обяснение нито от разработчиците, нито от потребителите. В контекста на военното вземане на решения това означава, че може да се задейства удар или маневра на база логика, която е неразбираема за човешкия командир и по този начин неподатлива на преглед или етична оценка.

Тази непрозрачност е тясно свързана с **проблема за отчетността**: ако не можем да обясним как ИИ е взел дадено решение, кого държим отговорен при нарушение на международното хуманитарно право? Този дефицит на правна отчетност подкопава основополагащите принципи на правото на война, включително възможността за търсене на справедливост за пострадалите.

Конфликт между ефективност и хуманност

Основна причина за въвеждането на ИИ във военния сектор е **ефективността** – алгоритмите могат да реагират по-бързо, да обработват повече данни и да откриват скрити зависимости в сложна оперативна среда. **Ефективността обаче не е етична категория.** Модели, които се оптимизират единствено за постигане на победа или минимизация на загуби, могат да жертват фундаментални хуманитарни принципи като защита на цивилното население, правото на капитулация или правото на хуманно отношение към пленниците.

Това поражда **дилема между цел и средство** – доколко сме готови да делегираме етичната отговорност на системи, които не могат да „преживеят“ страданието, не „разбират“ понятието за достойнство и не притежават морална чувствителност? Военните действия не са просто технически маневри – те са дълбоко морални актове с огромни човешки последици.

Автономия и размиването на етичните рефлексии

С разширяващата се роля на ИИ все по-често се наблюдава **прехвърляне на моралната интуиция** от човека към машината. Това води до т.нар. *етично отстъпление* – състояние, при което операторите се поддават на авторитета на алгоритъма, особено когато системата предлага изход, който изглежда статистически оптимален, но морално спорен. Този феномен е известен като **автоматизирана пристрастност (automation bias) (Hoffman, 2024)** и може да подкопае индивидуалната отговорност на военния персонал.

Освен това **автономните системи не могат да бъдат държани морално отговорни**, тъй като нямат съзнание, съвест или чувство за вина. Това води до морална празнота в самия център на бойното решение – такава, която не може да бъде компенсирана с технически поправки или нови протоколи.

Новата философия на войната: антропоцентричност срещу машинна рационалност

Появата на автономни оръжия и ИИ системи изисква **преосмисляне на философията на войната**. Традиционно войната се възприема като продължение на политиката с други средства (Карл фон Клаузевиц), но винаги в рамките на човешката рационалност, намерения и отговорност. С влизането на ИИ във военното уравнение се появява нова логика – **логиката на машинната рационалност**, която не включва състрадание, морално колебание или страх.

Това води до фундаментален сблъсък между **антропоцентричните ценности** (човешка ценност, правото на живот, морално право на избор) и **техноцентричната парадигма**, в която животът се разглежда като променлива в уравнение за оперативен успех. Този конфликт поставя под въпрос не само легитимността на автономната война, но и самата дефиниция за морално действие в условия на технологично доминирана среда.

Пристрастия в ИИ алгоритмите

Алгоритмично отклонение

Както изяснихме по-рано в текста, пристрастията в ИИ алгоритмите са добре документиран проблем и могат да имат сериозни последствия в процесите на вземане на военни решения. Те се обучават на основата на големи масиви от данни и качеството на техните решения зависи от тези данни. Ако данните за обучение съдържат пристрастия, независимо дали по отношения на раса, пол, география или други признаци, ИИ системата може да ползва и дори да разшири тези пристрастия при вземането на решения в бъдеще.

Във военен контекст предубедените алгоритми на ИИ могат да доведат до нечестни или несправедливи решения, които непропорционално засягат определени общности. Например технологията за лицево разпознаване, която се използва все по-

често при военно наблюдение и прицелване, е демонстрирала, че показва расови пристрастия. Предубедената ИИ система би могла да идентифицира погрешно лица въз основа на тяхната етническа принадлежност, което да доведе до неправомерно насочване или дискриминация срещу определени групи. Подобни пристрастия не само подкопават етичната почтеност на военните операции, но и подкопават доверието в системите с ИИ.

Усилване на отклоненията

Друго безпокойство буди феноменът на усилване на пристрастията, при който ИИ системите не само наследяват отклонения от своите данни за обучение, но и ги влошават чрез веригите за обратна връзка. В хипотетичен военен сценарий, ако ИИ се използва за прогнозиране на потенциални заплахи въз основа на исторически данни, тя може да маркира определени региони или демографски характеристики като високорискови, засилвайки съществуващите предразсъдъци във военните стратегии. С течение на времето това може да доведе до самосбъдващо се пророчество, при което произведените от ИИ предразсъдъци оформят военните политики и действия по начини, които подсилват неравенството и дискриминацията.

За справянето с тези проблеми от съществено значение е да се разработят механизми за откриване и смекчаване на отклоненията в алгоритмите. Това може да включва разнообразяване на наборите от данни за обучение, провеждането на редовни одити на системите с изкуствен интелект и гарантирането, че е налице човешки надзор за коригиране на пристрастните решения. Нещо повече, участието на етици, юристи и социални учени в разработването и внедряването на военни системи с изкуствен интелект е от решаващо значение за идентифициране и справяне с потенциални пристрастия.

ИИ халюцинации при вземане на военни решения

Феноменът на ИИ халюцинации

ИИ халюцинациите⁴ се отнасят до случаи, когато системите генерират фалшиви или подвеждащи резултати, които не са основани на реалността. Това явление е особено тревожно в контекста на вземането на военни решения, при които точната и надеждна информация е от решаващо значение. Те могат да възникнат когато моделите на ИИ, особено тези, базирани на машинно обучение, екстраполират отвъд своите данни за обучение или правят погрешни заключения. При военни приложения подобни халюцинации могат да доведат до катастрофални последици като погрешно идентифициране на цели, неправилни стратегически препоръки или издаване на фалшиви сигнали.

Например в системите за разпознаване на изображения, използвани за военно наблюдение, ИИ халюцинациите могат да доведат до грешна класификация на обекти или дейности, което води до неправилни оценки на заплахите. По същия начин, в автономните системи за вземане на решения, халюцинацията на ИИ може да накара системата да вземе ирационални или опасни решения, потенциално ескалиращи конфликти или причинявайки неволна вреда. Непредсказуемостта на халюцинациите подчертава важността на поддържането на човешки надзор и на това да се гарантира, че ИИ системите са подложени на стриктно тестване и валидиране, преди да бъдат разгърнати във военни среди с високи залози.

Намаляване на рисковете от ИИ халюцинации

За смекчаване на рисковете, свързани с халюцинациите на ИИ, могат да се използват няколко стратегии. Първо, ИИ системите трябва да бъдат обучени на основата на висококачествени, разнообразни набори от данни, представящи адекватно сценариите от реалния свят, с които е възможно те да

⁴ <https://www.ibm.com/think/topics/ai-hallucinations>

се сблъскат в бъдеще. Това може да помогне за намаляване на вероятността за произвеждане на фалшиви резултати поради пропуски или отклонения в данните за обучение. Второ, те трябва да бъдат проектирани с оглед на прозрачността и тълкуваемостта, позволявайки на човешките оператори да разберат причините, водещи до конкретното решение на ИИ и да идентифицират потенциалните грешки.

Включването на резервни механизми и такива за безопасност при отказ в системите с изкуствен интелект може да помогне за предотвратяване на опасните последствия от ИИ халюцинациите. Например в автономните оръжейни системи решенията на ИИ трябва да бъдат предмет на множество нива на проверка и одобрение, преди да бъдат изпълнени. Това може да помогне да се гарантира, че грешните решения, причинени от халюцинациите, ще бъдат уловени и коригирани, преди да доведат до вреди.

Правни и етични рамки за ИИ във военните системи

Международно хуманитарно право (МХП)

Използването на ИИ при вземане на военни решения трябва да бъде приведено в съответствие с Международното хуманитарно право (МХП), което урежда поведението по време на въоръжени конфликти. Принципите на МХП като разграничаване, пропорционалност и необходимост трябва да се спазват при разгръщането на ИИ системи във война. Автономните оръжейни системи засега не дават убедителен отговор дали могат да спазват МХП, особено по отношение на разграничението между воюващи и невоюващи лица и осигуряване на пропорционалност при използването на сила.

Юристите обсъждат дали съществуващите рамки на МХП са достатъчни за регулиране на използването на ИИ във военен контекст, или са необходими нови норми за справяне с уникалните предизвикателства, породени от системите за ИИ. Тъй като изкуственият интелект продължава да играе все по-важна роля във военните операции, ще бъде от съществено

значение да се адаптира МХП, за да се гарантира, че се осигурява адекватна защита както за цивилните, така и за войниците в една епоха на все по-автономна война.

Ролята на комисиите по етика и механизмите за надзор

Създаването на комисии по етика и механизми за надзор е от решаващо значение, за да се гарантира, че ИИ системите се използват етично при вземането на военни решения. Тези органи могат да осигурят насоки за отговорното разработване и внедряване на ИИ системи, като гарантират, че етичните съображения са интегрирани в дизайна и работата на военния ИИ. Те могат също така да служат като форуми за справяне с етични дилеми и конфликти, които е възможно да възникнат при използването на ИИ във военните операции.

Чрез упражняването на постоянен надзор тези комисии могат да помогнат за предотвратяване на злоупотребата с ИИ във военен контекст и да гарантират, че системите се използват по предназначение.

Филосовски основания и етични измерения на интегрирането на изкуствения интелект в отбраната

Интегрирането на интелигентни технологии и основани на изкуствен интелект системи във военната и отбранителната сфера са индикатор на фундаментална трансформация на военната парадигма. Това не е просто технологичен скок, а аксиологична мутация, която засяга самото разбиране за моралната отговорност, човешката автономия и легитимността на насилието. Ако XX в. е век на масовата индустриализация на войната, XXI в. може да се окаже епохата на нейната автоматизация – и с това на моралното ѝ обезчовечаване. Изкуственият интелект не просто оптимизира стратегическото поведение, а преформулира самите условия на етическото мислене в конфликтна среда.

Един от ключовите постулати на етичната теория на ИИ е свързан със създаването на трансдисциплинарна рамка, която

съчетава технологичната рационалност с нормативна антропоцентричност. Необходимо е да се разбере, че технологиите не са неутрални: техният дизайн, алгоритмична структура и логика на функциониране отразяват определени културни, икономически и идеологически рамки. В този смисъл, въвеждането на ИИ във военното вземане на решения не е просто нова функционалност, а акт на пренаписване на етиката на войната – една етика, в която моралната интуиция на индивида бива заменена с числова калкулация и вероятно моделиране.

Справедливост, несъзнателни пристрастия и алгоритмично неравенство

Фундаментален принцип в етиката на ИИ е справедливостта – не просто като формална еднаквост, а като екзистенциално признание на човешкото достойнство. В контекста на отбраната това означава да се предотврати възпроизвеждането на структурна дискриминация (по етнически, културни или поведенчески белези) в алгоритмичната логика на бойните системи. Предразсъдъците в данните могат да доведат до програмируеми несправедливости, при които врагове се разпознават не по действителна заплаха, а по исторически заредени шаблони. Така възниква въпросът дали може машина, обучена с исторически изкривени данни, да бъде морално неутрална. Или напротив – самото съществуване на ИИ във военен контекст легитимира несъзнателната дискриминация, скрита под формата на техническа обективност?

Прозрачност и обяснимост като предпоставки за доверие

Вторият етически стълб е прозрачността – не само в смисъл на достъп до код или данни, а като екзистенциална яснота относно мотивите на действието. Когато ИИ реши да нанесе удар, трябва да знаем защо. Не като механично обяснение, а като рационална и морална аргументация. В този смисъл обяснимостта е своеобразен мост между алгоритмичната рационалност и човешката нормативност.

Отчетност и морална отговорност

Въпросът „кой носи отговорност?“ в контекста на военен ИИ е повече от правен казус – това е и въпрос за субектността. Може ли алгоритъмът да бъде обект на отговорност, ако не притежава намерение, съвест и съзнание? Очевидно не. Но тогава отново стигаме до познатия въпрос къде се локализира моралната и юридическата вина при грешка.

В този случай е необходима нова концепция за колективна отговорност – етичното бреме трябва да се споделя между всички звена по веригата на разработка, внедряване и употреба. Това изисква създаването на ясни протоколи за проследимост, сертификация на алгоритми и етични одити – т.е. изграждане на инфраструктура на моралната отчетност.

Принципът на минимална вреда и философията на хуманната война

Изкуственият интелект поставя под съмнение концепцията за хуманна война. Ако хуманността изисква възможност за прошка, колебание, състрадание, то ИИ не познава нито едно от тези състояния. Може ли тогава една война, водена от ИИ, да бъде изобщо наречена етична? Или навлизаме в нова епоха, в която ефективността замества или обособява нов целесъобразен морал?

Принципът „не причинявай вреда“ (non-maleficence) се сблъсква с реалността на бойното поле, където всяко действие (или бездействие) е натоварено с потенциал за унищожение. Ето защо минимизирането на вредата не трябва да се измерва само в телесни поражения, а и в ерозията на моралните структури, които крепят обществото дори във време на война.

Интегрирането на изкуствения интелект в отбранителния сектор изисква не просто техническа регулация, а нова морална архитектура – концептуална рамка, която да постави човешките ценности в ядрото на технологичното развитие. Ако ИИ ще е в ролята на делегат на човешката воля в условия на война, то той трябва да бъде изграден в духа на онези принципи, които правят

самата човешка воля достойна за уважение – справедливост, състрадание, отговорност, разсъдливост. Само тогава ще можем да кажем, че ИИ не просто воюва вместо нас, а поне в някаква степен отстоява човешкото в човечеството.

Заклучение

Препоръки и визия за устойчиво и етично използване на ИИ в отбраната

Въвеждането на изкуствения интелект в отбранителните системи е не просто технологична иновация, а цивилизационен поврат, който поставя фундаментални въпроси относно властта, морала и сигурността в XXI в. Преходът към автономизирани и свързани системи за управление на конфликти и сигурност налага спешна нужда от изграждането на глобална нормативна архитектура, както и от засилване на националните капацитети за управление на технологичния риск.

Разработване на международен договор за регулиране на военния ИИ

Необходимо е създаването на многостранна правна рамка, която ясно дефинира допустимите и недопустимите приложения на ИИ в отбранителния сектор. Такъв договор трябва да включва забрана на напълно автономни летални оръжия без човешки контрол, механизми за отчетност и независим надзор.

Изграждане на национални етични съвети по военен ИИ
България и другите страни-членки на НАТО и ЕС следва да създадат етични комисии, включващи експерти от армията, науката, правото и етиката, които да оценяват всяко ново приложение на ИИ в отбраната. Подобни съвети трябва да имат правомощия да спират внедряване на технологии със спорни последици.

Въвеждане на задължителни тестове за безопасност и устойчивост на ИИ системи

Преди внедряване всяка ИИ система трябва да преминава през симулации в сценарии с висока несигурност (например наличие на халюцинации, непредвидими изходи, загуба на контрол). Освен функционалните тестове, е задължително и проверка за **AI biases, непрозрачни алгоритми и възможност за неоторизирана външна намеса (хакване)**.

Развитие на 'human-in-the-loop' модели

Поддържането на човешка преценка в критични решения следва да бъде принцип, заложен в дизайна на всяка система, особено в ситуациите на идентификация на цели, преценка за използване на сила или при съмнение за фалшиви данни. Това е необходимо, за да се съхрани моралната и правна легитимност на действията.

Дигитална дипломация и споделен капацитет в рамките на ЕС и НАТО

Европа може да поеме водеща роля чрез създаването на обща платформа за обмен на алгоритми, симулации, обучение на военен персонал и правни интерпретации. Чрез своя научен потенциал България би могла да участва в създаването на европейски хъб за устойчив военен ИИ.

Въвеждане на червени линии за използване на ИИ в ядрения арсенал

На стратегическо ниво трябва да се изработи общоприета дефиниция и обвързващ протокол, забраняващ автоматизирани решения в ядреното командване. ИИ може да има функция за анализ и препоръки, но никога да не задейства или дава позволенията за ядрен удар.

Образователни и подготовителни програми за новите военни реалности

Образованието във висшите военни училища трябва да включва

модули по ИИ етика, киберсигурност, симулационно мислене и сценарийно планиране. Подготовката за новите форми на война изисква не просто технически умения, но и холистично разбиране за рисковете, потенциала и границите на ИИ.

Визия за бъдещето

До десет години се очаква военният ИИ да се трансформира от инструмент за подпомагане на вземане на решения в автономен партньор в стратегическите процеси. Но докато техническият напредък ще продължи с експоненциални темпове, доверието на обществото, легитимността на решенията и политическата стабилност ще зависят от прозрачността, отчетността и етичния интегритет на тези системи.

В едно възможно бъдеще симбиозата между човешки фактор и ИИ ще бъде ключът към минимизиране на цивилните загуби, повишаването на скоростта и прецизността на реакциите и дори за ограничаване на продължителността и ескалацията на конфликтите. Но това бъдеще няма да се случи спонтанно. То изисква визия, координация и политическа воля за създаване на нов световен ред на дигиталната отбрана, в който хуманността, правото и прозрачността имат същата тежест, както ефективността и скоростта.

Библиография:

Тодорова, М. (2020). *Изкуственият интелект. Кратка история и етически аспекти по темата*. София: Изток – Запад.

Abadicio, M. (2019). *Artificial Intelligence for Military Logistics – Current Applications*. Emerj. <https://emerj.com/ai-sector-overviews/artificial-intelligence-military-logistics/>

Amoroso, D., & Tamburrini, G. (2020). *Autonomous Weapons Systems and Meaningful Human Control: Ethical and Legal Issues*. Current Robotics Reports, 1, 187–194. <https://doi.org/10.1007/s43154-020-00024-3>

Artificial Intelligence Act. (2023). *Amendment 165, Proposal for a regulation Article 3 – paragraph 1, point 1.* https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0236_EN.pdf

Blackman, R. (2022). *Ethical Machines: Your Concise Guide to Totally Unbiased, Transparent, and Respectful AI.* Harvard Business Review.

Blanchard, A., & Bruun, L. (2024). *Bias in Military Artificial Intelligence.* SIPRI Background Paper. https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-12/background_paper_bias_in_military_ai_0.pdf

Breaking Defence. (2024). *For Artificial Intelligence to Be Mission-Critical, It Must Hallucinate Less.* <https://breakingdefense.com/2024/12/for-artificial-intelligence-to-be-mission-critical-it-must-hallucinate-less/>

Breeden II, J. (2024). *Allied Troops, Drones and AI Are Already Fighting in Simulated Ukrainian Environments.* NextGov/FCW. <https://www.nextgov.com/artificial-intelligence/2024/06/allied-troops-drones-and-ai-are-already-fighting-simulated-ukrainian-environments/397059/>

Davison, N. (2022). *What You Need to Know about Autonomous Weapons.* International Committee of the Red Cross. <https://www.icrc.org/en/document/what-you-need-know-about-autonomous-weapons>

Dignum, V. (2019). *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way.* Springer.

Fagella, D. (2018). *Moral Singularity – Unpredictable Values Bodes Poorly for Humanity.* <https://danfaggella.com/moral-singularity/>

Farmer, M. (2022). *Four Dimensional Planning at the Speed of Relevance. Artificial Intelligence Enabled Military Decision Making Process.* Army Press. <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/ND-22/Farmer/Farmer-Clausewitz's-Ghost-UA.pdf>

Floridi, L. (2023). *The Ethics of Artificial Intelligence*. Oxford University Press.

Gaumont, E. (2021). *Artificial Intelligence Act: What Is the European Approach for AI?* Lawfare. <https://www.lawfaremedia.org/article/artificial-intelligence-act-what-european-approach-ai>

Greipel, A. (2024). *Artificial Intelligence Systems and Humans in Military Decision-Making: Not Better or Worse but Better Together*. Lieber Institute. <https://lieber.westpoint.edu/artificial-intelligence-systems-humans-military-decision-making-better-worse/>

High-Level Expert Group on Artificial Intelligence, European Commission. (2019). *A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines*. Brussels. https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf

Hoffman, D. (2024). *Automation Bias: What It Is and How To Overcome It*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/brycehoffman/2024/03/10/automation-bias-what-it-is-and-how-to-overcome-it/>

Katefides, A., Young, A., & Ashcroft, V. (2020). *Artificial Intelligence: Principles, Laws, and Frameworks*. One Trust Data Guidance. https://www.dataguidance.com/sites/default/files/onetrustdataguidance_artificialintelligence_principlelawsandframeworks_report.pdf

Kearn, M., & Roth, A. (2019). *The Ethical Algorithm: The Science of Socially Aware Algorithm Design*. Oxford University Press.

Kerbusch, P., Keijser, B., & Smit, S. (2023). *Roles of AI and Simulation for Military Decision Making*. NATO. <https://www.sto.nato.int/publications/STO%20Meeting%20Proceedings/STO-MP-IST-160/MP-IST-160-PT-4.pdf>

Lu. (2020). *Algorithmic Opacity, Private Accountability, and Corporate Social Disclosure in the Age of Artificial Intelligence*. Vanderbilt Journal of Entertainment & Technology Law, 99.

Team – SubSea Craft. (2024). *Autonomous Surveillance: A Game Changer for Military Intelligence*. Karve.

<https://www.karveinternational.com/insights/autonomous-surveillance-a-game-changer-for-military-intelligence>

Todorova, M. (2023). *A Brief History of Computer Ethics and How It Is Connected to AI Ethics*. In *Rationality and Ethics in Artificial Intelligence* (pp. 1–10). Cambridge Scholars Publishing.

Udoh, A. (2020). *The Erosion of Human Agency: How Artificial Intelligence is Redefining Human Identity and Capability*. Akwa Ibom State University.

<https://www.researchgate.net/publication/388186929>.

**ХАНА АРЕНТ, ВЪПРОСЪТ ЗА ЛИЧНАТА
НЕПРИКОСНОВЕНОСТ И КРАЯТ НА УДОБСТВОТО**

**HANNAH ARENDT, THE QUESTION OF PRIVACY
AND THE END OF CONVENIENCE**

Доц. д-р Христина Амбарева

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Abstract: *The paper examines the problem of privacy within the broader discussion of the relationships between the private and public spheres. From Aristotle to Hanna Arendt, and through the ideas of modern and contemporary theorists, it reconstructs the transition from the political as a sphere of freedom to the conception of freedom as a feature of the economic realm. It explores the shifting meaning of the concept of “virtual privacy” in the context of the digital age. The text analyzes Hanna Arendt’s idea of the expansion of the social sphere, with references to Marcuse and Bauman. It also argues that the contemporary tension between individual privacy and collective security can be understood as a consequence of the fusion between freedom and control within the economic logic of consumer culture (the emergence of “convenience”), while the need is pressing of their separation and political reformulation in the new context of the changing geopolitical realities.*

Проблемът за неприкосновеността (privacy) засяга границите на допустима намеса в живота на човека. Той има изненадващо много аспекти, както може да се убедим, ако проследим анализите на Волфганг Совски (2008) в добавка към технологичните аспекти, подчертани от Хелън Нисенбаум (2010) и Шошана Зубов (2022).

В обхвата на неприкосновеното в различни исторически епохи и култури са влизали или влизат според Совски: тялото –

голотата, сексуалността, телесните функции, „тайните на тялото“ (Sovsky, 2008, 53), болестта, смъртта, раждането, вътрешният живот на ума, болката и страданието; собствеността и жизненото пространство – границите на „домакинството, дома и социалните събирания“ (Sovsky, 2008, 23); неприкосновеността, разбрана като свобода и анонимност, като лично пространство в социалното общуване, което може да бъде накърнено от „арогантност, натрапване, нелюбезност“ (Sovsky, 2008, 41), от „думи и звуци, неприятни шумове“ (Sovsky, 2008, 42), от миризми и движение. (В тази светлина любезността и етикетът забележително се открояват като средства, с които цивилизацията пази личното пространство.) Едва ли сме се замисляли как в сферата на неприкосновеността и частното попада дори самоубийството (Sovsky, 2008, 56), при това като „най-личният акт от всички, антисоциален акт *par excellence*“ (Sovsky, 2008, 57) и т.н.

Всички тези примери са форми на неприкосновеността и частното, които в една или друга степен могат да бъдат и са нарушавани. И въпреки че близкото социално обкръжение е най-честият източник на нежелано нахлуване в личното, като най-значима и рискова се възприема заплахата за неприкосновеността, която идва от политическата власт. Тя може да наруши неприкосновеността на тялото, като го арестува или забрани аборта, като му отнеме правото на желана смърт, като ограничи свободата на движение, създаде затвори и режими, в които няма частно пространство, като наложи тотален контрол. Чрез документите и данните, с които работи бюрократичната система, държавата създава общества без анонимност, а технологиите се прилагат, за да слушат, гледат, картографират движението, комуникацията, социалното обкръжение.

Рядко в този контекст на защита на неприкосновеността държавата се вижда като неин защитник и пазител. Справедливо е да се отбележи, че фактически държавата е основната институция, която гарантира неприкосновеността и на личния живот, и на частната собственост, и на свободата на движение и

себеизразяване, и дори има правомощията да пази от шумни съседи. Така държавата е гарант на неприкосновеността, но и потенциален неин нарушител, който може да злоупотреби с правото си на монопол върху насилието, което нерядко се прилага под претекст за защита на колективната сигурност. В много такива случаи неприкосновеността на личността се разглежда от държавата като източник на заплаха и риск. Поради тази причина отношенията между личната неприкосновеност и колективната (националната) сигурност са напрегнати и между тях има много възможни конфликти.

Целта на настоящия текст е да разгледа понятието за лична неприкосновеност като проява на по-фундаменталния философско-политически въпрос за отношенията между частната и публичната сфера. Текстът има обзорно-аналитичен характер, който служи да покаже как конфликтът между колективната сигурност и личната неприкосновеност е резултат от историческата трансформация на границите между частно и публично, както и от начина, по който сигурността и свободата се асоциират с тези сфери. Основната теза е, че концепцията за неприкосновеността е технологично опосредена и затова се проявява остро в рамките на хибридната война. Предизвикателствата на войната в Украйна и пренаареждането на геополитическите зависимости не само връщат въпроса за свободата и сигурността в центъра на европейския дебат, но го връщат като дебат от сферата на политическото, изваждайки го от неговия потребителски, икономически контекст.

Частна и публична сфера в класическа Атина (IV–V в. пр. н. е.)

Настоящият параграф има за цел да представи и коментира ключови концепции относно разграничението между частна и публична сфера, формулирани в трактата „Политика“ на Аристотел (1995) и в анализа на Хана Арент „Човешката ситуация“ (1997). Този преглед цели да изведе основни аргументи, през които минава разбирането на частното и идеята

за неприкосновеността. Използваният подход реконструира понятията в техния контекст.

В трактата „Политика“ Аристотел прави едно от най-ранните известни концептуални разграничения между частната и политическата сфера. Тук той разглежда *polis* и *oikos*, *атинската държава* и *атинското семейство* като сфери на различни типове власт и властови отношения.

Сферата на *oikos* описва домакинството, в която се осъществява възпитанието на децата, стопанската дейност и животът на жените. Тъй като домакинството е разширено, то може да включва живеещите със семейството деца и вдовици на близки роднини, а също и робите, поради което „частността“ на личният живот тук не означава усамотение, а грижа за оцеляване.

Полиса, от друга страна, Хана Аренд нарича „много особена и свободно избрана форма на политическа организация“ (Аренд, 1997, 35), чрез която атиняните създават нов модус на своето съществуване, наречен от Аристотел *bios politikos* (Аренд, 1997, 35). В този модус Хана Аренд вижда човека като отделен от икономическите грижи за семейните дела и намерил свободата да изразява себе си: „Публичната сфера ...била единственото място, където хората могли да покажат кои са в действителност“ (Аренд, 1997, 55). Тъй като политическият живот в Атина е организиран на принципа на пряката демокрация, от свободните граждани-мъже, всички равнопоставени помежду си, се очаква да участват активно в дебати, събрания, гласувания, в съда и в управлението като магистрати.

Така разбрано, отношението между частната и публичната сфера изгражда образ на човека, при който пълноценният живот се изразява в поставянето на икономическите интереси под тези на управлението на общността. Хана Аренд подчертава конотацията „отнемане“ на думата „частен“ (Аренд, 1997, 52), защото сферата на частното затваря в икономическото и отнема от роба, чужденеца и жената правото да пребивават в публичната сфера. Тези, които не участват в политическия живот, са ошетени,

защото нямат възможност да получат пълноценно съществуване, като изразят себе си с думи и дела (Арент, 1997). Древните автори разграничават жителите на полиса, които, въпреки че имат правата на свободните граждани, се затварят в частните си интереси и не участват в политическото управление, като ги наричат „идиоти“/*idiotai* (Ober, 1989, 110–111). В противовес, сферата на политическото има висок статут, защото отразява трансформацията на света в „общност от предмети“ (Арент, 1997, 64)¹. Свободата тук е водеща, защото гражданите се срещат като равни, които избират и могат да бъдат избирани, взимат решения и дебатираат.

Много е важно разграничението, което прави Аристотел относно принципите на управление на двете сфери на частното и публичното. В „Политика“ той въвежда разликата между „държавник“ и „господар“, която се базира на типа на упражняваната власт (Аристотел, 1995). В частната сфера властта е йерархична и господарска. Тя характеризира отношенията между мъжа и жената, бащата и децата, свободния и роба (за свободните, които нямат роб, роби са воловете и други домашни животни). Такъв също е начинът, по който душата се отнася към тялото (Аристотел, 1995, 9). Хана Арент допълва казаното от Аристотел, като цитира френския историк Куланж, според когото: „всички гръцки и латински думи, които изразяват господство над другите, като *rex*, *pater*, *anax*, *basileus*, първоначално са означавали отношения в домакинството и са били имена, с които робите назовавали господаря си“ (Арент, 1997, 275). С този пример тя подчертава принципа на неравенство в сферата на господарската власт, която е не само йерархична, но и несменяема.

Държавническата власт, за разлика от господарската, е избираема и временна. Според Аристотел тя наподобява властта на разума, когато управлява инстинктите (Аристотел, 1995).

¹ Авторът на студията би предпочел преводът на английския текст „community of things“ да бъде „общност от неща“, тъй като става дума за публичната сфера като „общ свят“, който събира гражданите на полиса. За точност в текста е използван преводът от българското издание.

Забележително е, че тя включва и управлението на съпруга спрямо съпругата: „мъжът трябва да властва и над жена си, и над децата, и в двата случая като над свободни, но не по еднакъв начин, ами над жената като държавник, а над децата като цар“ (Аристотел, 1995, 49). В политическата сфера властта е базирана на равенство между свободни мъже, което намира израз в участието на всички в управлението, в определен „ред и срок“ (Аристотел, 1995, 54). Тя е принципно различна не само защото е сменяема, а и защото управлението се осъществява „чрез думи и убеждение, а не чрез сила и насилие“ (Арент, 1997, 44).

В по-модерен контекст това разделение резонира в противопоставянето между власт, упражнявана чрез легитимни демократични механизми, и власт, при която държавата се третира като частна собственост на управляващите – основна характеристика например на патримониалните режими. В този смисъл разделението, което прави Аристотел, помага да се осмисли кога една власт не успява да удържи публичните си функции и политическото в нея деградира до форма на частен контрол. Обръщането на политическата власт от държавническа в господарска отслабва неприкосновеността на личността. В условията на външна заплаха преходът към по-централизирани форми на власт може да увеличи колективната сигурност, но защитата на частното от политическа намеса намалява. Исторически примери за такъв тип управление са военните диктатури или авторитарните режими, които под претекст за опазване на националната сигурност ограничават силно правата на гражданите.

Държавническата власт при Аристотел очертава полето на една публичност, която се разграничава рязко от частната сфера на семейството, в ценностно отношение е поставена по-високо от нея, но най-важното – изразява възможността политическото да надгражда и допълва човека, без да го застрашава. При Аристотел политическата общност не е източник на сигурност, каквато семейството е, а е форма на живот, в която човек реализира своята втора, политическа природа. Оттук държавническата власт не е

заплаха за индивида, а условие за неговата по-пълна реализация. Това е напълно различна ситуация от идеята за политическото като подчинение на гражданите в името на сигурността, което дава форма на частната, господарска власт. При такъв тип управление, но в икономически контекст, отделният човек се превръща в обект на администриране и събиране на данъци и данни. В рамките на потребителската култура това звучи безопасно. В политически контекст, при същата тоталност на контрол, защитата на националната сигурност създава сериозни рискове от нарушаване на личната неприкосновеност. За този конфликт ще стане дума по-нататък.

Сферата на частното и собствеността

Разбирането, че за утвърждаване на сферата на частното, голямо значение имат границите на дома/собствеността, е интуитивно. Анализът на Хана Арент върху частната сфера в Древна Гърция показва частната собственост в нейната значимост за политическото. По думите ѝ в Атина домът е не просто собственост, която човек има правото да притежава, а и условие за участие в политическия живот. Тя пише: „Това, което възпира полиса да посегне на частния живот на гражданите си и го кара да тачи светостта на границите, обграждащи всяка собственост, не е респектът към частната собственост, както я разбираме ние, а фактът, че без да притежава дом, човек не е можел да участва в делата на света, защото нямал местоположение в него, което да е лично негово.“ (Арент, 1997, 46). На базата на това твърдение Хана Арент посочва, че собствеността е била предварителното условие гражданинът да се отдаде свободно на делата на полиса. Оттук и казаното по-нататък, че границите на частното пространство са били почитани не защото съществува ценността на неприкосновеността (характерна за либералните демокрации), а защото собствеността е необходимата основа, върху която човек може да действа политически.

Отношението на частното към политическото се откроява като надграждане на сферата на свободата върху една базова основа, която има икономически характер, а свободата за

политически дебати и демокрация се проявява след грижата за сигурността и оцеляването. Такава логика на надграждане на своеобразни модуси на съществуване на свободния човек имаме 2400 години по-късно, в края на XX в., когато в социологията се въвежда разграничението между ценности на оцеляването и себеизразяването (Inglehart, 1997). Посрещането на нуждите от икономическа и физическа сигурност е поставено в основата на човешката мотивация за действие като условие за съществуване на сферата на себеизразяване. Така отношението между икономическа сигурност и свобода на себеизразяване през XX в. продължава идеята на атинския полис и неговата пряка демокрация, като описва възможността за цялостност на човешкото съществуване чрез двата модуса на частното (икономическо) и публичното (политическо). По този повод може да се подчертае съвременното разбиране за ценността на себеизразяването като двигател на публичността и политическото, чрез които човек търси общ свят с другите (идентичност, права). И в тази концепция отношенията на колективна сигурност и лична свобода би трябвало да се срещнат хармонично в политическия контекст на демокрацията.

В резултат на исторически промени обаче в съдържанието на частната и публичната сфера и на начина, по който сигурността и свободата се асоциират с тях, между колективната сигурност и личната свобода (неприкосновеност) се пораждат напрежение и конфликти.

Формиране на социалното и аполитичния човек

И Джон Лок, и Хана Арент отделят внимание на собствеността като играеща важна роля за формиране на сферата на частното. В исторически контекст домът остава водещо място на автономност, което изразява идеята, че човек има сфера на личен живот, където обществото няма право да се меси. Домът/домакинството през Късното средновековие и ранното Ново време, така както и в класическа Атина, включва всички, които живеят там – семейството, децата, слугите. Аристотеловото разделение между господарска и държавническа власт е валидно

и тук, ако се съди по казаното от Винсент (Vincent, 2016), че в рамките на дома отношенията се регулират от вътрешната йерархия, от главата на семейството, а извън прага на дома действа публичната сфера и нейната правна система.

Важни промени, които настъпват през модерната епоха, са свързани с оформянето на сферата на социалното в резултат от разширяване на частната сфера на домакинството и нейните отговорности до мащабите на „гигантска, домакинска администрация в национален мащаб“ (Арент, 1997, 46). Хана Арент разглежда как през модерността сферата на социалното обхваща семейството на нацията, като така съдържанието на частната и традиционна семейна сфера, свързано с изхранването, грижата и сигурността, се разраства в това, което Маркузе нарича „държава на благоденствието“ (Арент, 1997; Маркузе, 1997).

Разширяването на частната сфера в социалното означава, че дейности, които преди са били ограничени до домакинството, сега придобиват статута на обществени въпроси. Тъй като сферата на личното съдържа в себе си грижата за оцеляването, неговото разпростиране върху сферата на публичното създава сфера на политическото, която е изключително ангажирана с „организация на жизнения процес“ (Арент, 1997, 58). Хана Арент посочва като пример появата на понятието „политическа икономия“, което замества понятието „икономика“ (Арент, 1997). С това тя подчертава, че и самото публично придобива характеристиките на частното, което преобръща първоначалното му гръцко значение, според което всичко, което има икономически характер, не може да е политическо.

Политическото през модерността, видяно през анализа на Хана Арент, е свито до администриране на социалния ред (процедурност) и поддържането на колективната сигурност (контрол). С развитието на сферата на социалното тук свободата на политическото и не-свободата на икономическото се срещат в едно общо пространство, чийто характер не може да бъде нито частно-семеен, нито политически по стария начин. Създаването на голямото семейство на нацията при запазване на властовите

неравенства на господарската власт създава управление, което унищожава свободния човек като *био-политикон* (Арендт, 1997). В тази среда човек не участва пълноценно в изграждането на общия свят, тъй като себеизразяването и творчеството изпадат от обхвата на политическото поле. Политическото се свежда преди всичко до бюрократичното управление на хора и ресурси, а хората стават аполитични. Процесът на изчезване на политическото в модерната епоха обозначава загубата на „общия свят“, феномен, който Хана Арент нарича „безсветовост“ (Arendt, 1997, 54)² и отъждествява с формирането на масовия човек.

През нейния анализ можем да разберем по-добре критиките към масовото общество и към утвърждаването на икономически и материално фокусирана потребителска култура. Масовият човек живее в частно-социалното, което е материално, телесно и житейски необходимо. Неговата обикновеност се изразява в това, че той няма интерес към политически въпроси и идеи за общия свят, а е доволен от сигурността, която получава и от пасивното потребление, което става основен измерител на социалния живот. В критиката на масовото общество този проблем е задълбочен с разглеждането на „държавата на всеобщото благоденствие“, която вече се явява пречка за съществуването на политическата свобода (Маркузе, 1997, 76–78).

При Хана Арент масовият човек е описан като следващ определени конвенции които трябва „да нормализират“ (Арендт, 1997, 54) поведението. В сферата на частното остават „разграничаването и различието“ (Арендт, 1997, 54). В процеса на „нормализиране“ свободата става все повече характеристика на личното пространство. Публично-политическото от своя страна приема като своя задача сигурността на нацията и усъвършенства механизмите за процедурност и контрол (Арендт, 1997).

Можем да си представим, че ако при едни обстоятелства този контрол се прилага за мирни икономически цели, при други

² В българското издание понятието „worldlessness“ е преведено като „несветовост“. Тук е предпочетен превод „безсветовост“, тъй като по-точно отразява идеята за загубата на общия свят и подчертава неговата липса.

той се прилага за военнополитически цели. С налагането на въпросната амбивалентност на социалното, което упражнява тотален контрол върху публичната сфера, но може да завие и към демокрация, и към авторитаризъм, свободата и сигурността придобиват ново значение. В демократическия дискурс на Инглехарт те могат да се разглеждат като надграждащи се, но авторитарно-консервативната вълна днес ги поставя в противодействие. Налага се идеята, че увеличаването на индивидуалната свобода увеличава рисковете за колективната сигурност, но се избягва нейното следствие – че увеличаването на контрола ще намали индивидуалната неприкосновеност.

Комуникационните технологии и понятието за виртуална неприкосновеност

Интересно е да се проследи по какъв начин технологичното развитие влияе върху оформянето на понятието за лична неприкосновеност и как това променя разбирането на сигурността.

Предмодерните епохи не са предлагали много възможности за съществуване на лично пространство във физически смисъл, такова, в което членовете на едно семейство да имат възможност да поделят пространството на дома. Повечето семейства са живеели в домакинства, в които малък брой стаи са обитавани от всички, а помещенията са имали смесени функции. Самостоятелните детски стаи и отделни спални за родителите са били възможни само за относително заможни семейства, но пък в богатите домове животът протичал под денонощно наблюдение на прислугата.

Една нова ниша за утвърждаване на личния свят, независимо от физическите ограничения, е предоставила писмеността, като е направила възможни личната кореспонденция, четенето на книги и воденето на личен дневник (Chartier, 1989). И трите представляват своеобразни литературни формати на личната неприкосновеност. Шартиер разглежда четенето и писането като умения, които освобождават човека „от

контрола на групата и правят възможно култивирането на вътрешен живот“ (Chartier, 1989, 4). Той подчертава значението на четенето за оформянето на ново самосъзнание на грамотния човек в отношението му към другите и потвърждава недвусмислената връзка между четенето и утвърждаването на идеята за личната неприкосновеност (Chartier, 1989).

Новата възможност за оттегляне в собствен свят, водене на лична кореспонденция и критично четене създават нова сфера на лично пространство. Писмеността дава средство на грамотния да изразява мисли, чувства и убеждения в една виртуална сфера на частното, която може да съществува и да се разраства относително независимо от ограниченията на физическото съжителство с други хора. В някои изследвания тази сфера се нарича психологическа, което не оценява нейното значение на алтернативен свят.

Развитието на виртуалната сфера на личната неприкосновеност е резултат от създаването на технически носители на информацията като *книгите, телевизията, компютрите и интернет*. Увеличаването на свободното време и сферата на забавлението през модерната епоха са ключови фактори, които подхранват нейното разрастване. До този момент сферата на частното се вижда като икономическо и семейно пространство, както е при Аристотел. Хана Арент анализира експанзията на социалното, като изземващо икономическите функции на частното и превръщащо сферата на политикономическото в сфера на колективна сигурност. Забавленията и свободното време като ново измерение на частното пространство в условията на нови технологии разширяват до неподозирани мащаби сферата на личното по посока на виртуалното преживяване.

Самото понятие „виртуална неприкосновеност“, употребено в контекста на четенето и отнесено към по-ранен контекст от дигиталната епоха, може да бъде намерено при Винсент (Vincent, 2016). Неговата употреба показва по-различно значение от най-популярното днес техническо разбиране на

„виртуален“ като *дигитална* реплика на реалността, включително такава без реалност (хиперреалност).

В една статия от зората на дигиталната епоха също намираме обяснение на думата „виртуален“, което е ценно, защото не е повлияно от езика на дигиталните технологии, а описва виртуалното именно като алтернатива на реалността. Авторът на статията Р. Норбърт (1972) използва следния пример за отправна точка на разсъждението си – целта е да се проведе катедрен съвет в десетчленен състав. Един човек от състава отсъства, но съветът все пак се провежда, тъй като „почти всички са налице“ (*virtually all are present*). Привеждам два цитата от разсъжденията на Нортън:

„...виртуалното нещо влиза в приложение само защото актуалното нещо е било установено преди него като мярка за сравнение, но тъй като актуалното нещо не може да се приложи, виртуалната реалност работи на мястото на актуалната.“ (Norton, 1972, 499)

„Ние създаваме модуса на виртуалната реалност, защото трябва да имаме алтернатива, когато модусът на актуалната реалност ни проваля, а той често го прави. (...) Ние оперираме във виртуалния модус, защото работи достатъчно добре, за да успеем, което е всичко, което искаме от него.“ (Norton, 1972, 500)

Нортън разглежда виртуалното в онтологична и прагматична перспектива. В онтологичен план той обяснява, че виртуалната реалност не е недействителна (неактуална). Тя е действителна актуална реалност, макар че се явява виртуална по отношение на актуалните реалности, на които е алтернатива (Norton, 1972, 500). Ако се върнем към идеята за виртуалната неприкосновеност на дневника или кореспонденцията, тя отправя към възможността да съществува вътрешен свят във виртуалния модус на „почти неприкосновеното“, който работи добре на практика. Независимо от това, че физическата изолация не е перфектна, виртуалността е актуалната алтернатива. И точно както заседанието може да взема реални решения във виртуалния

си модус, така и в модуса на виртуалната неприкосновеност човек постига ефекта на реалната.

Подобно на кореспонденцията, четенето на книги и воденето на дневник, при дигиталните технологии вътрешният свят не съществува само в индивидуалното съзнание, а все повече има своите външни технически носители. При това, ако хартията е инертен носител на мисълта и тайната на кореспонденцията зависи от пространствения достъп до нея, то новите технологии са „умни“, имат способността да наблюдават, слушат и измерват. Те събират данни, интерпретират ги контекстуално, взимат решения и адаптират услугата, която доставят. В хода на технологичното развитие потребителят все по-трудно разграничава физическата и виртуалната реалност. Безпрецедентното разширяване на сферата на частното във виртуалния свят, където то е достъпно за наблюдение и проследяване (с реални последствия), става основен предмет на виртуалната неприкосновеност, идеята за която започва да се гради около понятието за дигитална идентичност и нейните следи („дигитален отпечатък“). Маркузе успява много добре да изрази идеята за нарастващата прозрачност на вътрешния свят по следния начин:

„Индустриално общество притежава средствата за трансформирането на метафизическото във физическо, на вътрешното във външно, на приключенията на ума в приключения на технологията“ (Маркузе, 1997, 290). Тези думи, с които той описва „прогресиращата рационализация на ирационалното“ (Маркузе, 1997, 290), дават много сполучлив израз на прогресиращата интеграция на вътрешния свят в технологичната среда и на сливането на виртуалното и реалното. Защитата на личната сфера от неоторизирано наблюдение става предмет на понятието за неприкосновеност, което се изразява в способността на потребителя да контролира достъпа до информация за комуникацията и поведението си в онлайн среда.

Технологичната среда е фактор за промяна на понятието за неприкосновеност от контрол на достъпа до физическата

идентичност в пространството към контрол на достъпа до информация за дигиталната идентичност („информационна неприкосновеност“, Tavaní, 2007). По тази логика се променят и основните философски теории за неприкосновеност (*ненамеса, изолиране, контрол и ограничаване*, Tavaní, 2007), а именно, от преобладаващо теории за ненамеса и изолация, предимно свързани с физическия свят (първите две), към теории за контрол на достъпа до информация или нейната забрана и ограничаване (третата и четвъртата). Промяната отразява нахлуването на технологиите в личното пространство и изстраването на виртуалното като алтернативен свят, съизмерим с реалния. Този дигитален свят е населен с прозрачни граждани, незнаещи нищо или почти нищо за алгоритмите, които ги разучават. За дигиталните технологии домът и тялото не представляват частно физическо пространство, което е неприкосновено. Те са в дома, четат умовете на хората и отлично отразяват противоречието, което винаги е съществувало между желанието за лична неприкосновеност и желанието за участие в обществото. Човек не търси нито едното, нито другото в абсолютни стойности. Това е добре уловено от Уестин, който разглежда неприкосновеността като „социална дистанция“, „резервираност“ и я противопоставя не на наблюдението и надзора, а на откритостта и компанията на приятели (Westin, 1967, 29). Действително, целта на съвременните общества е намирането на баланс между сигурността и свободата, която да отрази и възстановяването на политическото като сфера на диалог.

Виртуалното наблюдение и сигурността в ЕС

По данни на Винсент (Vincent, 2016) един от най-ранните документиран примери, при който се предявява иск в съда заради шпиониране на личния живот, е делото на вдовицата Изабел от 13 юли 1341 г. Тогава и по-късно по още три различни повода тя съди своите съседи, защото наблюдават нея и нейните слуги в градината и дома ѝ. По подробното описание на Винсент начините, по които всеки от тях я наблюдава, са следните: първият през четири счупени прозореца, гледащи към градината

й; вторият през седем прозореца, които позволяват да се наблюдава вътрешността на нейното жилище; третият от наблюдателница, разположена върху стената на жилището му; четвъртият през дванайсет шпионки (*foramina*) към нейния съседен имот (Vincent, 2016).

Седем века по-късно шпионажът във виртуална среда се извършва по доста сходен начин – с тайни нарушения на личната неприкосновеност, но с по-напреднали технологии, чиято отличителна черта е тяхната невидимост. В сравнение с наблюдателницата и прозорците новите технологии са подобрени с това, че позволяват постоянно, дистанционно и трудно проследимо наблюдение. Сред тях са инсталиране на зловреден софтуер, сателити и GPS, микрофони и камери, мобилни приложения и социални платформи. Окото на съвременния Биг Бродър води до анонимна публика, с която наблюдаваният не може да преговора, за разлика от вдовицата Изабел, която не само изненадващо получава подкрепата на съдиите, а впоследствие успява и да се договори с обвиняваните от нея съседи (Vincent, 2016).

Ако класическият воайор, за който пише Совски (2008), нарушава неприкосновеността за удоволствие, но запазва цялата информация за себе си и не се намесва в съдбата на наблюдаваните, съвременният дигитален наблюдател е активен и предприемчив. За него наблюдението, в което събира информация, има обратната цел – да я продаде на трети страни, да я използва, да извърши подривна дейност, да контролира събития или да разпространи изпреварваща (дез)информация. Кибершпионажът и свързаната с него аналитична система превръщат информацията в силно оръжие на съвременната война.

Един от ранните текстове, които дискутират в юридически контекст въпроса за необходимостта от защита на неприкосновеността, е есето на Самюъл Уорън и Луис Брандейс „Правото на неприкосновеност на личния живот“ (Warren&Brandeis, 1890). Понятието за неприкосновеност се разглежда в контекста на „злото от навлизането в личния живот

от страна на вестниците“ (Warren&Brandeis, 1890) и се тълкува като „право да бъдеш оставен на мира“. Самият израз „право на неприкосновеност на личния живот“ започва да се употребява от американската съдебна система във връзка с Четвъртата поправка, която третира защитата срещу претърсване и изземване.

Виртуалната неприкосновеност, разбрана като защита на личните данни и дигиталната идентичност, днес става важен елемент от правната и стратегическа рамка на Европейския съюз. През 2018 г. е въведен т.нар. *Общ регламент за защита на данните* (ОРЗД), който гарантира информираното съгласие за обработката на данни, правото да бъдеш забравен, право на преносимост на данните, защита на данните „по проект и подразбиране“, право да се знае кога лични данни са били хакнати, ограничаване на профилирането, високи санкции за нарушения на правилата (European Commission 2015). ОРЗД е също основа за политики и стратегии по отношение на развитието на изкуствения интелект (European Commission 2020). Общата рамка е свързана с концепцията за киберсигурност и има пряко отношение към темата за общата европейска отбрана, особено в условията на информационната война срещу Европа. Нарушаването на виртуалната неприкосновеност като инструмент на войната включва кражби на данни, хакерски атаки и шпионаж. Хакерските атаки са често свързани с опити за достигане до лични данни и чувствителна информация. Те са част от по-широк спектър от тактики, които целят да подкопаят доверието в европейските институции, да манипулират общественото мнение и да дестабилизируют правителствата и политиките, а с това и единството на съюза. Като част от ЕС България е задължена да прилага ОРЗД и да участва в общите механизми за киберсигурност и защита на данните. Това е необходимо, защото в ролята си на външна източна граница тя дори в по-голяма степен от другите европейски държави е изложена на въздействието на хакерски атаки, дезинформация и политически натиск, които засягат институциите, обществените нагласи и изборните резултати.

Публично-частното пространство на социалните мрежи е благодатна основа за работата на ботове, които манипулират информационните потоци. Тяхното въздействие минава през личните профили на „приятели“ и през фалшивите профили на несъществуващи лица. Последните симулират присъствие и съответно виртуална неприкосновеност, което би трябвало да създаде илюзия за автентичност на информацията, като подведе потребители от вече разрешения в настройките на „неприкосновеността“ социален кръг. Оттук, по обратния път, се вижда как дезинформацията има отношение към личната неприкосновеност. Тя е свързана със създаването на фалшиви профили и „приятелства“, зад които стоят автоматизирани ботове и платени тролове. Нарушаването на неприкосновеността идва като включване в нечий приятелски кръг от социалните мрежи, което най-често се посреща с безразличие. Но именно това позволява ботовете и троловете да работят. Резултат от този вид „приятелско“ разпространение са фалшивите новини, слуховете, теориите на конспирацията, а също и разделението в обществото, деморализацията и в последна сметка – политическата парализа на демокрацията.

Променените отношения между частното и публичното, възходът на потребителската култура за сметка на политическата свобода завършват днес в създаването на частно-публични пространства, които са едновременно псевдочастни, защото са технически уязвими за дигиталното наблюдение, и псевдопублични, защото участието е видимо, но няма политическа сила. Бауман отбелязва износването на публичното, което „се е свело до любопитство относно частния живот на публични фигури, а изкуството на публичния живот се е свило до публичното излагане на частните дела и публичните признания на лични сантименти (колкото по-лични, по-добре)“ (Bauman, 2006, 37). Той свързва липсата на действителни политически актьори със запълването на публичното пространство с фантоми на конспирациите (Bauman, 2006).

Вероятно сред основните причини за слабостта на съвременното политическо пространство в Европа е размиването на идеологическия дуализъм след „победата“ на либерализма в края на XX в. Почти през целия XX в. авторитарните режими са реалност с определени географски очертания и ясни политически принципи. Сблъсъкът между идеологиите на либералната демокрация и комунизма е толкова част от живота на Запада, колкото противопоставянето им е част от живота в Източния блок. Категоричното отхвърляне на всичко, което се асоциира с цензура, контрол, надзор, преследване и принуда, която едно тоталитарно правителство може да упражни над отделния човек, е далеч по-разбираемо в контекста на политическото и идеологическо противопоставяне между демокрацията и авторитаризма, капитализма и комунизма, отколкото когато враг няма. Близко четири десетилетия след разпада на Източния блок и след като новите демокрации са създадени в Източна Европа, разграничението между Запада и Изтока вече не е между демокрацията и недемокрацията, а между „старите“ и „новите“ демокрации. Това прави по-трудно ориентирането между „държавна“ и „господарска“ власт, политическа свобода и частно-политическо управление, държава на благоденствието и тотален контрол. Идея за разбиране на последното дава прозрението на Маркузе, че „тоталитарна“ е не само една терористична политическа координация на обществото, но също така и една нетерористична икономическо-техническа координация, която действа като манипулира потребностите“ (Маркузе, 1997, 19).

Когато липсва ясно идеологическо разграничение, в условията на глобален и еднотипен икономическо-технически тоталитаризъм, нарушенията на личната неприкосновеност не се възприемат като заплахата, защото са част от „услуга“. На практика потребителят няма нито усещането за нарушаване на неговата неприкосновеност, нито има особени възражения срещу намесата на алгоритмите, които го профилират.

Трудността да се защити неприкосновеността (в рамките на ЕС или в България) идва от самата тоталност на потребителската

култура, която слива принципите на видимата свобода и невидимия контрол. В публично-частното общество на дигиталната епоха политикономическата сфера на социалното слива двата принципа в едно и го нарича „удобство“. Затова в потребителско общество като европейското политическото не може да бъде актуална ценност до момента, в който нещо не разтърси парадигмата на удобството. В контекста на авторитарните режими, за сравнение, политическото е винаги актуално, но за разлика от класическа Атина, то не се формира през концепцията за свободата и *bios politikos*, а през концепцията за външния враг, която мобилизира колективната отбрана и ограничава индивидуалната свобода.

В демократичната култура на Европа концепцията за врага не е смислово-структурираща в политиките, ангажирани основно с икономически регулации, и поради тази причина войната дълго време се смята за невъзможна. Тук политикономическият характер на държавната политика мобилизира нацията през концепцията за права. Вътрешната опозиция също се третира като право. Удобството е водеща парадигма, която, макар и спорно, съжителства с неприкосновеността.

За да имат реална политическа сфера, потребителските демократични култури днес се налага да преформулират икономическата тоталност на своето съществуване в политически контекст. Може да се очаква, че войните и разместването на геополитическите пластове ще изиграят мобилизираща роля и ще провокират завръщане на политическото в Европа.

Дали и как това ще се отрази на личната неприкосновеност е въпрос, отговорът на който предстои да разберем.

Библиография:

Arendt, H. (1998). *The Human Condition* (M. Canovan, Ed.). The University of Chicago Press.

Barlow, J. P. (1996). *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. Electronic Frontier Foundation.
<https://www.eff.org/cyberspace-independence>

Bauman, Z. (2006). *Liquid Modernity* (Reprinted). Polity Press.

Chartier, R. (1989). The Practical Impact of Writing. In R. Chartier (Ed.), *History of Private Life, Vol. 3: Passions of the Renaissance* (pp. 111–159). Harvard University Press. Достъпено тук като част от пълното издание:
[https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Online/LP/Reading/s/11-Chartier,%20Practical%20Impact%20of%20Writing%20\(abridged\).pdf](https://users.manchester.edu/Facstaff/SSNaragon/Online/LP/Reading/s/11-Chartier,%20Practical%20Impact%20of%20Writing%20(abridged).pdf)

European Commission. (2015, December 21). *Fact Sheet: Questions and Answers – Data Protection Reform*.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/memo_15_6385

European Commission. (2020, June 24). *Доклад на Комисията: Правилата на ЕС за защита на данните предоставят възможности на гражданите и са адаптирани за цифровата ера*.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_20_1163

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Post-Modernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press.

Nissenbaum, H. F. (2010). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford University Press.
<https://www.degruyter.com/openurl?genre=book&isbn=9780804772891>

Norton, R. (1972). What is Virtuality? *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 30(4), 499–505. <https://doi.org/10.2307/429465>

Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton University Press.
<http://www.jstor.org/stable/j.ctt7sm1z>

Sofsky, W. (2008). *Privacy: A manifesto* (S. Rendall, Trans.). Princeton University Press.

Tavani, H. T. (2007). Philosophical Theories of Privacy: Implications for an Adequate Online Privacy Policy. *Metaphilosophy*, 38(1), 1–22. <http://www.jstor.org/stable/24439672>

Vincent, D. (2016). *Privacy: A Short History*. Polity Press.

Warren, S. D., & Brandeis, L. D. (1890). The Right to Privacy. *Harvard Law Review*, 4(5), 193–220.

Westin, A. F. (1967). *Privacy and Freedom*.

Арент, Х. (1997). *Човешката ситуация* (К. Янакиев, Пр.). София: Изд. „Критика и хуманизъм“.

Аристотел. (1995). *Политика* (Б. Богданов, Пр.). Изд. „Отворено общество“. <https://bogdanbogdanov.net/pdf/256.pdf>

Зубов, Ш. (2022). *Епохата на надзорния капитализъм*. София: Издателство „Дилок“.

Маркузе, Х. (1997). *Едноизмерният човек* (Р. Ангелов, Пр.). София: ИК „Христо Ботев“.

ТЪРГОВСКАТА ВОЙНА САЩ-КИТАЙ И ПОЗИЦИОНИРАНЕТО НА ЕС И БЪЛГАРИЯ

THE US-CHINA TRADE WAR AND THE POSITIONING OF THE EU AND BULGARIA

Докторант Владислав Спасов¹

*Институт по философия и социология
Българска академия на науките*

Abstract: *The US-China trade war, ongoing since 2018, has significant repercussions for the European Union and its member states, including Bulgaria. While the conflict originated from US tariffs and China's retaliatory measures, the EU has sought a balanced approach – criticizing China's economic practices while maintaining trade relations. For Bulgaria, the trade war presents both risks and opportunities. As a strategic partner of China and an EU member, Bulgaria must navigate between Brussels' regulatory framework and its own economic interests. Strengthening diplomatic and commercial ties with China – particularly in trade, investment, science and technology and green energy – could enhance Bulgaria's position, but this requires better institutional coordination, expanded diplomatic presence in China, and deeper engagement with EU mechanisms.*

Темата за митата е в дневния ред на американско-китайските отношения от 2018 г. Тя кореспондира пряко с въпросите на икономическата и технологичната сигурност, които концептуално са част от т.н. „всеобхватен подход към националната сигурност“ в Китай от 2014 г. В още по-широк план, през цялото второ десетилетие на XXI в. на повърхността на отношенията САЩ – Китай прозираха все повече доказателства

¹ Публикацията и позициите в нея са изложени в лично качество. Те отразяват единствено и само личните разбирания на автора.

за дълбоките различия между двете страни на културно, психологическо и дори епистемологично ниво.

Днес фокусът е поставен върху президента Доналд Тръмп и изглежда като че ли Китай е принуден постоянно да реагира на действията на американската администрация. Това е по-широко разпространеният поглед към събитията, базиран на нашата традиционно евроцентрична перспектива за света. През 2025 г. обаче търговската война на САЩ с Китай направи по-видими някои традиционни китайски позиции и тенденции в развитието на страната, включително генералната цел за превръщането на Китай в „модерна социалистическа държава, която е просперираща, силна, демократична, развита културно, хармонична и красива“ до средата на XXI в.

Конкуренцията между САЩ и Китай днес е многопластова. В основата ѝ обаче стоят структурните различия между двете страни, които на най-базово ниво касаят икономическите модели на двете държави – пазарната икономика в САЩ и социалистическата пазарна икономика в Китай.

На настоящия етап ЕС ясно се позиционира в търговската война САЩ – Китай с изказването на председателя на Европейската комисия Урсула фон дер Лайен, че „Китай доминира световния пазар на редкоземните постоянни магнити. Китай използва своя монопол не само като разменна монета, но и като оръжие срещу конкурентите си в ключови индустрии“ (von der Leyen, 16.06.2025). Това заявление обаче не трябва да се възприема като нещо повече от подкрепа за европейския бизнес в Китай. Дни по-рано Търговската камара на ЕС в Китай (EUCCC) публично изрази притесненията си във връзка със забавеното издаване на лицензи за износ от китайска страна (Weixin, 11.06.2025).

За България обаче е важно да отчита, че, на първо място, стратегическият хоризонт на китайските цели реално се простира до средата на XXI в. и нашето дългосрочно планиране по

отношение на Китай следва да е в същата перспектива. На второ място, активното двустранно ангажиране с Китай в съответствие с националните ни интереси и като държава членка на ЕС няма алтернатива. И на трето място, като бивша социалистическа държава, втората страна в света, признала Китайската народна република и настоящ член на ЕС, България е с добри изходни позиции в дискусията за условията, превърнали Китай във втората най-голяма икономика и поуки от този процес.

Китайските икономически лостове

В търговската война на САЩ Китай е единствената държава, която през април 2025 г. на два пъти отговори с реципрочни мита и това фактически доведе до търговско ембарго между двете страни. Същото е частично отменено със „Съвместното заявление от китайско-американската търговско-икономическа среща в Женева“ (12 май 2025 г.). Двете правителства обявяват 90-дневен период (12 май - 9 август 2025 г.), през който митата за внос на китайски стоки в САЩ ще са 30%, а за внос на американски стоки в Китай ще са 10%. Първата среща по механизма за обсъждане на икономическите и търговските отношения между САЩ и Китай се провежда в Лондон (9-10 юни 2025 г.). Резултатите от нея обаче няма да бъдат публикувани в писмен вид, а устните изявления на двете страни съдържат различна информация.

Европейската комисия вече работи в посока на това гласът на ЕС да се чува по-отчетливо в търговската война. Съюзът обаче следва да отчита и решителността, с която Китай реагира на действията на Вашингтон – неотстъпчивостта е ефективна стратегия в търговските преговори с настоящата американска администрация. Китай фактически заяви, че е готов да понесе щети в търговската война, но няма да отстъпи, докато САЩ не решат какво всъщност искат да постигнат с митата си срещу китайския внос.

Президентът Доналд Тръмп лансира политики, чието реализиране изисква усилията на цели поколения, включително връщането на производствените мощности в САЩ срещу данъчни отстъпки за предприятията. Той очаква политиките му да доведат до увеличаване на инвестициите в икономиката на страната и изключване на китайските производители от веригите за доставки на САЩ. Дори и да се реализират всички планове на новата американска администрация по отношение на Китай, това ще доведе само до краткосрочни загуби за китайската икономика.

Цялостният отрицателен ефект върху китайската икономика от настоящите американски политики ще е по-слаб от този през 2018 г. Причината е, че делът на китайския износ за САЩ прогресивно намалява в общия експорт на страната. През 2023 г. например китайският износ за САЩ е съставлявал 11,2% от целия обем на изнасяните китайски стоки, докато през 2017 г. той е бил 14,2% от общия износ на страната. Същевременно Главната митническа администрация на Китай отчита значително увеличение на китайския износ за Русия и Бразилия (Dong, Fu, Jiang, 18.03.2025).

Китайският експорт за САЩ като цяло е концентриран в три категории:

- (1) машини, електроуреди, аудиовизуално и електронно оборудване и компоненти;
- (2) различни продукти като мебели, играчки и украси;
- (3) текстилни продукти, дрехи и обувки.

Тези три групи стоки представляват приблизително 70% от износа на Китай за САЩ. Настоящата китайска политика залага на стимулиране на вътрешното потребление с цел компенсация на загубите на американските пазари, като недостатък на този подход е, че реализацията му изисква години.

Силната страна на китайската икономика в момента е доминиращата ѝ позиция в световен план по отношение на производството в сферата на възобновяемите енергийни източници (ВЕИ). Според Националната енергийна администрация на Китай през 2023 г. страната е лидер в това отношение. От новоинсталираните в целия свят мощности в сферата на ВЕИ 40% са локализиран в Китай. Същевременно, според данните на Китайската асоциация на производителите на автомобили, през 2023 г. обемът на производството и продажбите на превозни средства с нови енергии в Китай за девета поредна година е на първо място в света (Dong, Fu, Jiang, 2025). На този фон отказът на администрацията на президента Тръмп да продължи политиката на президента Байдън в подкрепа на ВЕИ ще доведе до по-нататъшно отслабване на американските позиции в сектора.

Китай напълно доминира в световните вериги за доставка на редкоземни метали. През 2023 г. страната е контролирала над 90% от тази преработваща индустрия. Счита се, че китайският монопол в това отношение е бил един от ключовите фактори за договаряне на „Съвместното заявление от китайско-американската търговско-икономическа среща в Женева“ и главна тема на разговорите в Лондон. Ще са необходими обаче години за връщането на процеса на преработка на редкоземни метали в САЩ.

Тук следва да се отчита и друг важен фактор – в Китай трудът продължава да е ценност и това е от съществено значение за развитието на индустриите в страната. Идеята, че трудът е благо, се съхранява и развива на всички нива в държавата. Практикуващите физически и интелектуален труд, както и т.н. свободни професии, могат с работата си да гарантират своето ежедневие. Реално трудът на китайските граждани е истинската база на китайския икономически ръст.

Китайските обществени послания

Днес в Китай е налице разбирането, че президентът Тръмп не е традиционен политик що се отнася до връзките САЩ – Китай. Той нито мрази, нито обича Китай и е по-скоро неутрален по отношение на страната. Американският президент няма силно изразена идеологическа ориентация, което е нещо необичайно за САЩ. Досега почти всички американски президенти са имали идеологически пристрастия. Обикновено тяхната идеологическа ориентация не е била в полза на Китай или в полза на отношенията САЩ – Китай. Идеологическият пласт обаче липсва при президента Тръмп и затова той е изключение.

В началото на търговската война със САЩ (2018 г.) в Китай настроенятия са изключително песимистични. Счита се, че китайската икономика е изправена пред големи проблеми, че технологичните иновации ще се сблъскат с непреодолими трудности. През последните години страната наистина среща затруднения, но също така демонстрира издръжливост и иновативност в сферата на икономиката и технологиите. В момента китайската икономика не е в най-доброто си състояние, но продължава да е втората най-голяма икономика в света и реализира икономически ръст. Осъществените през последните няколко години технологични пробиви като DeepSeek са показателни, че страната е способна на прогрес и в рестриктивна среда. Това играе роля за повишеното самочувствие на Китай.

В рамките на 20-тото издание на „Шанхайския форум“ (25 април 2025 г.) проф. У Синбо, декан на Института за международни изследвания на Университета Фудан и директор на Центъра за американски изследвания на същия университет, посочи, че Китай сериозно се е подготвял за противопоставянето със САЩ. По неговите думи: „Ние [Китай] искаме да изпратим много ясно послание към Вашингтон: не се захващайте с тази игра отново – играта от първия мандат на президента Тръмп. Китай е решен да се противопоставя на САЩ до край. На китайски казваме „ще ви правим компания до края“ (奉陪到底) и това е

изборът на Китай.“ Според проф. У Синбо в настоящата ситуация САЩ имат повече лостове. В допълнение към търговията, те разполагат с финансови лостове, технологични лостове, лостове по сигурността, дипломатически лостове и лостове във връзка с обмена между хората. Времето обаче е на страната на Китай.

Проф. У Синбо критикува логиката на САЩ, според която, за да се решат проблемите им, Китай трябва да бъде победен. Американците считат, че техните дилеми не са създадени от тях самите, а са резултат от поведението на други държави, вкл. Китай. Дори международната търговска система, която е изградена под ръководството на САЩ, сега се счита за проблем. Проф. У Синбо отчете, че този път не води до никъде. Според него подходът на администрацията на президента Байдън е бил различен. Предходната американска администрация е осъзнавала, че на първо място всеки трябва да инвестира сам в себе си. Китайският учен посочи, че САЩ трябва на първо място да реинвестират в самите себе си, както по отношение на индустриалните си политики, така и в чистата енергия и в подкрепа за западащата американска средна класа. Това е било водещо при президента Байдън и е било по-правилно и основателно.

Друг пример за китайската гледна точка към търговската война е статията „САЩ иницират сблъсък – как Китай ще спечели предизвикателството на века?“ на проф. Лу Фън (Lu, 29.05.2025) от Катедра „Политическа икономика“ на Школата за управление на Пекиния университет. Статията представя много добре елементи от китайската реалност, които изобщо не се отчитат на Запад. Изграждането на цялостна индустриална система е ключова цел на Китайската народна република от създаването ѝ, защото големите технологични иновации са възможни единствено и само в условията на такава индустриална система. За развитието на собствено производство на високотехнологични полупроводници напр. Китай се нуждае от всеобхватна индустриална база, затова ключов елемент в надпреварата Китай – САЩ в сферата на изкуствения интелект е

коя от двете страни ще разполага с по-голямо и по-всеобхватно индустриално производство.

Проф. Лу Фън също отбелязва, че САЩ грешат, приписвайки причините за собственото си индустриално изоставане на други страни, вкл. техни съюзници. Той свежда проблема за противопоставянето между САЩ и Китай до надпревара между „финансовия капитализъм“ и „индустриалния социализъм“. На настоящия етап това противопоставяне е фокусирано върху митата, но според проф. Лу в бъдеще то ще премине и в други области.

Към горепосочените цитати бих добавил още един пример, който показва липсата на основание във външния за Китай свят да заема позицията на изненадан по отношение на китайския индустриален подем. Това е историческото израстване на китайската държавна компания Baosteel, която днес е регистрирана като Baoshan Iron & Steel Co., Ltd. Изграждането на първата ѝ стоманолейерна започва в Шанхай през декември 1978 г. Тогава в нея са инвестирани 30 млрд. китайски юана, което е 30% от годишния бюджет за обществени поръчки на страната. Водени са изключително разгорещени дебати относно целесъобразността на проекта, но Дън Сяопин надделява и изграждането ѝ се осъществява с помощта на японската Nippon Steel Corp. Завършена е през септември 1985 г. Техническата подготовка на кадрите, работещи в компанията, е проведена в Япония и Германия. През 1976 г. производство на стомана в Китай е било общо 20,46 млн. т., а днес само складовата база за готова продукция на Baosteel в Шанхай е планирана да поеме годишно производство в размер на 2,53 млн. т. Според китайски източници през 2024 г. страната е най-големият производител на стомана в света с общ обем на продукцията през годината над 1 млрд. метрични тонове стомана.

Следва да се отчита, че китайският индустриален модел тепърва започва да дава резултати. За процеса на развитието му през последните почти пет десетилетия са взети множество

рискови решения, инвестирани са милиони и е положено неимоверно голямо количество труд. Китайският индустриален модел работи ефективно и е нереалистично да се очаква, че страната ще се откаже от постиженията му.

Официалната китайска позиция относно търговската война със САЩ

Първата бяла книга на Китай във връзка с търговската война със САЩ е от септември 2018 г. и е озаглавена „Факти за китайската позиция по търговските търкания Китай – САЩ“. Втората китайска бяла книга е от април 2025 г. и е озаглавена „Китайската позиция по някои въпроси, касаещи китайско-американските икономически и търговски отношения“. На 12 май 2025 г. обаче, точно в деня на публикуването на „Съвместното заявление по китайско-американската търговско-икономическа среща в Женева“, Китай публикува и първата си бяла книга по въпросите на националната сигурност, озаглавена „Китайската национална сигурност в нова ера“. Следва да се отбележи, че досега китайската страна никога не е публикувала своя стратегия за националната сигурност². Важно е също така, че бялата книга „Китайската национална сигурност в нова ера“ е налична официално само на китайски език. В контекста на търговската война със САЩ това изцяло съответства на китайския *modus operandi*, при който на чуждестранния партньор обикновено се предоставя само част от информацията. Съответно, бялата книга „Китайската национална сигурност в нова ера“ остава за ползване единствено от китайската аудитория. Заедно с механизма за обсъждане на икономическите и търговските отношения между САЩ и Китай обаче, бялата книга също следва да се отчита във връзка с правилния анализ на бъдещите развития.

² В бялата книга „Китайската национална сигурност в нова ера“ се споменават „Национална стратегическа рамка на сигурността“ (2015 г.) и „Национална стратегия за сигурност (2021-2025 г.)“ на Китай. Двата документа обаче не са достъпни за широката общественост. В този смисъл, бялата книга от 12 май 2025 г. е нов източник и добра основа за ориентация в мисленето на китайската страна по въпросите на националната сигурност. Тя най-вероятно е и предвестник на следващата „Национална стратегия за сигурност (2026-2030 г.)“ на Китай.

Китайската философия на преговорите със САЩ е заложена в заявлението на бялата книга „Китайската национална сигурност в нова ера“, че дори „изправен пред безпричинно потискане от някои държави, Китай никога няма да отстъпи по принципни въпроси и ще поддържа диалог по спорните теми, ще разширява сътрудничеството във взаимно полезни и взаимноизгодни области, както и ще се стреми да запазва цялостната стабилност на двустранните отношения. Китай е ангажиран с изграждането на „Един пояс, един път“ като средство на мира и няма да повтори старата традиция на геополитическите игри“.

По-широката картина, която е представена пак в бялата книга и обяснява привидната отстъпчивост на китайската страна в настоящата търговска война със САЩ, се съдържа в цитата, че „сега Китай се намира в критичен период на трансформация на своя модел на развитие, [осъществява се] оптимизиране на икономическата структура на страната и трансформация на стимулите ѝ за растеж. Структурните, институционалните и цикличните проблеми са взаимосвързани и висококачественото развитие [на Китай] е изправено пред несигурност, рискове и предизвикателства“. Китай се нуждае от време, за да коригира модела си за икономически растеж, и паузите в преговорите със САЩ работят в негова полза.

В подготовката си за търговската война със САЩ Китай отдавна е предприел законодателни действия с влизането в сила на Закона за експортния контрол (1 декември 2020 г.) и Закона срещу чуждестранните санкции (10 юни 2021 г.). С решение на Държавния съвет на Китай от 28 март 2025 г. са в сила Правила за прилагането на Закона срещу чуждестранните санкции, което означава, че този законодателен акт вече се операционализира. Тези вътрешнополитически развития в Китай не се отразяват от международните медии, но са част от практическите действия на страната в търговското противопоставяне със САЩ. Те неизбежно касаят и ЕС.

Заедно с другите елементи в раздела за САЩ в бялата книга е заложена и най-дългосрочната китайска визия за двустранните

отношения, според която „в обmena между двете големи държави – Китай и САЩ – нито едната от двете страни не може да потиска другата от т.нар. позиция на силата или с цел запазване на лидерската си позиция да лишава другата страна от легитимното ѝ право да се развива. [...] Сдържането на Китай не е мъдър подход, не е желателно и няма да успее“.

За да се разбере китайската визия за бъдещето, дори и в условията на вече осемгодишната американска търговска война срещу страната, следва да бъде спомената инициативата „Един пояс, един път“ (ЕПЕП)³, която от 19-я конгрес на ЦК на ККП (2017 г.) е включена в Конституцията на ККП. Включването ѝ в този документ означава, че тя никога няма да излезе от дневния ред на Китайската народна република. ЕПЕП е материалният носител на китайската концепция за изграждане на „Общност на споделено бъдеще за човечеството“. Последната вече е ключов елемент от отношенията на Китай с редица други страни.

България

От 2019 г. отношенията между България и Китай са на нивото на стратегическо партньорство. В по-широк план, Китай развива отношенията си с България в рамките на три формата – Европейския съюз, Инициативата за сътрудничество между Китай и страните от Централна и Източна Европа и ЕПЕП.

Според бялата книга „Китайската национална сигурност в нова ера“ „Китай разглежда Европа [ЕС] като партньор, признава я за важен център на многополюсния свят и подкрепя засилването на стратегическата ѝ автономия. Китай е ангажиран с развитието на всеобхватното стратегическо партньорство с Европа [ЕС] и е готов, заедно с Европа [ЕС], да поддържа международната

³ Не е коректно инициативата „Един пояс, един път“ (ЕПЕП) да се превежда на български като „Пояс и път“. Последното придоби популярност след промяната на името ѝ на английски език на Belt and Road Initiative (2019 г.). От обявяването на ЕПЕП до днес обаче името на инициативата на китайски език винаги е било 一帶一路 (Един пояс, един път). В съответствие с първоизточника и на български език тя следва да се цитира като „Един пояс, един път“ (ЕПЕП).

търговия, да отстоява мултилатерализма и да работи за съвместно адресиране на глобалните предизвикателства като климатичните промени“. Китай винаги е оценявал високо членството на България в ЕС, доколкото то е доказателство за повишените стандарти на нашата страна във всяко едно отношение.

От своя страна България се придържа към възприетия в ЕС т.нар. многопластов подход спрямо Китай, съгласно който страната се определя като „партньор за сътрудничество, с който ЕС има тясно обвързани цели, преговорен партньор, с който следва да се намери баланс на интересите, икономически конкурент в съревнование за технологично лидерство и системен съперник, който насърчава алтернативни модели на управление“. Тази позиция изначално не се приема от Китай. Китайската понятийна система автоматично дискредитира като неприложим подхода, съдържащ в себе си едновременно формулировките „партньор“ и „съперник“.

Инициативата за сътрудничество между Китай и страните от Централна и Източна Европа и ЕПЕП имат толкова много измерения по отношение на България, че свързаните с тях въпроси не могат да бъде разгледани достатъчно задълбочено в рамките на настоящата статия.

За правилното развитие на отношенията между България и Китай обаче на първо място е необходимо да се засили българското дипломатическо присъствие в Китай. Китай е разположен на територия, която е два пъти по-голяма от територията на ЕС и има население, което е три пъти повече от гражданите на съюза. При тези условия България разполага само с посолство в Пекин и генерално консулство в Шанхай, дипломатическият състав на които също е недостатъчен. Много малко са другите държави членки на ЕС в подобна ситуация. Освен посолствата си в китайската столица, повечето страни от ЕС имат и по няколко генерални консулства, разпръснати по цялата територия на Китай. Служителите им на терена също са много повече от българските.

На второ място, необходимо е местните власти в България да си сътрудничат по-активно с българското правителство по отношение на Китай. Все по-динамични стават връзките на българските общини с китайските местни власти. Съответно, те следва да се възползват от експертизата и подкрепата на национално ниво в България при осъществяване на контактите си с Китай.

На трето място, българският бизнес е изключително слабо представен в Китай. В условията на пазарната икономика на ЕС, той може да почерпи пример от западните си партньори. Добрите европейски практики включват активно ангажиране на търговските камари на държавите членки на ЕС в Китай за участие (без намесата на съответната държава) в Китайското международно изложение за внос (CIE). Браншовите организации на държавите членки на ЕС самостоятелно генерират бюджета за реклама в Китай и по този начин активно се позиционират на китайския пазар. Търговската камара на ЕС в Китай⁴ е изключително полезен партньор на всички европейски компании в Китай. Със своите седем подразделения в Пекин, Шанхай, Нандзин, Шенян, Шънджън, Ченду и Тиендзин, EUCCC е практически най-ефективната икономическа институция на ЕС в Китай.

Накрая, но не и по важност, за България ще е от полза създаването на национална платформа за обмен на знание за Китай. В Нидерландия например функционира Нидерландска мрежа за знание за Китай⁵, а в Швеция – Шведски национален център за Китай⁶. Заедно с други европейски партньори, двете институции са учредители на Европейска мрежа за знание за Китай. България следва да е част от тези процеси.

⁴ Електронната страница на EUCCC е: <https://www.europeanchamber.com.cn/en/home>

⁵ Електронната ѝ страница е: <https://www.chinakennisnetwerk.nl/>

⁶ Електронната му страница е: <https://kinacentrum.se/en/>

Заклучение

На настоящия етап на търговската война САЩ-Китай е очевидно, че Китай се е подготвил внимателно и ефективно за това противопоставяне. Страната вече разполага с икономически предимства, които са предпоставка за по-високото ѝ ниво на увереност – намаляване на дела на китайския износ за САЩ в общия експорт на страната, доминиращи позиции на световно ниво в областта на ВЕИ и обработката на редкоземни метали, мощното производство на стомана, алуминий, кораби, EV, дроне, 5G, фармацевтични продукти и др. В основата на китайския икономически ръст обаче стои огромният китайски пазар на труда, уповаването на собствените таланти и взимането на внимателно калибрирани решения на национално и местно ниво. Китайската държавна система разполага с възможности за бърза промяна на политиките си и за пренасочване на ресурси. Страната вече подхожда към новата американска администрация като към дългосрочно стратегическо предизвикателство, което трябва да се управлява, а не като към криза, която трябва да бъде преодоляна.

В практически план Търговската камара на ЕС в Китай е изключително добре позиционирана да подпомага с ноу-хау европейските компании в страната включително в сферата на икономическата и технологичната сигурност. Българският бизнес следва да се възползва и от тази възможност.

Като цяло обаче ситуацията изисква засиленото изграждане на български национален капацитет във връзка с Китай и активно участие на страната ни в сътрудничеството по линия на ЕС, както спрямо Китай, така и спрямо САЩ. България следва също така да се еманципира от своята евроцентрична перспектива към света. По отношение на Китай е необходимо това, което някои автори наричат стратегическа или когнитивна емпатия. Тя от своя страна изисква смирение.

Библиография:

Bown, C. (2025, May 14). US-China Trade War Tariffs: An Up-to-Date Chart. *Peterson Institute for International Economics*. <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>

Chan, K. (2025, May 19). In the Future, China Will Be Dominant. The US Will Be Irrelevant. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2025/05/19/opinion/china-us-trade-tariffs.html>

Dong, C., Fu, J., & Jiang, Z. (2025, March 18). The Impact of the New Trump Administration's Policies on China's Economy and Trade. Interpret: China. <https://interpret.csis.org/translations/the-impact-of-the-new-trump-administrations-policies-on-chinas-economy-and-trade/>

The European Union Chamber of Commerce in China. (2024, March 20). *Riskful Thinking: Navigating the Politics of Economic Security*. https://www.europeanchamber.com.cn/en/publications-archive/1175/Riskful_Thinking_Navigating_the_Politics_of_Economic_Security

The European Union Chamber of Commerce in China. (2025, April 16). *Made in China 2025: The Cost of Technological Leadership*. <https://www.europeanchamber.com.cn/en/publications-archive/1274>

Kou, K. (2025, May 20). On Kyle Chan's NYT Op-Ed. *Sinica*. <https://www.sinicapodcast.com/p/on-kyle-chans-nyt-op-ed>

Lu, F. (2025, May 29). 美国发起对决，中国靠什么赢得世纪挑战？ [The US initiates a showdown. How will China win the century's challenge?]. 观察者.

https://www.guancha.cn/lufeng2/2025_05_29_777566_s.shtml

The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2018, September 25). *Full text: The Facts and China's Position on China-US Trade Friction*. http://english.scio.gov.cn/whitepapers/2018-09/25/content_63998615.htm

The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2025, April 9). *Full text: China's Position on Some Issues concerning China-US Economic and Trade Relations*. http://english.scio.gov.cn/whitepapers/2025-04/09/content_117814362.html

The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2025, May 12). *新时代的中国国家安全* [China's national security in the new era].

http://www.scio.gov.cn/zfbps/zfbps_2279/202505/t20250512_894771.html

Von der Leyen, U. (2025, May 16). *Statement by President von der Leyen at Session II – Working Lunch of the G7, “Economic Growth, Security and Resilience”*. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/statement_251522

Weixin. (2025, June 11). *Stance on China's Export Controls on Rare Earth Elements*. Shanghai Chapter of the European Union Chamber of Commerce in China. https://mp.weixin.qq.com/s/ttK5_ksWBcB26eiyRCUgiA

ОБЩАТА ЕВРОПЕЙСКА ОТБРАНА И СИГУРНОСТ
И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В НЕЯ

Съставител: *проф. д.ф.н. Б. Градинаров*

Научен редактор: *проф. д.ф.н. Б. Градинаров*

Научни рецензенти:

Проф. д-р Никола Аврейски

Полк. (оз) доц. д-р Захарин Марков

Коректор: *Ива Манова*

Оформление за печат: *Христина Амбарева*

Българска академия на науките

Институт по философия и социология

гр. София, ул. „Сердика“ 4

<https://ips-bas.org/>

ISBN 978-619-245-555-2

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-555-2